

MOETEN

EEN STRUCTUREEL SEMANTISCHE STUDIE

F. G. DROSTE

MOETEN

EEN STRUCTUREEL SEMANTISCHE STUDIE

PROMOTOR: PROF. DR. J. WILS

MOETEN

EEN STRUCTUREEL SEMANTISCHE STUDIE

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR

IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE

AAN DE R.K. UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN

OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS PROF. MR. D. VAN ECK,

HOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID,

VOLGENS BESLUIT VAN DE SENAAT IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN

OP VRIJDAG 16 NOVEMBER 1956,

DES NAMIDDAGS TE 2 UUR

DOOR

FREDERIK GERRIT DROSTE

GEBOREN TE ARNHEM

J. B. WOLTERS - GRONINGEN, DJAKARTA - 1956

AAN MIJN OUDERS

INHOUD

	PAG.
HOOFDSTUK I: INLEIDING	1
<p>Noodzakelijke beperking van het onderwerp § 1. – „Modalverba” bij Bech; <i>moeten</i> tussen de modalia; modaliteit een linguïstisch gegeven? § 2. – Voorkeur voor <i>moeten</i> ten opzichte van de andere zogenaamde modale verba § 3.</p>	
HOOFDSTUK II: GESCHIEDENIS VAN HET BEGRIP „MODALITEIT”	5
<p><i>Moeten</i> slechts onderzocht als onderdeel van modaliteit § 1. – Modaliteit ontstaan als wijsgerige notie; Aristoteles en de Scholastici § 2. – Subjectieve oordeelsvorming bij Kant; onderscheid tussen logische en linguïstische benadering § 3. – Oordeelsfunctie bij eerste grammatici; Neo-grammatische school: verbrekking logica-taal; modus en modaliteit § 4. – De psychologische factor bij Hoogvliet; logicisme van Den Hertog en Schook; intonatie § 5. – Meillet en Jespersen: distinctie modus-modaliteit; modaliteit als taalkundige notie bij Kluyver; Stutterheim: de oppositie; Van Es; verouderde opvatting van De Vooy § 6. – Geen semantische karakteristiek van <i>moeten</i>; onderzoek buiten het modale vlak gerechtvaardigd § 7.</p>	
HOOFDSTUK III: SEMANTISCHE ANALYSE VAN MOETEN	20
<p>Inductie gecombineerd met thetische werkwijze; woord en zin; de structuur der betekenende lagen; onderzoek van laag G § 1–§ 13. – Verbindingen met <i>het</i> § 3. – Nadere omschrijving van laag G. Onderzoek van laag C en F § 14–§ 37. – Nadere omschrijving van C en F. Onderzoek van laag E en D § 38–§ 46. – Nadere omschrijving van E en D. <i>Moeten</i> in de orde transitief–intransitief § 47. – Onderzoek van laag H § 48–§ 57. – Nadere omschrijving van H.</p>	
HOOFDSTUK IV: PROBLEMATIEK RONDOM HET SEMANTEEM MOETEN	89
<p>Systematische indeling § 1. – De samenhang der structurende lagen § 2. – De functionaliteit der lagen § 3. – Disjunctieve relevantie: ontwikkelingsgang; omschrijving van Reichlings</p>	

systeem § 4. – Aanvullingen op Reichlings analyse § 5 – Confrontatie der beide semantische analyses de personale inslag in de semantische duiding § 6 – Woord en zin als betekenisconstituanten § 7 – Conclusies betreffende de disjuncte toepassing van Reichling § 8 – Verbale typologie distinctie hoofdverbum-hulpverbum § 9 – De distinctie hulpverbum–modaal verbum § 10 – Algemene conclusies betreffende de semantiek de principiele opgave der betekenisleer § 11. – De pragmatische benadering der problematiek § 12. – Nieuwe inzichten en pogingen om het logificerende systeem te verbreken § 13 – De bipolariteit van het semantische stelsel § 14.

LIJST VAN GEANALYSEERDE VORMEN IN HOOFDSTUK III . . .	123
DE CONSTITUERENDE LAGEN VAN MOETEN	124

HOOFDSTUK I

INLEIDING

Noodzakelijke beperking van het onderwerp § 1. – „Modalverba” bij Bech; *moeten* tussen de modalia; modaliteit een linguistisch gegeven? § 2. – Voorkeur voor *moeten* ten opzichte van de andere zogenaamde modale verba § 3.

§ 1. In deze studie, waarin gezocht wordt naar de semantische structuur van één bepaald verbum en waarin het verband omschreven wordt tussen semantiek en structuurprincipe, hebben we getracht een zeer beperkt terrein zo intensief mogelijk te onderzoeken. De oorspronkelijke opzet, een algemeen onderzoek naar de modale verschijnselen in onze taal, bleek na een voorlopige oriëntatie te breed en een beperking tot de zogenaamde modale verba leek bij nadere overweging alleszins gerechtvaardigd. Ook hier echter deed zich het bezwaar voor, dat de veelheid van problemen werkelijke diepgang ten dele onmogelijk maakte. We zullen derhalve trachten de essentiële gegevens omtrent ons verbum in alle geledingen te onderzoeken, waarna een iets ruimere oriëntatie althans gebaseerd is op vaststaande feiten.

De onderzoekingen die in verband met *moeten* reeds eerder plaats vonden brachten we bijeen in een hoofdstuk, dat handelt over de modaliteit. Eén linguïst verdient evenwel een iets breedvoeriger bespreking, daar zijn studies rechtstreeks verband houden met de onze: in de afgelopen jaren publiceerde G. BECH twee uitvoerige artikelen, beide over het systeem der Duitse modale werkwoorden. We zullen proberen een kort overzicht te geven van deze studies, die we niet apart behandelen, daar zij direct op elkaar aansluiten.

§ 2. In „Das Semantische System der Deutschen Modalverba”¹ introduceert Bech een nieuw begrip, waarmee hij de structuur der modale werkwoorden voor de zin tracht te bepalen. Deze Subjekt-Infinitiv-Prädikation omvat voor hem het grammatische subject met de infinitief geregeerd door het modale verbum. De infinitief kan hierbij eventueel vervangen worden door een adverbium, pronomen of een ander dynamisch predicaat en voor sommige

gevallen bestaat ook de mogelijkheid van elliptische toepassing.

Voor onze studie bleek een dergelijk begrip niet hanteerbaar. Het veronderstelt namelijk een auxiliaire functie van het zogenaamde modale verbum, hetgeen niet algemeen bevestigd werd door onze gebruiksvormen. Bovendien scheen ons de inductieve methode van onderzoek meer verantwoord dan deze thetische wijze van benaderen.

De door Bech toegepaste methode laat bij zijn onderzoek een serie onopgeloste vraagstukken achter: in hoeverre staat na zijn studie vast, dat het structurele systeem der „Modalverba” volledig is? Verdienen ook niet *haben* en *sein* een analyse in dit verband? En in welk opzicht onderscheidt *werden* zich van de bij hem genoemde werkwoorden? Al pretendeert Bech geenszins de semantische structuur van ieder behandeld verbum te doorgronden, hij wil toch met behulp van semantische data een groepssysteem opbouwen en dit zou eventueel onvolledig kunnen zijn.

Voor deze laatste veronderstelling bestaat wel enige grond. In een (voorlopige en geenszins volledige) systematisering van Nederlandse parallellen, dient *zullen* zeker een plaats te krijgen; maar een Duits equivalent van dit verbum ontbreekt in Bechs analyse! De plaats daarvan in ons schema is evenwel evident:

kunnen	zullen	} interne orde
	willen	
mogen	moeten	} externe orde
passief	actief	

In hoeverre is de invoeging in dit schema nu van belang voor de semantische structuur van *moeten*? Wil men de terminologie „modale verba”, dus „modaliteit”, in haar volle consequentie aanvaarden, dan staan we hier inderdaad voor een belangrijke bepaling omtrent de waarde van ons verbum. In een modaal systeem en binnen de modaal verbale groep is dan de plaats van elk verbum vastgesteld. Maar de „modaliteit” als linguistische notie is ons in eerste instantie vreemd en schijnt althans niet voldoende basis te bieden om ons onderzoek op te grondvesten.

Is hiermee Bechs systeem geheel veroordeeld? Zeer zeker is

dit niet het geval. Hij toont allereerst duidelijk aan, dat de semantiek gezien moet worden in een structureel vlak, hetgeen nog steeds niet algemeen aanvaard is, zoals blijken moge in hoofdstuk IV. Semantisch krijgt bovendien ieder verbum een aantal structurele kenmerken, zoals wij die in onze analyse dachten, zij het dan dat dit op zeer beperkte schaal geschiedt.

Tot een verdieping van zijn systeem komt Bech in zijn tweede studie over de principes der ontwikkeling in genoemde verba ². Hierin verbreedt hij de gestelde structuur aanmerkelijk door een drievoudige typering te schetsen in plaats van de tweezijdige, die in bovengenoemd werk tot uiting kwam. Duidelijk blijkt hier ook dat hij uitgaat van een modale basis. Als derde element in het structuurpatroon onderscheidt hij namelijk een modalfactor, „der den inhalt des modalfeldes notwendig macht oder fordert, bzw. ermöglicht oder erlaubt“. („Modalfeld“ is de SIP in de eerste studie.)

De volgende punten gaven dus aanleiding ons van Bechs systeem te distanciëren:

1. de inductieve methode schijnt in principe meer geëigend tot objectief onderzoek van semantisch-structurele data;
2. er bestaat niet voldoende reden om voorshands „modaliteit“ als linguïstische categorie te aanvaarden;
3. onze studie wil zich beperken tot slechts één verbum, waarbij invoeging in een algemeen schema gegeven normen veronderstelt, die niet bewezen zijn.

§ 3. Na een voorlopig onderzoek van de zogenaamde modale verba bleek niet voldoende basis aanwezig om deze categorie als zodanig te handhaven, al kwam anderzijds tot uitdrukking dat een zekere samenhang tussen deze verba onmiskenbaar is. Deze samenhang evenwel is alleen manifest wat het toekomstige aspect van deze werkwoorden betreft (vgl. III, § 15), maar de term „modaal“ vindt geen rechtvaardiging in de semantische noch in de extra-linguïstische situatie ³.

Voor een analyse van één verbum is de keus op *moeten* gevallen. Blijkens bovenstaand schema is de externe orde in dit werkwoord dominant, evenals in *mogen*, hetgeen een relatie met de extra-

linguistische situatie meer evident maakt; bovendien spreekt in een dergelijke verhouding het actieve en creatieve aandeel van de taalgebruikers voor de semantische structuur duidelijker dan bij een overwicht van de interne, centrifugale kracht (In hoofdstuk III en IV vinden deze data een systematische verantwoording.)

Bij de keuze tussen *moeten* en *mogen* besliste het actieve aspect ten gunste van het eerste verbum. De dynamiek is hier evident door de actieve deelneming van het subject en zijn stelling nemen tegenover de externe, centripetale kracht. Maakt dit enerzijds de semantische structuur meer gespannen, anderzijds verruimt het de toepassingsmogelijkheden van dit verbum: de variabiliteit wordt groter in dit beweeglijke semantische spel en daardoor schijnen ook gegevens van algemene aard, gebaseerd op een analyse van *moeten*, verantwoord dan bij *mogen* verwacht kan worden.

1. G. Bech Das Semantische System der Deutschen Modalverba, Copenhagen 1949
2. G. Bech: Grundzuge der Semantischen Entwicklungsgeschichte der Hochdeutschen Modalverba, København 1951
3. De term aspect gebruiken we hier niet in strikt grammaticale zin, voor de distinctie modus-aspect-tijd zie onder meer Knud Togeby. Mode, Aspect et Temps en Espagnol, København 1953.

HOOFDSTUK II

GESCHIEDENIS VAN HET BEGRIP „MODALITEIT”

Moeten slechts onderzocht als onderdeel van modaliteit § 1 – Modaliteit ontstaan als wijsgerige notie; Aristoteles en de Scholastici § 2. – Subjectieve oordeelsvorming bij Kant; onderscheid tussen logische en linguïstische benadering § 3. – Oordeelsfunctie bij eerste grammatici, Neo-grammatische school: verbreking logica-taal, modus en modaliteit § 4. – De psychologische factor bij Hoogvliet; logicisme van Den Hertog en Schook; intonatie § 5. – Meillet en Jespersen: distinctie modus-modaliteit; modaliteit als taalkundige notie bij Kluyver, Stutterheim: de oppositie, Van Es; verouderde opvatting van De Vooys § 6. – Geen semantische karakteristiek van *moeten*; onderzoek buiten het modale vlak gerechtvaardigd § 7.

§ 1. Voordat we ertoe overgaan *moeten* semantisch en functioneel te karakteriseren, dienen we vast te stellen in hoeverre dit reeds gebeurd is. Hebben andere linguïsten zich met dit bijzondere geval beziggehouden en zo ja, wat waren de resultaten hiervan? Afgezien van enkele vrij recente publikaties, die reeds ter sprake kwamen in de inleiding¹, staat vast, dat een zelfstandig onderzoek nog niet eerder plaats vond. Dit wil uiteraard niet zeggen, dat *moeten* geheel buiten de belangstellingssfeer bleef liggen, maar waar het genoemd werd, daar stond het verbum steeds in betrekking tot een hele categorie verba, die samen een onderdeel vormden van een logische of psychologische en pas laat een linguïstische beschouwingwijze, namelijk modaliteit. Willen we de gegevens over *moeten* en hun waarde voor deze studie uit het verleden oproepen, dan is een aanvatting van het probleem „modaliteit” hier noodzakelijk. Een korte kenschetsing van de studies hieromtrent, speciaal in een chronologisch overzicht, is daarvoor geëigend: zodoende zien we de resultaten met hun achtergrond, wat het vaststellen van objectieve waarden ten goede komt.

ORDEELSFUNCTIE EN TAALFORMULE.

§ 2. De vroegste benaderingswijze tot de modaliteit is een strikt logische en de resultaten hiervan liggen buiten het terrein van de linguïstiek. Daar staat echter tegenover, dat modaliteit als wijsgerige notie ontstond en dit verklaart goeddeels de houding, die de latere onderzoekers hiertegenover aannamen. Als voorgeschiedenis is

deze begripsleer dus van betekenis voor onderzoekingen, die wel in het linguïstische vlak liggen.

Voorzover na te gaan is, „ontdekte” men de modaliteit reeds in de bloeiperiode van de Griekse wijsbegeerte. ARISTOTELES werd een van de grondleggers van het begrip, althans door hem werd het bekend. Uiteraard was het een zuiver filosofische notie en zoals Kluyver het in zijn opstel formuleert ², had deze notie betrekking op het oordeel. Drie wijzen van oordelen onderkende Aristoteles, waarbij respectievelijk werd uitgedrukt of iets werkelijk, mogelijk of noodzakelijk was. Uiteraard vonden deze hun uitdrukking in de taal en hiermee was onmiddellijk de mogelijkheid (en in zekere zin eveneens het gevaar!) geschapen, dat de wijsgeer zich wetenschappelijk met de taal ging occuperen ³. Dit gebeurde toen de Romeinen zich verder verdiepten in het systeem dat door Aristoteles gecreëerd was. Zij deden dit onder meer met gebruikmaking van diens commentatoren. Deze hadden de naam „trópos” gegeven aan bepalingen in de zin, die betrekking hadden op de genoemde onderscheidingen in het oordeel. Toen de Romeinen de term „trópos” vertaalden met „modus”, ontstond een gevaarlijke begripsverwarring, aangezien er reeds een woord *modus* = wijze bestond.

Later gaven deze homoniemen inderdaad moeilijkheden en de grammatici, die de *modus* bestudeerden, troffen dus een notie aan, die zij – begrijpelijk – taalkundig wilden interpreteren.

Het begrip modaliteit is levend gebleven in de Middeleeuwen. De SCHOLASTICI ⁴ sluiten zich namelijk in hun behandeling van het oordeel nauw aan bij de aristotelische opvatting en het wordt hierbij ook duidelijk in hoe sterke mate zij geïnteresseerd zijn in de taalkundige verschijningsvorm van deze oordelen. In hoeverre de taalformule hier secundair is wordt tevens merkbaar.

JOYCE ⁵, goed kenner van de Middeleeuwse wijsgerige opvattingen, geeft de scholastieke opvattingen weer in het hoofdstuk *The Judgment and the Proposition*; in het bijzonder de modale propositie komt ter sprake, wanneer hij schrijft: „The characteristic of the Modal is that the copula undergoes modification, in order to express the manner in which the predicate belongs to the subject” ⁶. There are propositions, in which the attribute affirmed

belongs to the subject by strict necessity. Thus „mortality” is an attribute that is necessarily connected with the subject „man”.”

Hij maakt verder een driedeling, die correspondeert met de aristotelische en in het bijzonder met die van de commentatoren: hij onderscheidt een noodzakelijke, een mogelijke en een onmogelijke relatie tussen subject en predicaat, waarbij opgemerkt zij dat Joyce geen enkele maal een linguïstische, maar slechts een metafysische of logische verantwoording zoekt ⁷. Feit blijft echter, dat het oordeel zijn uitdrukkingsvorm in de taal vindt en dus gebruik maakt van taalgegevens. En wat is begrijpelijker dan dat de linguïst, die ziet dat hier gesproken wordt over „copula” – eveneens een grammaticale notie immers – zijn houding zoekt tegenover deze modaliteit en zo het linguïstische gebied betreedt met een sterke binding aan de wetenswaardigheden over logische oordeelsfuncties?

§ 3. Van directer invloed dan de Scholastici echter was KANT, die vele eeuwen later opnieuw een toenadering tot de taalkunde tot stand bracht en omgekeerd begrip voor zijn opvatting verwekte, door in het oordeel een subjectieve inslag te onderkennen ⁸. Hij onderscheidt problematische, assertorische en apodictische modaliteit, die respectievelijk mogelijkheid, werkelijkheid of noodzakelijkheid in het oordeel aangeven, waarbij hij nadrukkelijk vaststelt: „dass sie nichts zum Inhalte des Urteils beiträgt (. . .), sondern nur den Wert der Kopula in Beziehung auf das Denken überhaupt angeht.” De controverse die bestaat tussen logische waardering van het oordeel en linguïstische vormgeving is zeker onderkend door vele taalkundigen, maar het wezenlijk pogen richtte zich toch op het linguïstische interpreteren (eventueel herwaarderen) van een wijsgerig begrip.

De onmogelijkheid van een dergelijke onderneming blijkt, waar Kant zijn indeling verantwoordt met voorbeelden. Uit de zin „Wenn eine vollkommene Gerechtigkeit da ist, wird das beharrlich Böse bestraft” licht hij een bepaald element, maar in een andere vormgeving! Hij illustreert namelijk zijn modaliteit aan het deel „es ist eine vollkommene Gerechtigkeit da”, waarbij dus de linguïstische formule veranderd is en een indeling naar mogelijkheid,

realiteit en noodzakelijkheid geen waarde meer heeft ten opzichte van de eerste formulering. Voor de linguïst zou deze redenering voldoende moeten zijn: het isoleren en hergroeperen van een woordgroep geeft de semantische structuur een sprongsgewijze variatie, die vergelijking onmogelijk maakt. De taalkundige echter, die vasthield aan een geabstraheerde inhoud, maakte deze mutaties vrij gemakkelijk en een realis: „Als er volmaakte rechtvaardigheid heerst, wordt het blijvende kwaad gestraft” leidde gemakkelijk via: „Als hij de kans heeft om te komen, doet hij het” tot: „Het is mogelijk, dat hij komt.”

TAAL ALS REPRODUCTIE VAN HET OORDEEL.

§ 4. Hoezeer de eerste grammatici nog beïnvloed waren door de logische oordeelsgroepering blijkt wel bij HEYSE. Evenals bij Kant was bij hem de modaliteit c.q. de modus (we bedoelen hier en ook verderop met modus niet zozeer de vorm als wel het systeem uit de „langue”: modaliteit blijft eveneens zulk een notie, waarbij pragmatische data voorlopig buiten deze orde staan) een denkvorm, die de verhouding van subject en predicaat betrof. Hierin was eveneens het subjectieve element („Vorstellung des Redenden”) te onderkennen. Merkwaardig is ook de correspondentie van de grammaticale begrippen met de oordeelsfuncties: indicatief, conjunctief en imperatief zijn modi van respectievelijk werkelijkheid, mogelijkheid en noodzakelijkheid. Het gehele systeem bij Heyse is trouwens onzelfstandig, en niet zozeer over linguïstische categorieën wordt gehandeld als wel over begripsinzichten, waarvan de modi afhankelijk zijn of, zoals hij zelf formuleert: „da ihr Gebrauch nicht von der ausseren Satzform, am wenigsten von einzelnen Conjunctionen, sondern allein vom Gedanken abhängt.”⁹

De beschouwingswijze van Heyse moge voldoende zijn om de opvattingen van de linguïsten uit de eerste helft van de negentiende eeuw te karakteriseren; zelfstandige waarde wordt noch systematisch noch structureel erkend en taal blijft wat het voor de logici was: een in de grond secundaire en afhankelijke uitdrukking van de gedachte. Wezenlijke verandering komt hierin eerst met de school der JUNGGRAMMATIKER. Voorlopig nog gaat de studie in de richting van de Indogermanistiek (Bopp, Curtius, Schleicher),

dan – na de eerste polemische jaren van de Leipziger school – komt een nieuw gezichtsveld open te liggen. Ook nu nog blijft de term „modaliteit” vrijwel verborgen, maar er is een evolutie in de opvattingen over het verbum geweest. In hoeverre dat een winstpunt betekent voor de benadering van het „modale” feit moge blijken uit het werk van enkele der belangrijkste grammatici uit die periode.

Wanneer we DELBRÜCK'S opvattingen aangaande de *modus* beschouwen, dan zien we dat een aanmerkelijke verandering heeft plaatsgevonden: terwijl tot nu toe de filosofische leer uitgangspunt vormde, wordt nu reeds een psychologische factor onderkend. De houding van de spreker „ten aanzien van” wordt mede verdisconteerd en al geeft dit nog geen definitieve breuk en wordt de discrepantie niet benadrukt, de verschuiving in de nieuwe richting is er in principe. Wel ziet Delbrück de conjunctief nog als een *habitus* en is er nog geen sprake van een subjectieve benadering van een taalfact: de taal als een „opgave”, een individuele act, bestaat voor hem nog niet. De conjunctief echter „*bezeichnet den Willen des Redenden*. (curs. Dr.) Er unterscheidet sich von dem Imperativ dadurch, dass er eine Absicht ausdrückt, deren Verwirklichung unter gewissen Umständen erfolgend gedacht wird, von dem Indikativ des Futurums dadurch, dass er vorwiegend die Absicht der Sprechenden, dieser aber vorwiegend die Voraus-sicht bezeichnet. (. . .) Man fragt mit dem Konjunktiv nach etwas, das geschehen soll.”¹⁰ De termen „Absicht” en „erfolgend” betekenen een belangrijke stap in de goede richting: zij suggereren een persoonlijke appreciatie van het gestelde; zij geven aan het actiebegrip de nota mee van een zekere gerichtheid, waarbij uiteraard niet uit het oog mag worden verloren, dat hier gesproken wordt over het Indogermaans.

Ook BEHAGHEL heeft de conjunctivus presentis een zekere gerichtheid toegekend, waarbij zijn formulering slechts op onderdelen afwijkt. Dat ook hier nog sprake is van taalstudie als secundair beginsel, als studie van een afhankelijk systeem, blijkt waar de conjunctief gesubordineerd is aan het gedachtenstelsel van wens of uitnodiging¹¹.

Hoewel de derde figuur van deze richting al evenmin de term

„modaliteit” noemt, nadert hij deze problematiek toch weer dichter en we kunnen in zijn werk een onmiddellijke overgang naar een modernere, structurele studie zien. In formulering en voorbeelden laat BRUGMANN zo’n brede marge, dat een psychologische taxatie van de oordeelsfuncties hier ongetwijfeld een rol gespeeld heeft¹². Die ruimte is aanwezig als naast de objectieve handeling een persoonlijke gestemdheid wordt erkend, die bovendien niet zoals tot nu toe alleen voor conjunctief en optatief wordt opgeëist, maar die in beginsel geldt voor alle modi.

Uiteraard hebben al deze indelingssystemen weinig positieve gegevens opgeleverd voor de zogenaamde modale hulpverba. Deze komen pas ter sprake, wanneer de comparatisten later de contemporaine taal vergelijken met die uit een vroegere periode, waarbij zij constateren dat de verdwenen modi op een andere wijze uitgedrukt dienen te worden¹³. Tot een dergelijke comparatie komt men eerst in de twintigste eeuw, als een definitieve scheiding is aangebracht tussen het logisch functioneren van de taal en de psychologische functionaliteit.

SCHEIDING LOGISCHE EN PSYCHOLOGISCHE MODALITEIT.

§ 5. Al mogen we voor dit onderscheid gedeeltelijk de voorgaande grammatici noemen, een werkelijke erkenning en bewuste isolering van de psychologische factoren passen zij nog niet toe. Daarom verdient het werk van HOOGVLIET, een Nederlands linguïst, die in vele opzichten nog vasthield aan verouderde theorieën, de volle aandacht en waardering. Terwijl zijn tijdgenoot SCHOOK nog schreef over „De Modaliteit der Gedachte en de Middelen waardoor zij uitgedrukt wordt”¹⁴, en hierin bijna uitsluitend uitging van de oordeelsfunctie, schrijft Hoogvliet: „Van de *dunk-wijze* ligt het eigenlijke wezen in de werking der *verbeelding*. Wat echter aan de werking der verbeelding vrij spel geeft is niets anders dan de *mogelijkheid* van verschillende gebeurtenissen.”¹⁵ Hier is kennelijk gepoogd om de logische opzet een psychologische pendant en voortzetting te geven. Hij onderscheidt hierbij acht zogenaamde dunk-wijzen, die het gehele terrein van de zinsstructuur bestrijken, wat al evenzeer wijst op een ruimere interpretatie van het begrip (niet de term!) modaliteit. Dat er toch nog teveel gelet werd op

het intellectuele systeem (gedachte aan twijfel etc.) maakt uiteindelijk de resultaten structureel onbruikbaar, maar systematisch is hier in beginsel een grote winst geboekt.

Minder geëvolueerd is de opvatting van DEN HERTOOG ¹⁶ die nog schrijft dat de modaliteit „de al- of niet-werkelijkheid van een gedachte help(t) uitdrukken en de daartussen liggende gevallen van *niet-werkelijkheid*”. Daar staat evenwel tegenover, dat hij – evenals Van Wijk later – de modaliteit verheft tot een principe van zinsindeling: iedere vorm is naar zijn inzicht modaal en juist dit inzicht wekt verwondering, aangezien hij zich nog niet losmaakt van de oordeelsfunctie. Hieraan is het ook te wijten, dat hij met betrekking tot de modale hulpverba een opvatting verdedigt, die lijnrecht staat tegenover de latere conclusies (en die ook in strijd is met zijn vroeger geponeerde ideeën over modaliteit, namelijk in Dl. I). Hij schrijft – en hier maken we voor ’t eerst duidelijk kennis met *moeten* als modaal gegeven –: „Bij uitbreiding zijn de werkwoorden *kunnen*, *mogen*, *moeten*, *zullen* (= verplicht zijn) ook als hulpwerkwoorden van modaliteit te beschouwen, wanneer hun betekenis minder verbleekt is, en zij met werkwoorden als: *durven*, *dienen*, *behoren*, *behoeven* een groep vormen, waardoor uitgedrukt wordt, dat een volgende werking òf in het vermogen ligt van het onderwerp (*kunnen* = in staat zijn, *mogen* = verlof hebben, *durven* = moed hebben) òf tot de verplichtingen van het onderwerp behoort (*moeten*, *zullen*, *dienen*, *behoren*, *behoeven*).”

Dat Den Hertog hier die werkwoorden als modaal beschouwt, die hun „wezenlijke” betekenis nog het sterkst vastgehouden hebben, ligt in zijn uitgangspunt: hij beschouwt niet zozeer deze verba als wel de afhankelijke bijzinnen; het feit, dat de inhoud van de bijzin zijn directe gerichtheid verliest door de afhankelijke positie, is voor hem aanleiding de hoofdverba modaal te noemen. Dat hier een structuurprincipe voorbijgezien wordt, ligt in het punt van uitgang: te zeer valt de nadruk op de logische waarde, te weinig wordt de psychologische inslag geïsoleerd en als zodanig gewaardeerd. De toegangspoort tot de twintigste eeuw is geopend en de lijn van Oudheid en Middeleeuwen voortgezet; zeker, mannen als Den Hertog en Schook zijn geen baanbrekers geweest, maar zij verwoorden een nieuw inzicht dat algemeen bezit is geworden.

De psychologische achtergrond van de taalact is ontdekt en overal vindt dit zijn uitdrukking. PAUL zoekt naar een nieuw indelings-systeem van zinnen volgens positieve of negatieve gerichtheid, om vervolgens onderscheid te maken tussen Aussage- en Auf-forderungssätze. Merkwaardig duidelijk is de subjectieve tendens in de laatste groep aan te wijzen, want hierin is „Bitte, Gebot und Verbot, Rat und Warnung, Aufmunterung, auch Konzession und Ablehnung oder Verbitten” opgesloten ¹⁷.

En rechtstreekser nog schrijft NOREEN ¹⁸, die de modus karakteri-seert als een grammaticale categorie, waarin uitgedrukt is welke plaats de inhoud van een uiting inneemt in het zieleleven van de mens. Dat hij hierbij expressievelijk de toon vermeldt als uitdruk-kingsmiddel van gevoelsstemmingen en de grammaticale rol hiervan, bestempelt hem, althans in dit opzicht, als voorganger van de structuralisten van onze dagen.

LINGUISTISCHE HERWAARDERING VAN HET BEGRIP „MODALITEIT”.

§ 6. De erkenning van het feit dat de moderne talen, i.c. Frans, Engels, Duits en Nederlands, hun verbale modi goeddeels verloren hebben of nog verliezen, heeft vele linguïsten aangezet te onder-zoeken hoe deze subjectieve nota vervangen is in genoemde talen. De modi immers signaleren een geesteshouding tegenover het proces, dat door het verbum wordt aangegeven, zoals MEILLET het uitdrukt ¹⁹ en uiteraard kunnen deze verschillende karakteris-tieke trekken, die vooral oppositioneel relevant zijn, niet afslijten zonder dat een gelijkwaardig systeem zich ontwikkelt. Dat het overigens onjuist is om de modaliteit te beschouwen als een plaats-vervangende notie van het begrip modus, in het bijzonder van de conjunctief, blijkt wel bij Meillet, die een vermindering in waarde noteert van de functionele belasting der modi, doch voor-zichtig genoeg is het laatste met geen woord te beweren. Hetzelfde geldt trouwens voor JESPERSEN, voor wie ook – en dit is van groot belang – de semantische achtergrond van deze systemen duidelijk wordt.

Hij merkt drie wijzen op, waarvan hij zegt ²⁰: „These are some-times called fact-mood, thought-mood and will-mood, respectively. But they do not “express different relations between subject and

predicate" as Sweet says (NEG par. 293). It is much more correct to say that they express certain attitudes of the mind of the speaker towards the contents of the sentence, though in some cases the choice of a mood is determined not by the attitude of the actual speaker, but by the character of the clause itself and its relation to the main nexus on which it is dependent." ²¹ Jespersen toont verder aan, dat de though-mood sterk in waarde vermindert, wat alleen maar plaats kan hebben doordat de indicatief niet aangevoeld wordt als werkelijkheidswijs maar als „modus van het normale”.

Deze formuleringen en soortgelijke van tijdgenoten ²² wijzen op een nieuwe fase, die indirect van grote betekenis is voor de ontwikkeling van modaliteit als linguïstisch begrip: na twintig eeuwen is men in staat om modus verbi en modaliteit weer te zien als aparte grootheden, die elkaar misschien in sommige vlakken mogen raken, maar zeker niet elkaars vervanger of opvolger zijn, of parallelle grammatische categorieën. Wat we evenwel nauwelijks opmerkten tot nu toe is: hoe wordt de modaliteit in de taal tot uitdrukking gebracht; of anders: wordt zij wel uitgedrukt?

Voor deze laatste stap komen we terecht bij linguïsten, die actief waren op dit terrein in de laatste decennia. Vrijwel alleen staat KLUYVER, die zijn opstel schreef en daarop jarenlang geen reactie ontving. Pas later sloten verscheidene taalkundigen aan bij zijn werk, weerlegden of getuigden van instemming en poogden dit (langzamerhand gemeden) begrip op verantwoorde wijze te benaderen. Allereerst moet opgemerkt worden, dat het korte overzicht van Kluyver helder is en veel heeft bijgedragen tot de kennis van het begrip, zodat het ook voor dit hoofdstuk van grote waarde is. Waar Kluyver evenwel tot een eigen waardering komt en poogt het begrip modaliteit te herwaarderen voor de taalkunde, kunnen we hem niet volgen. Hij schrijft: „In *er zal vanavond misschien gedanst worden* drukt *misschien* uit, dat de spreker zich datgene wat in de *propositio absoluta* is uitgedrukt, als mogelijk voorstelt. En zo wordt telkens die propositie modaal, wanneer een bepaling haar inhoud niet meer gelijk doet staan met de eenvoudige vermelding van een feit.” Deze bewering is onjuist, en wel structureel en semantisch. Semantisch, omdat het al- of niet-vaststaan, het

mogelijk-zijn of de zekerheid van een feit, niets afdoen aan zijn feitelijkheid. Of en in hoeverre de spreker zekerheid omtrent een bepaald feit heeft, doet niets terzake zolang hij het te verwoorden denk-feit op semantisch aansluitende manier weergeeft: wanneer Kluyver consequent is en iedere taaluiting „als opgave” modaal ziet ²³ hebben we geen bezwaar, maar doet hij dit niet, dan is er geen enkele reden om het logicisme zekerheid-onzekerheid tot een linguïstisch indelingsprincipe te maken. Kluyvers bewering is evenzeer onjuist als die van de Scholastici in de Middeleeuwen, zoals trouwens ook al blijkt in zijn voorafgaande bewering, dat de modale bijwoorden uitdrukken hoe degene *die een oordeel uitspreekt* (curs. Dr.) onderwerp en gezegde met elkaar in verband brengt.

Het is vanuit deze laatste (verkeerde) gezichtshoek ook, dat Kluyver de zogenaamde modale hulpverba ziet. Hij stelt namelijk op één lijn zinnen als: hij vergist zich misschien; hij *kan* zich vergissen; het is mogelijk, dat hij zich vergist.

We hebben hier tegelijk een aanknopingspunt voor het zogenaamde modaal-zijn van de reeds vaker genoemde hulpverba: *moeten, mogen, kunnen, zullen, willen*. Zij verwoorden immers op parallelle wijze als de modale bijwoorden het onzeker-zijn van de spreker. Dat deze identificatie op een logicisme berust is duidelijk: ten aanzien van het oordeel is de onzekerheid met de logische term modaliteit te bestempelen, maar linguïstisch is deze benadering zonder meer onjuist. Of een andere, taalkundig verantwoorde analyse toevalligerwijze dezelfde uitkomst geeft, moge blijken uit een verder onderzoek.

Het is waarschijnlijk met een zeker gevoel van onbehagen, dat STUTTERHEIM het probleem nog eens grondig en in zijn wezenlijke trekken aangevat heeft. Hij merkt scherp op, dat er een essentieel verschil is tussen zeer vele linguïstische opvattingen ten aanzien van modaliteit, maar hij voert ze tenslotte terug tot een kernpunt: de oppositie. „In het algemeen kunnen we zeggen, dat het begrip modaliteit aanleiding is geweest tot de volgende tegenstelling: 1° werkelijkheid – niet werkelijkheid; 2° waarneming – voorstelling; 3° zekerheid – onzekerheid; 4° constatering – alles wat niet constatering is; 5° waarheid – leugen.” ²⁴

Het samenstellen van een synthese is voor de schrijver een onmogelijkheid en in zijn eerste grotendeels klassificerende hoofdstuk kan hij dan ook niet verder komen dan de benadering: modaliteit is het (een?) subjectief element.

Wat de uitdrukking en uitdrukkingsmiddelen voor deze individuele appreciatie betreft, ook hierbij onderscheidt Stutterheim vele vaak tegengestelde opvattingen. Zijn behandeling blijft hoofdzakelijk op theoretisch terrein, steunt althans niet op een uitvoerige verzameling gegevens en het verbum modale blijft dan ook ongenoemd. Als hij, concluderend, de modaliteit karakteriseert als een principe van zinsindeling, is dit met voorbijgaan van de eigenlijke betekenis van het woord ²⁵.

De juistheid van deze laatste conclusie, die evenwijdig loopt aan Van Wijks opvatting, brengt ons niet nader tot onze eigenlijke doelstelling: wat weten we van de modale hulpverba, in het bijzonder *moeten*, en in hoeverre zijn ze grammatisch of semantisch gekarakteriseerd? Stutterheims definitie laat beide interpretaties open, en ook nu zijn we allerm minst zeker of *moeten*, althans in één opzicht, gesitueerd is: als modaal verbum.

Geheel in tegenstelling met die van zijn voorganger Overdiep sluit de opvatting van VAN ES bij bovengenoemde interpretatie aan, al is hij gedetailleerder en minder „opzettelijk vaag” ²⁶.

Bij de syntactische functies onderscheidt hij een drietal externe functies, te weten die van aspect, van logische en van psychologische modaliteit. De laatste twee typeren respectievelijk de verhouding tussen logische inhoud van het taalgegeven en het gedachtenstandpunt van de spreker; de relatie tussen vormgegeven gedachte en de subjectieve gevoels sfeer, het verlangen of de wil van de spreker.

Iedere taaluiting, aldus Van Es, moet eerst mentaal verwerkt zijn, en deze werking van de geest kan beschouwd worden als de natuurlijke, modale inslag. De drie genoemde factoren, en ook dus de modaliteit, zijn aanwezig in iedere zin, of sterker nog: zij constitueren mede de zin als zodanig. Van betekenis in dit verband is de analyse die Van Es geeft van een modale zin; de subjectieve appreciatie komt hier duidelijk tot uiting en zo ergens, dan blijkt hier het persoonlijk karakter van iedere taaluiting; de opgave is

hier kenbaar als een wezenlijk taalgegeven: „Een zodanige spanning bestaat er in de bijzin van: alstie nou maar kwam, dan konden we opschieten – zó zelfs, dat men kan gaan twijfelen over de juiste analyse van de samengestelde zin in z'n concrete situatie. De bz. „alstie nou maar kwam” staat in bepaalde relatie tot de zin „dan konden we opschieten” – ik kán hem kwalificeren als bz. naar functie – wanneer ik die interne functie beschouw als hypothetisch t.o.v. de concluderende hz. met *dan*. Maar t.o.v. het psychische relatiepunt van de spreker heeft die bz. naar de *vorm* een sterk op de voorgrond dringende *externe* functie: hij bepaalt nl. de psychische *modaliteit* van de zin: de wens, het verlangen van de spreker.”

Voortredenerend op deze formule kunnen we dus constateren, dat bepaalde vormverschijnselen niet alleen hun extra-linguistische gebondenheid, hun semantische waarde bezitten: de totale formule verwoordt een abstract mentaal gegeven, maar tevens drukt zij uit de psychische gesteldheid en de houding van de spreker ten aanzien van dit gegeven. Met andere woorden: de totale formule drukt uit het psychisch verwerkte gegeven en beschikt over bepaalde vormverschijnselen om dit ook kenbaar te maken. Of en in hoeverre *moeten* gerekend mag worden tot deze vormverschijnselen – die uiteraard ook hun toegepaste semantische functie behouden – moge blijken aan het slot, na een kort overzicht van De Voofs' conclusies.

De Voofs leidt zijn beschouwingen in met de woorden: „Ter verheldering van inzicht is het weer gewenst, onderscheid te maken tussen *modaliteit* d.i. de geesteshouding van de spreker ten opzichte van de werkelijkheid van de uitspraak, en *modus* d.i. de verbale vorm, waarin de modaliteit tot uiting komt.”²⁷

Hoewel de schrijver hier *modus* in de meest ruime zin opvat, kan men zich toch niet onttrekken aan de gedachte, dat hij ten slotte terugvalt op de wijzen van het verbum, waarbij de conjunctief gezien wordt als de typisch modale vorm.

Dit impliceert, dat de indicatief niet bedoeld is in wezen om de modaliteit tot uitdrukking te brengen. (Deze wijze geeft dan de „werkelijkheid” zonder meer.) In feite komt dan ook zijn indeling neer op de door Stutterheim gesignaleerde oppositie, in dit geval van werkelijkheid – niet-werkelijkheid, zodat modaliteit lang niet altijd manifest behoeft te zijn.

Als we aanvaarden dat de taal een opgave is, een subjectieve uiting die een subjectieve duiding krijgt van de hoorder (waaruit tevens de sociale zijde hiervan blijkt), dan accepteren wij dus niet deze zienswijze, aangezien die uiteindelijk toch logicistisch of althans door de logica beïnvloed is.

CONCLUSIE: DE ILLUSIE VAN ONZE MODERNE GRAMMATICA'S.

§ 7. Ons onderzoek bij dit hoofdstuk gold de vraag: in hoeverre is *moeten* reeds semantisch gekarakteriseerd en: kunnen we *moeten* een modaal hulpverbum noemen.

De resultaten zijn niet in alle opzichten bevredigend. We mogen vaststellen, dat „modaliteit” nog bij lange na niet gefundeerd is als linguïstisch begrip, waardoor de tweede vraag reeds zeer dubieus wordt. Daarenboven bleek, dat de zogenaamde modale verba alleen dan modaal genoemd kunnen worden, wanneer men de oordeelsfunctie als punt van uitgang neemt. We vragen ons af: hebben we hier te doen met een voortzetting of een aangepaste navolging van de Latijnse grammatica? In dat geval sluit de reeks *modus* – modaliteit en is tevens het wijsgerige aspect verklaard.

Willen we ons toch nog aansluiten bij een bepaalde zienswijze, dan zou dat zijn bij Van Es, die overigens *moeten* noch andere verba typeert.

Modaliteit kan echter eerst dan een linguïstisch begrip zijn, wanneer het gezien wordt als een semantisch kenbaar gegeven. Geen oppositie dus van al- of niet-werkelijkheid (logica), of een niet-verwoorde psychische houding van de spreker (psychologie), maar een taalkundig aangewende d.i. een in taaltekens uitgedrukte houding van de spreker ten opzichte van de inhoud van het geponeerde. Met andere woorden: we aanvaarden voorlopig en met de nodige reserves de psychologische modaliteit, omdat de zin hierdoor niet alleen is verstandelijk-semantische duiding, maar tevens expressie van emotie. De zin bezit dan naast zijn „betekenis” nog een parallel-betekenis, en eventueel kunnen we op grond van deze zienswijze een dergelijke ambivalentie in *moeten* veronderstellen; dit impliceert dus, dat *moeten* aliquo modo een relatie van de spreker met de zinstotaliteit inhoudt.

In hoeverre deze hypothese juist is moge blijken uit het volgende

hoofdstuk. Vast staat in ieder geval, dat een apart onderzoek geen overbodig werk is, daar de weinige gegevens nog niet op hun betrouwbaarheid onderzocht zijn.

1. Zie Bech: *das Semantische System en Grundzuge*.
2. A. Kluyver: *Over Modaliteit*, Nieuwe Taalgids V.
3. Zie ook: M. J. Langeveld: *Taal en Denken*, diss. Amsterdam 1934, § 25.
4. Voor litteratuur over Scholastici zie M. Grabmann: *Mittelalterliches Geistesleben, Abhandlungen zur Geschichte der Scholastik und Mystik*, Munchen 1926-1936, p. 115 evv.
5. G. H. Joyce S.J.: *Principles of Logic*, London 1908, hfdst. III, § 9.
6. Voor de verhouding subject-predicaat, waarmee we gedeeltelijk op het terrein van de logica komen, verwijzen we om naar M. Sandmann: *Subject and Predicate, A Contribution to the Theory of Syntax*, Edinburgh 1954, pp. 2, 102. Zie verder: Leo Spitzer. Hugo Schuchardt-Brevier, Halle 1928, 2de druk, p. 289.
7. Vgl. hiermee de opvattingen der moderne logica, die parallel gaan aan de Middeleeuwse: J. Maritain. *Eléments de Philosophie II, Petite Logique*, Paris 1947, 7de druk, § 49, p. 139.
8. Imm. Kant: *Kritik der reinen Vernunft*, Riga 1787, 2de druk, Von der logischen Funktion des Verstandes in Urteilen, p. 95 evv.
9. J. A. C. Heyse: *Deutsche Schulgrammatik*, Hannover 1840, 12de druk, hfdst. 10, p. 229 evv.
10. B. Delbruck: *Vergleichende Syntax der Indoger. Sprachen II*, Strassburg 1897, § 122.
11. Otto Behaghel: *Deutsche Syntax Band II*, Heidelberg 1924, p. 219.
12. K. Brugmann: *Kurze Vergleichende Syntax der Indogermanischen Sprachen*, Berlin 1922, § 748 evv.
13. Dit impliceert niet dat we veronderstellen, dat de middelen van modaliteit „moderne” vervangers zijn van de modus. We tekenen slechts een ontwikkelingsgang.
14. W. J. A. Schook: *De Modaliteit der Gedachte en de Middelen waardoor zij uitgedrukt wordt*, Noord en Zuid XII.
15. J. M. Hoogvliet: *Lingua*, Amsterdam 1903, p. 126.
16. C. H. den Hertog: *Nederlandsche Spraakkunst*, Amsterdam 1903, 2de druk, § 69.
17. H. Paul: *Prinzipien der Sprachgeschichte*, Halle 1920, 5de druk, p. 134.
18. A. Noreen en H. W. Pollak: *Einführung in die Wissenschaftliche Betrachtung der Sprache*, Halle 1923, p. 307.
19. A. Meillet: *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris 1927, Sur le caractère du verbe.
20. O. Jespersen: *The Philosophy of Grammar*, London 1935, 4de druk, hfdst. XIII.
21. Vgl. ook: G. Guillaume: *Temps et Verbe, Théorie des Aspects, des Modes*

et des Temps, Paris 1929, p 39: „On dit: je doute qu'il *vienn*e, mais je *crois* qu'il *viendra* ”

22. Vgl. o m · G Galichet: Essai de Grammaire Psychologique, Paris 1947, p. 97 evv
23. Vgl : N van Wijk-W van Schothorst De Nederlandse Taal, Zwolle 1931, 6de druk, p 143, 144.
24. C. F. P. Stutterheim. Het begrip „Modaliteit”, Nieuwe Taalgids XXIV.
25. Vgl.: M Deutschbein: System der Neuenglischen Syntax, Leipzig 1926, 2de druk, § 146: „Der Modus druckt ein deutliches Beziehungsverhältnis in dem Bewusstsein des Sprechenden aus, und zwar handelt es sich um die Beziehung des Gedachten, Gewunschten, Gewollten, Erwarteten zur Wirklichkeit, bez zur Realisierungsmöglichkeit.” Modus, ongetwijfeld evenzeer het begrip „modaiteit” omvattend, kan hier gezien worden als een principe van zinsindeling en wel vanuit de waardering van de taalgebruiker.
26. G. A. van Es: Principes en Toepassing van de Stilistischen Grammatica, Ts. v. Ned. Taal en Lett. LXX, 3.
27. C. G. N. de Vooys. Nederlandse Spraakkunst, Groningen-Batavia 1947, § 54.

HOOFDSTUK III

SEMANTISCHE ANALYSE VAN MOETEN

Inductie gecombineerd met thetische werkwijze; woord en zin; de structuur der betekenende lagen; onderzoek van laag G § 1–§ 13. – Verbindingen met *het* § 3. – Nadere omschrijving van laag G. Onderzoek van laag C en F § 14–§ 37. – Nadere omschrijving van C en F. Onderzoek van laag E en D § 38–§ 46. – Nadere omschrijving van E en D. *Moeten* in de orde transitief-intransitief § 47. – Onderzoek van laag H § 48–§ 57. – Nadere omschrijving van H.

A. VERANTWOORDING DER METHODE.

De problemen, die zich voordoen bij een onderzoek als in deze studie wordt ingesteld, kunnen van verschillende aard zijn: naar gelang van de methode variëren zij en dit leidde ons tot een wijze van benaderen, die verklaring en verantwoording behoeft.

Het was een moeilijke opgave voor ons doel de juiste methode van onderzoek te vinden. De inductieve methode bij de serie gebruiksvormen, waarmee we te doen hadden, leek geëigend, maar hierbij deden zich bij nader inzien verschillende bezwaren voor. Weliswaar kan men het groeien van een zekere samenhang, een interne verhouding van „lagen” zien ontstaan op deze wijze, maar de lezer wordt overstelpt met een hoeveelheid feiten, die geen klaar begrip opleveren. De tweede factor, hiermee onmiddellijk verband houdend, is het gebrek aan levendigheid in de voorstelling, dat onvermijdelijk binnendringt bij het zoeken naar een systeem in een doolhof van zinnen.

Ook de thetische methode echter brengt bezwaren met zich mee, zoals we reeds in de inleiding constateerden; wel is er de winst van een overzichtelijke indeling, een duidelijk houvast voor de lezer, maar hierbij wordt men geconfronteerd met een aantal data, waarvan de samenhang voorlopig duister blijft. Bovendien bestaat daarbij de neiging bepaalde vormen in te passen in een schema, waarin ze net niet geheel tot hun recht komen.

We hebben derhalve getracht een gemengde methode toe te passen, die de voordelen van de inductieve en de thetische benadering combineert, waarbij we ons bewust zijn dat ook hieraan bezwaren verbonden blijven. Het thetische aspect geeft nu echter

zijn overzichtelijkheid, het inductieve zijn concrete en systematische verantwoording der resultaten.

Bij de systematische analyse van ons voorbeeld *moeten* ontdekten we een aantal „lagen”, die alle min of meer frequent aanwezig zijn in deze gebruiksvorm. Deze lagen nu willen we eerst geven als een serie vaste punten. Een aanmerkelijke winst voor de overzichtelijkheid en helderheid, een verlies daarentegen aan innerlijke spanning voor het betoog zelf!

De hier gevolgde werkwijze is nu verder weer inductief, dat wil zeggen: we zullen niet pogen de gebruiksgevallen in te passen en ondergeschikt te maken aan een of meerdere lagen. In een serie capita nemen we geval na geval onder de loep om te zien of en in hoeverre lagen aanwezig zijn, en we krijgen zo een structuur voor iedere vorm apart. Na een aantal capita volgt steeds een samenvatting, waarin we proberen zullen één der lagen of elementen nader te verantwoorden.

Een tweede feit, dat hier onmiddellijk bij aansluit is het principe van indeling. Hierin wijken we principieel af van Bechs systeem ¹. Terwijl wij ieder geval in een apart caput behandelen, geeft Bech immers korte hoofdstukken, waarin een serie voorbeelden wordt samengebracht onder één noemer, een soort grootste gemene deler. We moeten deze wijze van werken afwijzen, aangezien o.i. iedere gebruiksvorm een eigen variant vertoont op de totale structuur van de relevante lagen en juist als variant semantisch functioneel is ².

Waar dit nodig scheen, hebben we gebruik gemaakt van syntactische feiten. Hopelijk zal uit dit onderzoek namelijk duidelijk worden, dat een nauwe samenhang bestaat tussen semantiek (vooral bij het verbum, maar ook bij vele andere woordsoorten) en zinsstructuur. Als we echter – nogmaals vooruitlopend op het vervolg van dit hoofdstuk – vooropstellen, dat de zinstotaliteit semantisch discriminerend is, dan houdt dit niet in, dat we de zin als betekenisdrager primair achten. (XIXde eeuw) De opvatting van Reichling, zoals die reeds in de titel van zijn dissertatie vastgelegd is, aanvaarden we, zij het dan ook onder het streven de balans tussen het aandeel van de zin en dat van het woord weer in evenwicht te brengen: het woord als betekenisdrager stelt zich o.i. via de totale

structuur van de zin, zoals wellicht duidelijk zal worden in deze studie ³.

Om de nuances van ieder voorbeeld zo scherp mogelijk te doen uitkomen, is iedere zin gevat in een raam van een aantal analoge zinnen, die overigens niet uitdrukkelijk als synoniemen gedacht zijn. Terwille van de duidelijkheid wordt verder ook de situatie gegeven, waaruit deze zin gehaald is, zodat ook extra-linguistische feiten, voorzover van belang, voor een afbakening van het gebruikte voorbeeld zorg dragen.

Wat de algemene ordening betreft, deze is zo ingesteld, dat ieder der in aanmerking komende „lagen” successievelijk aan de orde wordt gesteld, waarbij echter ook de andere elementen worden omschreven. De onderverdeling vindt plaats in de volgende groepen:

1. de totale deelname van het subject;
2. oppositie en botsing;
3. de conflictsituatie;
4. de copula-achtige nuance en het „zo-zijn”.

De lagen dan, waarmee gewerkt wordt en die de gebruiksvormen van *moeten* constitueren, zijn de volgende:

- A. er is een dubbele dynamiek in de situatie;
- B. er is een orde die stuwt, er is een orde die remt;
- C. het eerste aspect is boven-persoonlijk, onontkoombaar, impersonaal;
- D. het tweede aspect is persoonlijk, aan het subject gebonden;
- E. het eerste aspect schijnt sterker dan het tweede;
- F. toch verzet het subject zich met alle kracht;
- G. het subject is geheel bij de situatie betrokken (G_t),
er zijn gevoelsfactoren die meespreken (G_s);
- H. een „copula-achtige” nuance is fundamenteel voor de totale structuur.

B. ANALYSE.

De volgorde van de voorbeelden in de capita is vrij willekeurig en meerdere malen zal een gebruiksgeval tweemaal aan de orde

gesteld worden, indien zulks nodig blijkt voor het volledig maken van het beeld dat de elementen ons tonen.

DE TOTALE DEELNAME VAN HET SUBJECT. (LAAG G)

§ 1. *Dat moet ik wel; anders komt er niets van terecht.*

(situatie: het „object” *dat* correspondeert met een voorafgaande zin van de gesprekspartner: „Help jij bij het versieren van de zaal?” Het relativum is in eerste instantie betrokken op „helpen” en vormt dus een dynamisch element. Vgl. met antwoordzinnen als: *dat heb ik al; dat zal ik ook nog wel.*)

cfr: Ik ben gedwongen om te helpen. Ik kan niet anders. Ik ben wel bereid dat te doen. Ik heb mezelf ertoe verplicht. Ik zou wel graag willen, maar ik kan nu eenmaal niet. Ik mag zoiets graag doen.

De waarde van *moeten* is hier: er is een morele verplichting; er is een gebondenheid, die blijkt uit het explicatieve gedeelte van de zin, wat voor mij maatgevend is.

Willen we een nadere karakteristiek geven van dit gebruikstype, dan constateren we allereerst, dat het syntagma *ik moet* met *jij (je) moet* veelvuldiger voorkomt dan andere *moet*-verbindingen. Dit syntactische gegeven is van directe betekenis voor de semantische waarde van dit verbum. Voorzover het de aanwezigheid van element G niet bevestigt, suggereert deze frequentie toch minstens, dat *moeten* veelal een zeer bepaalde relatie veronderstelt tussen spreker en partner, terwijl tevens blijkt, dat dit verbum geëigend is om een situatie te interpreteren die een persoonlijk karakter draagt (gunstig voor het optreden van G_s). Voor een onbelemmerd gebruik van dit verbum is de identificatie van subject en spreker dus een gerede voorwaarde, wat eveneens wijst in de richting van laag G: als we een moment de linguïstiek los laten en ons een logicisme veroorloven, lijkt het namelijk aannemelijk, dat juist de spreker dit element bij voorkeur actualiseren kan, aangezien hij een emotie „verwoordt”.

Concretiseren we deze opvatting en passen we haar toe op het bovenstaande voorbeeld, dan blijkt de juistheid ervan – althans hier – op te gaan: het subject is als totale persoon betrokken bij de act, zoals blijkt uit vergelijking met de correlatieve gevallen,

die alle ditzelfde element kennen (en die we in oppositie zouden kunnen plaatsen met de niet-totale verba, die we gemakshalve als „partieel” kunnen aanduiden: *lopen, eten, denken, hebben, bezitten* enz., mits niet in uitbreidende zin gebruikt, zoals: het loopt allemaal uitstekend).

Wat de andere lagen betreft, element F vertoont een zeer verzwakte waarde blijkens de combinatie met het „verzwakkende” adverbium *wel*: verzet is hier na een zekere innerlijke strijd gereduceerd tot een minimum. We zullen deze kleinste waarde aanduiden als een O-variant, hetgeen dus niet impliceert dat zij geheel uitgeschakeld is. In C zien we de onontkoombaarheid, die van een morele orde is (cfr.: ik ben wel bereid dat te doen). A en B, als basislagen van de semantische structuur, zijn principieel aanwezig, terwijl D min of meer geneutraliseerd is (vergelijk met de eerste twee parallellen). Element E tenslotte functioneert met grote kracht, wat uiteraard samenhangt met de morele inslag van C.

§ 2. *Wat moet jij hier?*

(situatie: kind komt de slaapkamer van ouders binnen; vader wordt hierdoor ernstig gestoord en reageert onmiddellijk met deze emotioneel geladen zin. Of anders: op een feestje komt plotseling, geheel tegen de verwachting in, nog een goede vriend binnen, woonachtig in een andere stad. Verrast door deze situatie spreekt een der aanwezigen bovengenoemde zin uit.)

cfr.: Wat moet dat daar! (zie § 48) Wat wil jij hier? Wat doe jij hier? Wat betekent jouw aanwezigheid hier? Wat dwingt jou hier te zijn?

Een semantische waardering van *moeten* brengt twee aspecten scherp naar voren: in de parallellen (1, 4) blijkt reeds een copula-achtige nuance (we laten dit gegeven voorlopig buiten beschouwing), terwijl daarnaast gevraagd wordt naar de orde, de dwingende factor, die zich hier bij verrassing voor de spreker gesteld heeft. Een waarde dus van „wat is het dat jou dwingt, wat is er dat direct dwingend werkt?”

Vergelijking met *willen* toont aan dat de orde, die hier gesteld

wordt, vrij objectief is: in eerste instantie is de aandacht van de spreker gericht op een element, waartegen hij zichzelf verzet. De spreker heeft dus de objectieve orde van het *moeten* losgelaten en zichzelf geïdentificeerd met de bedreigde persoon: element D is hier sterk actief, is personaal en neutraliseert element E.

In de twee situaties zoals hierboven gesteld, is het subject niet agens zonder meer, doch het is als totale persoonlijkheid betrokken bij de gebeurtenis: primair is de orde die gericht is op dit subject, waaraan het dus ondergeschikt is. Evident is dan ook de correlatie met de laatste parallel, waarin de ondergeschiktheid aan de totale situatie van de betrokken persoon ook grammaticaal uitgedrukt is, i.c. door de objectsvorm.

De objectieve orde toont dus een O-variant van G_s , maar een hoge spanning in de laag G_t .

Plaatsen we nogmaals parallel (1) en (2) naast ons gebruikstype, dan zien we de karakteristieke waarde van de elementen A en B, die evenals G_t hier van een dramatische kracht zijn. De emotionele botsing (waarbij de affectiviteit buiten het subject valt!) veronderstelt een grote kracht van C, een onontkoombaarheid en een bijna gelijkwaardige tegenwerking van F.

§ 3. *Nou moet het dan maar!*

(situatie: spreker voelt evenmin als toegesprokene voor een gegeven handeling, maar er zijn omstandigheden, die noodzaken ertoe over te gaan. De handeling behoeft echter geenszins nauwkeurig bepaald te zijn.)

cfr: Het kan wel weer. Zullen we dan maar? Daar gaat-ie dan! We zullen wel moeten. Er is geen ontkomen aan.

Omschrijvend kunnen we hier als waarde van *moeten* aangeven: onvermijdelijke plicht, drang die op bepaalde (morele) gronden onontkoombaar is.

Een scherpe semantische typering kan voor dit geval slechts geschieden in samenhang met het subject; voor de semantische analyse schakelen we hier dus de grammatica in, hetgeen een nauwe samenhang veronderstellen doet tussen semantiek en structuurbeginsel.

Bij nader onderzoek schijnt de juistheid van deze stelling bevestigd te worden, daar het grammaticale vormwoord „het” niet willekeurig bruikbaar is, maar slechts samengaat met een zeer bepaalde categorie verba, waartoe ook *moeten* behoort. Daar we verschillende malen de combinatie van „het” en een vorm van *moeten* aantreffen en we dit verbindungstype essentieel voor de semantische waarde achten, zullen we eerst trachten deze vorm in een algemeen schema onder te brengen.

We onderscheiden bij de „het”-constructie (waarbij het dus gaat om het vormwoord en niet om het typisch deictisch element, dat in de categorie hij-zij-het valt) twee groepen:

a. constructies met het pronomen, dat fungeert als inleiding bij een nazin, of zoals Bech zegt ⁴ als topisch subject:

het was dom van hem, dat hij niet toegaf,

en het type, waarbij *het* een substituerende waarde heeft, d.w.z. als voorlopige deixis fungeert, die door het predicaatsnomen later wordt geconcretiseerd:

het schijnt een goed soldaat te zijn, maar als mens . . . .

Deze groep, hoe interessant ook, is niet van direct belang voor ons onderzoek, terwijl de tweede groep een eigen plaats biedt aan *moeten*.

b. De verbindungstypen uit deze categorie blijken van tweeërlei aard te zijn en wel van *het* bij verba van atmosferische omstandigheden (1) en bij verba met een affectief en totaal karakter (2). Beide typen hangen niet alleen structureel doch ook semantisch samen; de term: verba met een affectief en totaal karakter is uiteraard slechts een voorlopige formulering.

(1) *Het is koud. Het vriest weer lekker. Wat dooit het vandaag hè? Het hagelde en sneeuwde van de week weer verschrikkelijk. Het heeft geweldig gestormd in Californië: de radio praat over niets anders.*

En bij uitbreiding (en hier zien we de overgang naar (2)): *Het loeide en gierde om het oude huis. Het kreunt door de bomen en geheimzinnige stemmen schijnen de angstwekkende sfeer nog te versterken. Het kolkt en draait in de vijvers, die plotseling indrukwekkende*

zeeën lijken. *Het ritselt in de dorre bladeren, het zingt ergens hoog in de lucht en wind en wolken stemmen in met die speelse melodie.* (2) *Het kan nu eenmaal niet anders. Het zal wel altijd zo blijven. Het loopt helemaal mis met hem. Het valt natuurlijk weer verkeerd uit. Hoe gaat het er mee? Zo gaat het niet langer, jongens; we moeten er iets op verzinnen. Het kon er overigens gezellig toegaan. Het mag niet baten: alle hulp is hier nutteloos. Het wil maar niet lukken met de studie. 't Zit lekker – nog een weekje en we zijn er door. Het kan er mee door. Het mocht wat! Het steekt niet zo nauw met dergelijke dingen.*

Verder een aantal impersonale constructies verbonden met een adverbiale bepaling en die, zoals De Vries het noemt, speciaal voorkomen waar het betrokken wezen afhankelijk is van een factor buiten zijn wil⁵. Ook deze laatste afhankelijkheid impliceert een totaal betrokken zijn.

Het zit hier mooi. Het woont daar rustig. Het wandelt hier aange-naam. Het maait weer vlugger na zo'n rust. Het zit gemakkelijk in die stoel.

Laten we de laatste gevallen buiten beschouwing, dan zien we in alle gebruiksvormen een algemene generaliserende tendens: de verba duiden niet op een gespecialiseerd proces, waarin het subject actief is, maar eisen dit als totaal gegeven op. De laatste gevallen, hoewel niet noodzakelijk generaliserend (wandelen, maaien) ondergaan een uitbreiding, geven varianten, die hun semantische specificatie althans gedeeltelijk losgelaten hebben.

Het element G, zowel in zijn affectief als in zijn totaliserend karakter, is dus kenmerkend voor deze categorie, waarin ook *moeten* een plaats heeft.

§ 4. *Het moet, het kan, op voor het plan . . . .*

(situatie: zin uit een socialistisch strijdlied. *Het* wijst niet op een bepaald aanwijsbaar geval, maar kan eventueel aansluiten bij het totaal van idealen en plannen waarover dit lied handelt.)

cfr: Het kan best. Het hoort nu eenmaal zo. Wij eisen, dat het absoluut gebeurt. Het is beslist nodig, dat er verandering in komt.

Omschrijven we de „betekenis” van *moet* hier, dan noteren we twee aspecten:

(a) rationeel: er is een dwingende en onvermijdelijke noodzakelijkheid. Wat het subject betreft hebben we hier te doen met een grensgeval: mogelijk is *het* zuiver indicierend, mogelijk ook is het meer dan een zuiver structurerend type en vormt het toch de representant van een nauwelijks te definiëren complex van factoren i.c. de genoemde plannen en idealen.

Vergelijken we dit bijzondere gebruikstype met de parallellen, die hierboven vermeld werden, dan blijkt het tweede aspect:

(b) dit is affectief: een sterke emotionaliteit in de korte besloten structuur *het moet*. Bij analyse van (b) zijn we genoodzaakt het veilige terrein van de structurele semantiek te verlaten, daar dit affectieve element dikwijls geen eigen linguïstische vormcategorieën kent, maar desondanks mede als factor verwerkt is (intonatie, en wel in het bijzonder emotionele accentuatie).

De opgave gesteld in „*het moet* + gevoelswaarde” suggereert naast de objectieve waarde der structuur een persoonlijke relatie spreker–hoorder, die eveneens zijn neerslag vindt in het betekenis-complex. Het „keine Gestalt ohne Gestalter” krijgt dus een parallel in de linguïstiek: geen taal zonder spreker en in semantisch: geen betekenis zonder betekenisgever.

Twee orden functioneren naast elkaar, de orde van de zuivere betekenis en de verhouding spreker–hoorder. De laatste relatie is mede bepalend voor de eerste, oefent een directe invloed uit, subjectiviseert deze objectieve categorie.

In het element G ligt deze subjectieve factor verwerkt; de emotionaliteit is hier evident, terwijl ook het totale karakter blijkt: de relatie tussen de atmosferische en de affectieve „het”-groep is duidelijk in dit geval, daar immers in beide gevallen het subject zozeer bij de act betrokken is, dat het hierin zelf zijn bestaansvoorwaarde vindt.

Wat de andere elementen betreft, F geeft een O-variant, dus weer een minimale waarde. C, vanuit het subject gezien, is impersonaal, extra-persoonlijk en door de spreker aangegrepen om zijn geëmotioneerde verlangen (verwezenlijking van het ideaal) uit te drukken. Vergelijking met de eerste twee parallellen toont de grote kracht, die deze laag hier heeft, terwijl de subjectiviteit blijkt in de confrontatie met: *wij eisen, dat het absoluut gebeurt*.

§ 5. *Het moet lukken: alles hangt hiervan af.*

{situatie: vergadering van een groep militairen, die een operatie uitzetten. Of: kinderen bereiden een onderdeel van een verrassing voor. Uiteraard past deze zin dus in een context, waarbij *het* geen formeel vormwoord is, maar terugwijst op een bekende situatie of een bekend gegeven.)

cfr: Het zal lukken. Het kan best goed gaan. Het behoort te slagen. Loopt het nu wel goed af? Er zou toch ook op een andere manier een oplossing gevonden kunnen worden. Het moet wel lukken; we hebben toch de zaak aardig voorbereid.

Omschrijving: de omstandigheden (zoals blijkt uit de explicatieve zin) dwingen; noodzaak van een zuiver praktische aard.

Het is een merwaardige tekortkoming in vele recente werken over semantische verschijnselen, dat de accentuatie en in het bijzonder de intonatieve factoren verwaarloosd worden. Men aanvaardt haar als principe van zinsindeling, maar een zelfstandige plaats naast het woord-als-betekenisdrager krijgt zij niet. En dat, terwijl de intonatie toch constituerend is voor het totale zinsbeeld. Als structuurmoment is de intonatie even onmisbaar als het woord waarmee ze een linguïstisch patroon vormt.

In bovengenoemde zin noteren we de volgende intonatieve factoren met semantische waarde:

1. het hoofdaccent is gelocaliseerd in het verbum finitum;
2. dit feit actualiseert de oppositie C–F, die essentieel is voor deze gebruiksvorm;
3. de totale intonatie van het eerste lid (*het moet lukken:*) bereikt een spanning, die ontladen wordt in het tweede lid (*alles hangt hiervan af*);
4. de dynamische verhouding C–F krijgt hierdoor een verantwoording, daar de orde (C) door de spreker als primair en absoluut noodzakelijk gesteld wordt. In laag E ontstaat dus een beweging ten gunste van C.

Blijkens deze vier samenhangende punten demonstreert de accentu-

atie welke elementen van het totale beeld geactualiseerd zijn: zij is dus een secundair verschijnsel, een index op het systeem van de disjuncte relevantie der lagen, maar niettemin noodzakelijk voor een goed begrip van deze gebruiksvorm.

Bij de andere elementen blijkt zowel G_t als G_s geactualiseerd: de totale deelname van het subject (hier dus meer dan een formeel teken) is in alle parallellen gelijkwaardig, terwijl ook het „hoofd-verbium” *lukken* een dergelijke totale betrokkenheid van het subject kan impliceren.

§ 6. *Er moet een oplossing komen: anders loopt alles mis.*

(situatie: spreker en partner staan voor een moeilijk geval: op een feestje is plotseling een van de kinderen ziek geworden; het wil niet naar huis, maar kan ook niet blijven wegens de snel oplopende temperatuur.)

cfr: Er zal wel wat op gevonden worden. Ik wil, dat er een oplossing gevonden wordt. Ik zal een oplossing vinden. Er kan misschien wel een oplossing gevonden worden.

De dwang is hier sterk emotioneel gekleurd en draagt eerder een moreel dan een werkelijk plichtmatig karakter: de dwang wordt bij wijze van noodmaatregel opgeroepen in een moeilijke, onoverzichtelijke situatie.

Het bovenstaande zinstype met het adverbiale pronomen *er*, dat door Bech getypeerd wordt als „topisches Subjekt” is qua structuur niet essentieel voor *moeten*, daar het – zoals Bech reeds aangeeft – overwegend voorkomt bij intransitieve verba ⁶. Belangrijk evenwel is het facet dat deze schrijver ontgaat, doordat hij zich uitsluitend beperkt tot een functionele typering. Het blijkt namelijk, dat de *er*-constructie alleen optreedt bij een onbepaald subject, wat een essentieel gegeven biedt voor de semantische structuur van dergelijke zinnen.

Voor het bovenstaande geval leidt het tot een helder besef van de ordenende waarde van het element C: de stuwende werking der orde komt van buitenaf en richt zich als een extra-persoonlijke kracht op het subject. Juist in zijn onbepaald-zijn kan het subject deze dwingende werking ondergaan en kan het zelf niet als ordenend

principe in het semantische systeem optreden (het element van onzekerheid noteren we in versterkte mate in de laatste parallel, die ook in structuur overeenkomst vertoont).

Wat element G_t betreft, de sterk ordenende waarde van het semantisch ondergeschikt subject maakt een totaal betrokken-zijn weer aannemelijk. Het totaal betrekken van het subject in de handeling is dus geen voorwaarde, gesteld door het subject, maar een feit dat samenhangt met het ordenend karakter van *moeten*, zoals dat zich demonstreert in laag C.

De andere geledingen, naast de vooronderstelde A-B-basis, tonen: een neutrale variant van D, een actieve F-factor, die hier reactie is zonder morele of persoonlijke inslag, terwijl E een zwakke doorslag vertoont van aspect 1.

§ 7. *Moeten we nog niet weg?*

(situatie: spreker schijnt te willen blijven, maar denkt aan de gegeven omstandigheden en stelt nu deze vraag aan de partner, met wie hij een verbondenheid voelt.)

cfr: Moeten we al weg? Gaan we nog niet weg? Wat lijkt jou het beste: dat we weggaan of nog een poosje blijven? Mogen we, kunnen we weg?

Moeten drukt geen directe noodzaak uit, maar vraagt naar een orde die reeds van tevoren als bindend in zijn richtinggeven aanvaard wordt.

Het stellen van de vraag is tevens het stellen van een opgave: in de vraag ligt namelijk de verwachting van een antwoord opgesloten, maar dit kan zowel positief als negatief zijn. De partner staat dus voor een vrije keuze, zij het dan ook, dat de spreker een voorkeur kan uitspreken die reeds in de formulering der vraag zijn uitdrukking vindt (vergelijk met parallel 1).

Moeten leent zich zeer bijzonder voor deze dubbelzijdigheid, aangezien het subject in eerste instantie niet handelend optreedt, maar gedreven wordt. Vergelijken we bovenstaande zin met de nevenvorm *Gaan we nog niet weg?* dan wordt het ambivalente karakter van de eerste manifest.

Element G demonstreert weer naast een emotioneel aspect, dat

mede vastgelegd is in de modalia *nog niet*?, dat het subject niet tegenover het predicaat staat of ermee verbonden is zonder meer; het subject plaatst zich via *moeten* tegenover een orde en schept aldus een situatie, waarop deze zinsformule betrekking hebben kan. M.a.w. de totale betrokkenheid van het subject is voorwaarde voor het formuleren van deze zin en leidt tot een taaluiting, die niet vastgelegd is, maar als opgave voor de partner functioneert.

Van de andere elementen is C objectief – morele of sociale maatstaven komen niet aan de orde – terwijl F een wijkend verzet toont. Naast A–B noteren we verder, dat de ondergeschiktheid van F juist bereikt kan worden door het persoonlijke karakter hiervan (D).

Element E heeft een sterk centripetale waarde en is subjectief gekleurd, wat eveneens in G_s blijkt.

§ 8. *Mot je mijn hebben?*

(situatie: emotionele vraag uit de volkstaal: dreigende uiting van de ene vechtersbaas tegen de andere. Gebaar en houding suggereren een hevige aanval bij bevestigende beantwoording van de vraag door de toegesprokene.)

cfr: Wil je mij hebben? Ben je van plan mij te na te komen? Is het werkelijk nodig, dat je je met mij bemoeit? Doe het maar eens: dan zál ik je!

Door de dreiging, die in houding en gebaar mede tot uitdrukking komt, wordt hier gevraagd naar een zeer dringende noodzaak: het is toch zeker niet absoluut nodig?

Zoals in de „situatie” reeds blijkt, is deze gebruiksvorm meer dan een objectieve vraag. De spreker geeft er tevens een houding mee aan en is zich ervan bewust, dat de hoorder deze subjectieve notie verstaat. Er is een spel-verhouding tussen de gesprekspartners, een creatieve situatie, waardoor de semantische waarde van de zin-als-totaliteit mede bepaald wordt.

Deze ironische spel-vorm demonstreert tevens het sociale karakter van de taaluiting; betekenis is geen objectief gegeven, het is een betekenis-voor-deze-situatie, een semantische waarde die gebonden is aan de coöpererende taalgebruikers: en spreker en hoorder.

De actualisering van bepaalde lagen is hiermee een feit gebleken, dat zich afspeelt in een verhouding. (Dit sociale aspect – dat zich veelal in de ironische zinswending demonstreert – zullen we uitvoeriger behandelen in hoofdstuk IV. Ook in andere hier geanalyseerde gebruiksvormen treedt het op, maar om de opbouw naar de bepaalde lagen niet te doorbreken, zullen we deze gevallen niet samen trachten te brengen.)

Vergelijken we bovenstaande zin met de eerste parallel, dan blijkt dat het beledigende karakter in de eerste plaats gevolg is van de onpersoonlijke formulering. Het subject is geen agens primus, maar wordt sarcastisch gedegradeerd tot afhankelijkke.

De vorm vindt dus zijn eerste semantische fundering in de oppositie C–F, waarbij eveneens (sarcastisch) een sterke werking van F verondersteld wordt, zodat het subject de mogelijkheid tot negatie wordt gesuggereerd.

De hautaine benadering van de spreker impliceert weer een totaal betrokken-zijn van het subject, dat een sterke gebondenheid met de dwingende orde heeft en zich hiertegen emotioneel verweert (G_s). Het persoonlijk, subjectief betrokken worden blijkt duidelijk bij confrontatie met de parallel: *Is het werkelijk nodig, dat je je met mij bemoeit?* In dit laatste geval immers wordt een objectieve orde gesteld, die inwerkt op het subject en die als objectief gegeven in de eerste plaats ter sprake komt. Bij *moeten* echter speelt de houding van het subject een belangrijke rol: geeft F een O-variant of is deze laag met verzet geladen?

Het semantische beeld vertoont de volgende structuur der elementen: A–B aanwezig, C demonstreert een impersonale druk, D is sterk persoonlijk en E geeft een bijna-evenwicht; het element F veronderstelt een hevige reactie van het subject, terwijl in laag G de emotionaliteit en het totale karakter duidelijk naar voren komen.

§ 9. *Moet je eens horen, zeg!*

(situatie: blijkens gebruik van *je* en de intonatie spreken twee bekenden hier met elkaar. Een sfeer van vertrouwelijkheid is voorwaarde.)

cfr: Wil je eens horen? Zou je eens willen luisteren? Kun je even luisteren? Hoor jij eens even, zeg!

De waarde van *moeten* is hier inviterend, adhortatief. Er is geen sprake van dwang, hoogstens van aandringen, gebaseerd op bepaalde gesuggereerde omstandigheden. Een vertrouwelijk uitnodigend karakter.

We noteren hier een grammaticaal verschijnsel, dat volkomen op zichzelf staat en blijkbaar karakteristiek is voor het verbum *moeten*. De imperatieve constructie gaat namelijk in andere gevallen vergezeld van een geaccentueerd pronomen (ga *jij* eens mee), terwijl hier een enclitische vorm gebruikt is! Deze constructie verschilt essentieel van zinnen als: *Kun je denken. Had je gedroomd. Dacht je maar*, die een directe binding met de voorafgaande taaluiting hebben en aansluiten op het object in die zin. M.a.w. deze gevallen kunnen niet los van een context gezien worden, terwijl *moet je . . .* een zelfstandig en volledig taalgebeuren is.

Deze op zichzelf staande grammaticale verbinding verbum finitum + enclitisch subject in bevestigende zin blijkt structureel vergroeid tot syntagma, d.w.z. zij heeft een vaste semantische waarde gekregen.

Moet je eens horen, zeg! (Vertrouwelijk gefluisterde aansporing.)

Moet je kijken! (Uitroep, emotioneel, maar eveneens vertrouwelijk.)

Moet je je nu eens indenken, dat er plotseling iemand binnenkomt. (Veronderstelling, evenzeer getuigend van persoonlijke relatie.)

Gaan we nu de verschillende lagen na, die het totale semantische beeld van *moeten* uitmaken, dan blijken deze voor de drie gegeven voorbeelden op dezelfde wijze samengesteld: element C is impersonaal ten opzichte van het subject (dat de spreker zich met de orde identificeert, doet niet af aan dat extra- of supra-persoonlijke karakter). Van verzet in element F is nauwelijks sprake, zelfs niet van een reactie zonder meer, zodat we hier kunnen spreken van een O-variant. Desondanks is element E nauwelijks dynamisch, want door de zwakke gerichtheid van C bereiken we ook hier bijna een evenwicht.

Wat G betreft, de vertrouwelijke sfeer (in feite een extralinguistisch gegeven) vindt zijn weerslag in de semantiek en veronderstelt een emotionele factor, wat ook blijkt uit de neutralisatie

van E. Dat het subject als totale persoon betrokken is bij de act wordt mede verklaard door het feit, dat de combinatie hier tot syntagma vergroeid is: in deze imperatieve constructie kan het subject juist in enclise staan door zijn semantische ondergeschiktheid aan een extra-persoonlijke orde, waardoor het gericht wordt en wel met een tendentie tot instemming.

§ 10. . . . , *toen hij zijn liefdesverklaring maar had menen te moeten doen.*

(situatie: agerende persoon overdenkt verhouding, die hij met zijn verloofde heeft en die voor hem een nauwelijks verholten gedwongenheid inhoudt. (L. v. D.)⁸⁾)

cfr: zijn liefdesverklaring maar had menen te zullen doen. zijn liefdesverklaring had menen te willen (kunnen) doen. had gemeend dat hij verplicht was haar zijn liefdesverklaring te doen.

De dwang is hier van een morele kwaliteit en als zodanig onweersstaanbaar: er is een onvermijdelijke noodzaak, die de handelingen van het subject bepaalt.

Het element van onontkoombaarheid richt het subject; teruggaande tot de directe gedachte van het subject (waarbij we dus gedwongen zijn de waarde van het hoofdverbum *menen* te verwaarlozen) mogen we de zin aldus formuleren: *ik geloof, dat ik m'n liefdesverklaring maar moet doen.*

De oppositie C-F blijkt hier ten gunste van C beslist te zijn, maar niet dan nadat beide factoren tegen elkaar afgewogen zijn. Element F toont dus een overwonnen verzet, element C niet zozeer een dwang als wel een morele drang. Het personale in laag D speelt dus een belangrijke rol, terwijl E, het crisismoment, weer een doorslag aangeeft ten gunste van de morele orde.

De spreker stelt zich als totale persoonlijkheid afhankelijk van een orde, waartegen uiteindelijk geen verzet mogelijk is. Structureel is *moeten* intermediair bij *ik geloof* en *mijn liefdesverklaring doen*: het overbrugt een kloof tussen de persoonlijkheid en de handeling, bepaald het zo-zijn van de persoonlijkheid in de handeling en vereist hierdoor uiteraard een totale beleving door die persoonlijkheid, i.c. het subject. (In hoeverre we hier weer de actualiteit van

H mogen veronderstellen, blijft tot nader onderzoek buiten beschouwing.)

G_s tenslotte is eveneens aanwezig als factor van een oorspronkelijk, maar later overwonnen verzet: het conflict, ook na zijn oplossing, veronderstelt een emotioneel stelling nemen ten opzichte van de morele ordening.

§ 11. *Ik moet je nog altijd iets zeggen.*

(situatie: vertrouwelijk; intimiteit tussen gesprekspartners.)

cfr: Ik wou je nog iets zeggen. Ik kan je meedelen, dat . . . Ik behoort U mee te delen, dat . . .

Omschrijving: ik voel de behoefte, er spoort mij iets aan, om je het volgende te zeggen (te bekennen).

Vergelijkend constateren we, dat de eerste parallel meer voluntatief gekleurd is, terwijl de tweede een objectieve tendens heeft. Het laatste geval vertoont de grootste afstand tussen de partners in stilistische nuancering, aangezien hierin het emotionele karakter niet of nauwelijks tot uitdrukking komt. Eens te meer blijkt hier het gevaar van een zuiver grammaticale indeling der zinstypen, aangezien die zeker de concrete semantische waarde niet dekt: het feit, dat *moeten* functioneert als hulpverbum in deze zin (in hoeverre dan weer als modaal hulpwerkwoord blijve voorlopig buiten beschouwing) impliceert geenszins, dat het ook semantisch ondergeschikt is: het is hier zelfs hoofdmoment van de zin, juist door de persoonlijke subjectieve relatie die het legt tussen de gesprekspartners. Ook structureel neemt het verbum finitum aldus een belangrijke plaats in blijkens de beide adverbia, die niet verbonden kunnen worden met een verbum van een momentaan aspect als *zeggen*.

Het subject is weer direct betrokken in een proces, voorafgaande aan de onderschikking bij een orde; die totale betrekking is noodzakelijk voor het ervaren van een extra-persoonlijke ordening. Er bestaat dus een relatie tussen de laag G_t en de oppositie C-F, die overigens hier niet meer sterk geladen is. Wat F betreft, er is een weerstand geweest in het subject (schaamte bijvoorbeeld), maar iets van morele aard (C) heeft dit verzet overwonnen. Door deze emotionele

drijving is het gebruik van *moeten* bepaald, of anders gezegd: er is een (extra-linguistische) situatie, waarin de spreker geaarzeld heeft en tenslotte toegegeven heeft aan de morele drang – op een dergelijke situatie sluit *moeten* met zijn oppositionele en emotionele (G_s) facetten het zuiverst aan.

§ 12. *Ik moet zeggen, dat jij je veel durft permitteren.*

(situatie: leraar richt zich tot zijn leerling, die een opmerking gemaakt heeft welke getuigt van weinig eerbied tegenover een andere docent. Bovenstaande opmerking draagt dan ook de intonatie van een vermaan.)

cfr: Ik mag wel zeggen, dat . . . . Ik krijg zo het gevoel, dat . . . . Ik vind het ongehoord, wat jij je allemaal durft permitteren. Vgl. Engels: I am free to confess, that I fail to follow your reasoning processes, Mr Mason. (E. S. Gardner)

Moeten nadert hier heel dicht tot *willen*, met dit verschil dat het de spreker als persoon niet laat oordelen, maar teruggrijpt op een morele orde.

Richten we weer even de aandacht op de situatie, waarop deze taaluiting aansluit, dan blijkt dat het subject zozeer geïnteresseerd is in de uiting van de vorige spreker, dat hij hierop reageert met een (eventueel geïroniseerde) emotionele instelling. Hij reageert als betrokken bij de situatie, maar wil tevens een zekere afstand nemen en maakt gebruik van het taalcliché: *ik moet zeggen, dat . . . .*; die afstand suggereert dan een zeker vermaan, een terechtwijzing juist door zijn objectiviteit. (Vgl. met parallel 3, waar in de eerste plaats het eigen gevoel spreekt en niet de objectieve orde.)

Benaderen we deze zin nu van de structurele kant, dan blijkt bovengenoemde formulering gebonden te zijn aan de *ik*-vorm. Het feit, dat deze combinatie van *moeten* in de presensvorm met de eerste pers. singularis uniek is – hetgeen dus impliceert de identificatie van spreker en subject – wijst eveneens in de richting van een totale beleving. Niemand beter dan het subject kan een dergelijke factor namelijk tot uitdrukking brengen.

Het ironische vermaan dat hier tot uiting komt sluit verder aan bij deze bijzondere waardering van het element G. De oppositie

C-F is nauwelijks relevant, daar de beide orden hun krachten binnen de persoon zelf uitoefenen, zij het dan ook, dat er geappelleerd wordt aan de (morele) orde. E draagt een emotioneel karakter met een zwakke doorslag ten gunste van C; F geeft aan dat de spreker misschien een ogenblik geaarzeld heeft (met het zeggen) omwille van uiterlijke omstandigheden, maar dat er van een persoonlijke weerstand nauwelijks sprake is. D heeft een O-variant evenals F, wat een vrij zeldzame gebruikswijze is voor *moeten*: ABC (moreel) D₀EF₀G.

§ 13. *Wat moet er van dat kind terechtkomen?*

(situatie: het kind heeft weer een kwajongensstreek uitgehaald, zodat de spreker de wanhoop nabij is; deze situatie resulteert in bovenstaande exclamatie.)

cfr: Wat kan er van dat kind terechtkomen? Wat zal, mag er van terechtkomen? Hoe loopt dat af met een dergelijk kind?

De semantische waarde is hier: er is een logische, bijna fatale gang van zaken, die in een bepaalde richting dwingt. Er wordt een bittere noodzaak gesuggereerd: het kan niet anders dan dat . . .

Zoals we reeds eerder noteerden, is de vraag geen verwoording van een (extra-linguistische) openheid zonder meer bij de partner. In feite stelt hij hier niet de mogelijkheid van „hoe loopt het af” of „het loopt slecht af”. Te veel draagt deze zin daarvoor een persoonlijk karakter en klaarblijkelijk is de formulering van de vraag tevens een antwoord: de spreker geeft de suggestie van een fatale afloop en deze eerst stelt hij als „probleem”. M.a.w. dit is geen objectieve vraag, maar een subjectieve oordeelsvorm, waarop in eerste instantie een negatief antwoord verwacht wordt.

Vergelijking met de laatste parallel geeft dezelfde conclusie. Er is in de eerste gebruiksvorm stelling genomen, waarbij de drang (C) een onontkoombare tendens heeft. Duidelijk wordt door deze vergelijking bovendien, dat de subjectief oordelende suggestie ligt opgesloten in *moeten*, hetgeen een semantisch zwaardere belasting van het „hulpverbum” inhoudt.

In de laag G_s noteren we een emotionele benadering van het extra-linguistische probleem, t.w.: de toekomst van het kind.

Uiteraard veronderstelt dit evenzeer een totaal betrokken zijn van het kind, dat hier – en we psychologiseren nu welbewust – subject van de scène is.

Wat de oppositie C–F betreft het volgende: blijkens de parallel met *kan*, *zal*, *mag*, heeft de tendentie een fatale inslag; C geeft een gedwongenheid met een onontkoombare, onpersoonlijke strekking: van een morele inslag hoeft geen sprake te zijn. De oppositie is verstoord, d.w.z. er is hoegenaamd geen reactie van F, terwijl D niet aanwezig schijnt, althans bijna tot een O-variant teruggebracht is. Uiteraard is E symbool van de overheersing der extra-persoonlijke orde, die alle eventuele verzet onmogelijk maakt.

NADERE OMSCHRIJVING VAN LAAG G.

Zonder de andere lagen (uitgezonderd H) te verwaarlozen, hebben we gepoogd in deze eerste serie voorbeelden het accent te leggen op element G, daar dit niet alleen omtrent de semantische waarde van het verbum, maar ook aangaande zijn structuur als geheel enige essentiële kenmerken demonstreert.

In de benaming „totale deelname van het subject” schuilt een zeker gevaar, zeker wanneer we de moderne psychologie hierbij betrekken: wereld en subject constitueren elkaar namelijk steeds.

Onderscheiden we toch verba, die een totale deelname en andere, die een partiële deelname van het subject eisen (bv. *moeten*, *zijn*, *worden* tegenover *eten*, *slapen*, *fietsen*) dan houdt dit het volgende in: in de laag G stelt het subject zich semantisch als totale persoon. Het neemt niet deel als lichaam (*lopen*), als denkend wezen (*peinzen*, *overwegen*), maar het *is*, het vindt zijn existentie in de act.

In feite impliceert dit totale-zijn een zo-zijn, een esse aliquo modo. Er is sprake van een gebeurtenis, waarbij het om het onverdeelde wezen van het subject gaat. Hierbij sluit ook aan, zoals later blijken zal, de semantische waarde van de laag H, die in zijn copula-achtige strekking evenzeer een localisering van het „ik” in de „wereld” geeft.

Dit semantische kenmerk schijnt in tegenspraak te zijn met de grammaticale feiten: *moeten* fungeert immers veelvuldig als hulpverbum en structureel zou dus de subject-predicaatverbinding via het hoofdverbum moeten plaatsvinden. In feite hebben we

hier met een co-activiteit te doen: *moeten*, dat syntactisch ondergeschikt is, is semantisch dominant, wat essentiëler voor de totale structuur is. De term „ondergeschikt” is namelijk logificerend, terwijl „hulpverbum” geenszins een zelfstandige semantische functionaliteit uitsluit. Dit laatste vindt bevestiging in het feit, dat *moeten* in ondergeschikte positie modificaties kan ondergaan middels adverbia (§ 11 *ik moet je nog altijd iets zeggen*).

De totale absorptie van het subject in en door het actieve moment van de zin blijkt wezenlijk bij de verbinding met *het*. We troffen dit pronomen generale aan bij twee onderling verwante categorieën, te weten (1) in verbindingen met verba van atmosferische omstandigheden, (2) in het structuurpatroon van verba met een affectief en totaal karakter (§ 3). In een dergelijke structuur schijnt het subject niet alleen geconstitueerd door het predicaat, maar het subject vindt zijn ontstaan en bestaan in de act zelf, althans semantisch gezien. Dus *het regent – er is regen, die valt en het moet – er is een dwang, die inwerkt*.

Een tweetal andere syntactische verschijnselen wijst eveneens in de richting van het totaal betrokken zijn van het subject. Statistisch blijkt, dat de typen *ik moet . . .* het veelvuldigst voorkomen. Niet alleen is dit feit kenmerkend voor de affectieve waarde van dit verbum, maar zo inderdaad een totale deelname van het subject vereist wordt door *moeten*, dan is de identificatie van spreker en subject uiteraard de meest gunstige voorwaarde. Het frequente optreden van deze combinatie heeft zelfs een cliché doen ontstaan, dat uitsluitend actief is bij de eerste persoon singularis: *ik moet zeggen, bekennen, toegeven, dat . . .* (§ 12).

Herhaaldelijk treffen we ook de combinatie van dit verbum met de tweede persoon singularis aan (affectieve sfeer), waaruit eveneens een vaste structuurvorm groeide, namelijk de imperatiefvorm (wat niet noodzakelijkerwijs impliceert, dat hier een imperatieve waarde in besloten ligt; voor dit geval is de tendens veeleer adhortatief), en wel een imperatiefvorm met het subject in enclise: *moet je eens kijken* (§ 9). Een verklaring vanuit de ordenende factor is hier niet voldoende blijkens parallellen als *behoren, verplicht zijn, hebben te*, die niet tot een dergelijk uitzonderlijk structureel verschijnsel komen krachtens hun imperatief karakter alleen. Eerst waar het

element G eveneens van kracht is (het subject manifesteert zich via de act, in de act zelf, neemt deel en „wordt deelgenomen”), kan een dergelijke structuur, althans semantisch, verantwoord worden.

Met deze gegevens achten we het element G in eerste instantie scherp genoeg afgebakend. In de volgende paragrafen zal het bovendien herhaaldelijk gesignaleerd en omschreven worden, zodat zijn functionele en semantische relevantie bevestigd wordt.

OPPOSITIE EN BOTSING (LAAG C EN LAAG F).

§ 14. *Je wilt niet? Je moet!*

(situatie: verontwaardiging van de spreker, die het tweede lid van de zin met veel affect tot uiting brengt. Toegesprokene is een ondergeschikte.)

cfr: Je zult! Je moet het toch heus doen. Je kunt het beter wel doen. Je bent moreel verplicht. Je kunt er niet onderuit.

Semantische waarde: onontkoombare dwang, een absolute verplichting, waartegen geen verzet gerechtvaardigd of mogelijk is.

Structureel hoofdmoment in deze zin is de oppositie van de twee verba: intonatieve factoren binden deze twee zinsbeelden tot één geheel. De oppositie *willen-moeten* veronderstelt dus een andere gesteldheid van het subject (en de term subject nemen we slechts in grammaticale zin) in beide situaties: *willen* stelt een subjectieve, *moeten* een objectieve orde; òf: in het eerste geval komt de actieve tendens vanuit het subject, in het tweede vanuit een extra-persoonlijke orde.

Brengen we deze tegenstelling over op de semantische structuur van *moeten*, dan constateren we dat de essentiële waarde hier in de lagen C en F ligt.

De spreker beroept zich op een orde, wanneer hij bemerkt heeft dat het subject tegenwerkt en bij zijn gebruik van *moeten* gaat hij dus uit van de veronderstelling, dat de stuwende orde sterker is dan de remmende (E). De orde is hier impersonaal, heeft een onontkoombare stuwkracht, maar heeft geen morele inslag (hetgeen blijkt uit het vanzelfsprekende verzet in F).

Wat de andere facetten betreft, A en B zijn weer basis van het

gebruik, D geeft inderdaad een zeer persoonlijke reactie van het subject (ook blijkens het niet willen) en in G_s bemerken we niet alleen subjectieve elementen van het subject, maar ook van de spreker, die zich volkomen achter de orde van C plaatst; totale betrokkenheid is hier ook weer evident.

§ 15. *Misschien had hij weêr op reis ontmoeten.*

(situatie: jonge vrouw overdenkt het uitblijven van haar echtgenoot, op wiens komst zij tevergeefs wacht. (L. v. D.))

cfr: Misschien was hij gedwongen weer op reis te gaan. Misschien had hij weer op reis gewild. Misschien was hij weer op reis gegaan.

We staan hier weer tegenover een noodzaak, waartegen het subject zich nauwelijks verzetten kan door de morele (maatschappelijke) achtergrond van die dwang: „hij had er niet onderuit gekund”.

Structureel gezien is *moeten* verbinding tussen het subject en het functioneel afhankelijke deel: op reis; als zodanig is het gericht op de vereniging van beide delen. Deze teleologische waarde van *moeten* is kenmerkend voor alle „modale” hulpverba. In feite zijn *kunnen*, *zullen*, *mogen*, *willen* en *moeten* alle prospectief voor een handeling en hebben als zodanig een toekomstig aspect. M.a.w. het accepteren van *zullen* als hulpwerkwoord van de toekomstige tijd impliceert de aanvaarding van de andere verba in eenzelfde functie. Dit geldt temeer, daar ook *zullen* slechts in bijzondere semantische situaties gebruikt wordt: de toekomstige tijd zonder subjectieve nevenverschijnselen wordt omschreven door de tegenwoordige-tijdsvorm met een adverbium. Gebruikt men een van de bovenstaande auxiliaria, dan gebeurt dit om een subjectieve nuance mee te geven aan de semantische situatie van de subject-predicaatsverhouding. Dit wil dus zeggen, dat bovengenoemde verba niet in eerste instantie zijn hulpwerkwoorden van de toekomstige tijd, maar dat zij krachtens hun semantische structuur doelgericht zijn en als zodanig *ook nog* symbool voor het toekomstige.

Terugkerend tot het bovengenoemde geval constateren we, dat de teleologische waarde van *moeten* een afhankelijkheid impliceert, waaraan subject en doel ondergeschikt zijn; primair is dus de orde van waaruit deze gehele situatie gedacht wordt.

Dit manifesteert zich als volgt in de lagen: C draagt een morele inslag, de factor van onontkoombaarheid waartegen verzet onmogelijk is. We zien hierdoor een geringe belasting van F, maar hierin werkt toch een zekere onwil door van het subject: met deze formulering wordt het subject als auctor, als verantwoordelijk persoon uitgeschakeld. Hij ondergaat, wordt onder een morele druk in een bepaalde richting geschoven, is een pion in het spel der orden.

Ter voorkoming van misverstand omtrent de waarde van de term „moreel”, zoals die reeds gebruikt werd en nog gebruikt zal worden, zij vermeld, dat we hier niet de theologische waarde aan toekennen. „La morale a toujours et universellement été reconnue comme la base nécessaire de toute association” zegt de „grote Larousse” en in deze zin hebben wij hier ook „moreel” bedoeld: de fundamentele waarden in de ontmoeting van individuen betreffend.

In E ligt deze verhouding eveneens vast; het crisismoment, de botsing, is beslist ten gunste van de centripetale drang.

Subjectief en emotioneel is het fatalistisch accepteren van de dwang (G_s), terwijl de onontkoombaarheid een totale deelname van het subject vooronderstelt (G_t).

§ 16. *Moeten is dwang en huilen is kindergezang.*

(situatie: fraze die vooral gebruikt wordt als correctie op de kinderlijke eis: „ik moet een boterham” e.d.)

cfr: Een moetje = gedwongen huwelijk wegens komst van een baby. Vlaams: *ze gaat trouwen, maar 't is moetens. Het is een moet* = het is een onvermijdelijke noodzaak (XVIIde eeuws). *Er valt niets te moeten.*

De typering is hier grof, maar niettemin essentieel: het veelvuldig gebruik garandeert dit reeds.

Uitgaande van deze algemeen gekende uitdrukking moeten we aannemen dat, zo niet het meest wezenlijke, dan toch wel het meest in het oog springende kenmerk van *moeten* het ordenend principe is. De factor C spreekt dus het duidelijkst aan, aangezien hierin één der beide extern structurele aspecten vastgelegd is (G en H zijn typisch intern structureel gericht dus).

Zonder te willen beweren dat de taalgebruiker zich hiervan bewust is, kunnen we nog andere aspecten in deze „definitie” opmerken: het feit, dat hier *moeten* geïdentificeerd wordt met *dwang*, veronderstelt tevens een moment F, aangezien de definiëring per se al een verwerping, d.w.z. een reactie op C impliceert.

De parallel *een moetje* bevestigt de morele (sociale) inslag, die we meerdere malen in de orde aantreffen, waartegen verzet wel mogelijk is, mits men aanvaardt dat C sterker is dan F (aspect E): een verzet dus, dat redelijkheidshalve aanvaard wordt.

§ 17. *Wie moet er nu?*

(situatie: assistente van arts stelt deze vraag in een drukke wachtkamer, waar ieder dus op zijn beurt behandeld wordt.)

cfr: Wie volgt! Wie is er nu aan de beurt? Wie wil er nu? Wie kan, mag er nu? Wie is gedwongen nu te komen?

Betekenis: aan wie is nu de beurt? Wie komt nu ingevolge de logische en redelijke ordening?

Deze zin suggereert een volgorde, een objectieve maatstaf, die de totale persoon betreft in de act en hem een vaste plaats geeft in een bekend schema (G). Dit systeem is algemeen aanvaard, maar anderzijds legt het aan de betrokken persoon(en) een bepaalde gang van zaken op, waaraan men zich niet onttrekken kan.

Moeten is hier dus in zoverre richtinggevend, dat het de handeling van het subject vastlegt, anders gezegd: het bepaalt het „zo-zijn” van het subject. De betrokken persoon krijgt, krachtens de orde, een plaats temidden der anderen en, corrigerend ten opzichte van nummer 16, zouden we dus moeten definiëren: *moeten is orde*.

Analyseren we nu de structuur der verschillende lagen, dan blijkt de verhouding aldus: in element G merken we ditmaal geen of slechts weinig emotionele facetten op, maar wel is het subject als totale persoon betrokken bij de act. Essentieel is weer het element C, dat ditmaal nauwelijks oppositie ondervindt van F. De schijnbare afwezigheid van de „basic elements” AB kan verklaard worden door de ordenende werking in C. Principieel immers is verzet mogelijk, al zal dat dan ook overwonnen worden door het maatschappelijke systeem van volgorde, van gelijkgerechtigheid der deelnemers.

Verondersteld wordt echter, juist door de maatschappelijke strekking van deze orde, een O-variant van F, wat in feite een zeer geringe belasting van D veronderstelt, al is deze factor latent aanwezig. (De situatie kan ontstaan, dat de persoon wiens beurt het is, weigert te gaan in de veronderstelling, dat een ander vóór hem was; eventueel zal dan een der aanwezigen opmerken: *Nee, U moet heus*, waarbij derhalve wel een mogelijke reactie in F verondersteld is en D dus weer een beweging vanuit C aantoonst.)

§ 18. *Je zult wel moeten.*

(situatie: toegesprokene (subject) heeft beweerd, dat hij niet veel voelt voor deelname aan een algemene inzameling. Gesprekspartner, lid van dezelfde vereniging, reageert met bovenstaande opmerking.)

cfr: Je zult wel gedwongen worden. Je bent verplicht. Je kunt er toch niet aan ontkomen. Je hebt het maar te doen. Je behoort het te doen.

Omschrijven we het bovenstaande gebruikstype, dan wordt dit: je bent moreel verplicht om dat te doen. Je kunt er niet onderuit.

Uit de „situatie” blijkt reeds, dat deze formulering betrekking heeft op een negatieve fraze. We kunnen namelijk een grote serie zinnen in de voorafgaande tekst interpoleren, maar een positieve uiting is nauwelijks denkbaar, tenzij men een andere intonatie aan bovengenoemde fraze en dus in feite een andere zin als reactie geeft.

Uiteraard veronderstelt bovenstaande zin dus een afwijzende houding van het subject, maar tevens verwacht de spreker een overwicht van de bovenpersoonlijke orde. Het morele karakter van deze dwang blijkt in vergelijking met de eerste parallel: het is geen dwang zonder meer, doch een richtinggeven, dat men uiteindelijk (na eventueel verzet) toch aanvaarden moet. Het wezen van deze formulering houdt het midden tussen parallel 2 en 3, dus tussen „plicht” en „er toch niet aan kunnen ontkomen”.

Opmerking verdient nog de opeenstapeling van „modale” verba; *zullen* heeft hier zeker niet in eerste instantie een toekomst aspect, maar geeft nog een zekere ruimte. Deze speling tussen idee en act kan ontstaan, doordat *zullen* prospectief is voor de feitelijkheid. *Je moet wel* heeft dan ook een concreter karakter, stelt de zaak vast, geeft niet de nuance van: „naar het mij toeschijnt”. (Vgl. ook § 17)

De geleidingen van deze gebruiksvorm *moeten* vertonen een orde

(in C), die het teken draagt van morele code te zijn. Laag F geeft een weerstand, die weliswaar overwonnen is, maar toch in eerste instantie aanwezig was en dus niet als O-variant getypeerd mag worden. De subjectieve orde van deze laag sluit aan op een voorafgaande uiting van het subject en is hier dus verantwoordelijk voor het gebruik van *moeten*. De onderlinge wrijving van beide ordes demonstreert zich in E, dat een positieve gerichtheid vanuit C symboliseert: het is in dit conflictmoment dat de semantische relevantie van bovenstaande gebruiksvorm aangrijpt. Emotionaliteit en totale deelname van het subject zijn vastgelegd in G.

§ 19. *Wij moeten eruit.*

(situatie: (1) huurder wordt uit zijn woning gezet door deurwaarder. (2) Eigenaar gaat winkel verplaatsen en kondigt zijn opruiming met deze leus aan.)

cfr: (1) *Wij zijn gedwongen eruit te gaan. We gaan er maar uit. We hebben er maar uit te gaan. We dienen te verhuizen.*

(2) *We willen eruit. De omstandigheden noodzaken ons eruit te gaan. We gaan eruit! We zullen (mogen) eruit. We wensen eruit te gaan.*

Voor beide typen geldt de omschrijving: we zijn gedwongen, we kunnen niet anders.

In de structuur der lagen evenwel blijkt een essentieel verschil te liggen, zij het dan ook dat het uitgangspunt gelijk blijft. Het element, waar beide gebruikstypen aangrijpen, ligt in C: de dwingende orde.

Voor beide gevallen wordt de dwang als onvermijdelijk gesteld, d.w.z. het ordenend principe werkt rechtstreeks en geeft geen gelegenheid te ontkomen.

De reacties in F zijn echter verschillend: (1) geeft een wijkend verzet, desnoods een blijvende reactie, waarbij men dient te erkennen dat de externe orde uiteindelijk sterker is; (2) kent totaal geen verzet en bereikt dus de O-variant (de eigenaar erkent het dwangmatige, maar voelt zich hierdoor geenszins bezwaard).

Uiteraard geeft (2) dus een O-variant van D, terwijl (1) in E een bijna bereikt evenwicht met de tendentie vanuit C demonstreert. Ook de laag G toont verschillen: de emoties van de beide

subjecten zijn geheel tegenovergesteld; bij de eerste is zij fatalistisch, gedeprimeerd, bij de tweede instemmend, in majeur.

Schematiseren we de beide typen dan krijgen we:

(1) ABC (= dwang) DE (= gespannen) F (= wijkend verzet) $G_t G_s$ (= afwijzend).

(2) ABC (= dwang) D (= O) E (= positief) F (= O) $G_t G_s$ (= instemmend).

§ 20. *Je móet betalen, schooier!*

(situatie: geen bijzonderheden; emotionele, heftig verontwaardigde uitroep.)

cfr.: Je zult betalen. Je kunt betalen. Je hebt maar te betalen. Je bent eenvoudig verplicht de schuld af te doen.

De betekenis nadert hier de grens van de objectiviteit: je bent verplicht, er rust een absolute noodzaak op jou.

Ook zonder invectief is deze zinswending meer geëigend voor de tweede persoon singularis dan voor de tweede persoon pluralis. De eerste verbinding is veel frequenter (bij het rubriceren van de onderzochte gevallen – in totaal enige honderden – kwamen we tot een verhouding van bijna 4 : 1. Daar we hier met gevallen uit praktijk en literatuur te doen hebben en getracht is een zo algemeen mogelijk beeld te vormen lijken deze statistica wel aanvaardbaar.); wel leent *moeten* zich eveneens voor verbinding met het pronomen *U*. De combinaties treffen wij echter steeds aan in bijzondere gebruiksvormen, waarbij ook de intonatie een zware semantische belasting heeft. We noemen bijvoorbeeld gevallen als: *U moet* de vorige les nog nakijken, Mijnheer. Ik zou er *U* nog aan herinneren, dat *U* nog even *moest* opbellen. *Moet U* nog een kopje thee? Had *U* niet naar die voorstelling *gemoeten*?

Van belang voor de laatste gevallen zijn de extra-linguistische data, in eerste instantie de relatie tussen de gesprekspartners; deze heeft haar linguistische pendant in de verhouding der lagen, waarbij met name de geringe spanning in C opvalt. Een diepgaander analyse van soortgelijke gevallen vindt plaats in het vervolg van dit hoofdstuk.

Wat bovenstaande zin aangaat, de verhouding C–F is duidelijk

gedemonstreerd. C geeft een directe dwang (al of niet vanuit de spreker; dit is irrelevant voor de waarde der orde), waartegen een heftige reactie van F verwacht wordt. Hoe sterk deze echter ook zij, de krachtverhouding valt altijd ten gunste van C uit. M.a.w. men kan een sterke oppositie van F verwachten, maar het structuurprincipe van *moeten* leidt steeds weer naar het aspect vervat in E: de stuwende orde is uiteindelijk sterker dan de remmende.

Extra-linguistische feiten van wel- of niet-slagen (in dit geval een al- of niet-betalen) doen aan dit structuurbeginsel niet af of toe: semantisch is *moeten* aldus gestructureerd, wat uiteraard los staat van niet-„taalmatige” stelsels.

§ 21. *Die som moet opgelost worden.*

Ik moet die som oplossen.

(situatie: geen bijzonderheden.)

cfr: Die som zal opgelost worden. (Ik zal . . . .) Die som kan opgelost worden. (Ik kan . . . .) Die som behoort opgelost te worden. (Ik behoort . . . .) Ik wil die som oplossen. Ik zou wensen, dat ik die som kon oplossen.

Achter beide gevallen schuilt de wil van de spreker om tot een oplossing te komen, waarbij de stof een hindernis vormt en zich verzet.

We hebben hier te doen met een gebruiksvorm, die onmiddellijk aangrijpt bij de F-factor. Er is verzet, een remming, die tegen „het opgelost worden” ingaat. Uit de worsteling van subject en materiaal, waarbij twee ordes met volle potentie tegen elkaar inwerken, ontstaat de situatie waarop *moeten* direct betrekking hebben kan.

In het eerste geval komt de dynamiek van buiten, heeft de spreker zich geïdentificeerd met de dwingende orde en ligt het verzet in de moeilijkheden van de som; in geval (2) heeft de spreker de worsteling in zichzelf overgeplaatst, speelt de dynamiek zich af in zijn eigen wezen, waarbij de wil identiek is met de orde van C, het onvermogen met de reactie in F.

Benaderen we deze structuren vanuit het extra-linguistische vlak, dan zien we hier dat de laatste een sterk dynamische situatie

stelt: er werkt een gerichtheid op voltooiing, een tendens naar resultaat, maar er wordt een hindernis gevormd door de typische moeilijkheden van dit speciale geval. Dit laatste aspect sluit aan op laag F en in wezen ligt hier het primaire activeringspunt van het verbum. Onmiddellijk wordt hierdoor ook de gelieerde laag C actief en wel met een kracht, die uiteindelijk doorslaggevend is.

Omschrijvend kunnen we beide vormen ontleden tot twee hoofdbestanddelen: (1) *er moet*, (2) *opgelost worden* (respectievelijk *dat ik oplos*).

In deze linguïstische situatie verbeeldt element E een heftig crisismoment met een doorslag ten gunste van de centripetale drang, die echter slechts moeizaam en aarzelend verloopt.

§ 22. *Je moet bij de baas komen.*

(situatie: arbeider vertolkt op deze wijze verzoek van zijn directeur aan mede-arbeider.)

cfr: Of je even bij de baas wilt komen. Je mag bij de baas komen. Je behoort echt wel te gaan. Je zult bij de baas komen. Ga even naar de baas. De baas wil je spreken.

De betekenis nadert hier tot: er is een verzoek (eventueel dringend) of je bij de baas wilt komen; het is vanzelfsprekend dat je gaat. Voor een juiste bepaling van de elementen ten opzichte van elkaar moeten we hier een vergelijking maken met twee parallellen, te weten: (1) *Ga (even) naar de baas* en (2) *Of je even bij de baas wilt komen*.

De *moet*-constructie is in vele gevallen verwant in semantische waarde met de imperatief. In beide gevallen noteren we een dwang, een gerichtheid ten opzichte van de toegesprokene, waarbij in de imperatief echter slechts de factor C actief is (vgl. 1) en in de constructie met *moeten* de mogelijke potentie van F erkend wordt. (vgl. 2)

De semantische structuur van de imperatief is daardoor directer, veelal persoonlijker gericht, terwijl *moeten* objectiverend is (in de imperatief zijn spreker en C-orde identiek, in *moeten* doorgaans niet; *moeten* kan juist door dit objectief verwijzen naar een orde dikwijls vertrouwelijker zijn dan de imperatief, omdat de spreker

niet personaal beveelt, maar zich doet ervaren als middelaar).

In het bovengenoemde type onderkennen we eerder een vriendelijke aansporing dan een dwang: C wijst naar een orde die vanzelfsprekendheid impliceert, daar het verzoek (N.B. niet bevel) van de baas afkomstig is. Het wordt aan de toegesprokene overgelaten om al of niet te gaan (F), hoewel men het eerste verwacht (zie 2). E berust op de aanvaarding van de maatschappelijke ordening, waarbij het tweede aspect nauwelijks opgemerkt wordt; D nadert de O-variant. In G is de emotionaliteit afwezig, de persoon is geheel opgenomen in de vanzelfsprekendheid der act.

§ 23. *U moet onmiddellijk Uw maatregelen nemen, inspecteur!*

(situatie: commissaris van politie bespreekt een affaire met zijn inspecteur en komt tot bovenstaande conclusie, die met de nodige directheid geuit wordt.)

cfr.: Neem Uw maatregelen onmiddellijk, inspecteur. Wilt U direct maatregelen treffen? U kunt nu Uw maatregelen wel treffen. U mag wel onmiddellijk maatregelen nemen, inspecteur. U dient onmiddellijk maatregelen te treffen.

Betekenis: het is noodzakelijk, men is door de omstandigheden verplicht. Door deze omstandigheden blijft het subject sterk gebonden aan een bepaalde orde en bij vergelijking met de parallellen 2, 3 en 4 ziet men dat hij vrijwel geen keus meer heeft.

Ook deze formule is verwant aan de imperatief, maar toont een gematigder vorm daarvan. De spreker stelt zichzelf namelijk niet als „ordenend principe”, maar hij verwijst naar omstandigheden buiten hem, wat voor het subject een minder gedwongen positie meebrengt. Het personale element is dus weggenomen, maar de toegesprokene (subject) wordt hierdoor erkend als agerend, deelhebbend wezen.

Bepalend voor het gebruik van *moeten* in deze situatie (en tevens aansluitend op de semantische waarde van de imperatief) is de factor C: er is een orde werkzaam, die het karakter van onvermijdelijkheid, van (eventueel morele) plicht draagt. Deze drang is zo sterk, dat de spreker geen verzet onderkent, waardoor dus F de O-variant vertoont (hetgeen eveneens een zekere affiniteit met de imperatief duidelijk maakt).

Wel echter is het subject geheel betrokken bij de act en men verwacht een persoonlijk, subjectief handelen (G). In E overheerst weer de dynamiek van de externe drang, terwijl D een O-variant geeft door de geringe belasting van F.

§ 24. *Je moet goed begrijpen, dat we zoiets niet kunnen toestaan.*

(situatie: op vriendelijke wijze benadert de leraar de nieuwaangekomen leerling van zijn school.)

cfr: Je dient te begrijpen, dat . . . . Je hebt maar te onthouden, dat . . . . Je kunt toch wel begrijpen, je zult wel begrijpen, dat . . . . Wil je er rekening mee houden, dat . . . .

Bij deze uiterst gematigde variant in het ordeningsschema kunnen we zelfs nauwelijks nog spreken van „dat wat behoort”. Eerder is het hier: „doe het maar, je zou er goed aan doen, het is prettig als je inziet, dat we zoiets niet kunnen tolereren”.

De spreker zoekt het dus weer in een formulering, die zijn dynamische gerichtheid niet vindt in de spreker zelf, maar die er op neerkomt dat een algemeen aanvaard principe mede waardebepalend is voor de houding van de toegesprokene. De intonatie is vriendelijk en getuigt van de welwillende behoefte te overreden.

Voor dit geval is het gebruik van het pronomen personale in de plurale vorm eveneens mogelijk, wat bij de behandelde gevallen dikwijls niet het geval bleek te zijn. Een bewijs temeer, dat de waardebepalende factoren niet dwingend zijn, maar appelleren aan de redelijke gevoelens van het subject. (Naast deze formulering is ook geel gebruikelijk: *je begrijpt dat we zoiets niet kunnen toestaan*; hierin is de vanzelfsprekendheid zelfs maatstaf geworden van de beoordeling.)

De factor F speelt hier dan ook een bescheiden rol: verzet in dynamische zin is niet aanwezig, hoogstens accepteert de spreker een objectie in de vorm van niet-weten, maar deze verdwijnt uiteraard onder de aandrang van C, die steunt op de morele maatstaf van een geordende samenleving.

D is in zoverre slechts personaal, dat de weerstand in het subject lag (niet ligt!) maar niet werd aangewakkerd.

G is weer totaal, appelleert aan de geestesgesteldheid van het subject en is dus (rationeel-)emotioneel.

§ 25. *Nu moet je eens uitscheiden met dat geklets.*

(situatie: spreker is uitermate verveeld; hij drukt dit ook in de intonatie uit.)

cfr: Schei nu eens uit met dat geklets! Wil je nu uitscheiden met dat geklets? Je zult een eind maken aan dat geklets. Kun je niet met dat gepraat uitscheiden?

De betekenisnuance is hier weer: dienen te, behoren te, met het accent op het adhortatieve aspect.

Het Woordenboek der Nederlandsche Taal heeft voor het werkwoord *moeten* een waardevolle serie gebruiksvormen samengebracht, gerubriceerd in negen groepen. Ook de modale strekking wordt vermeld, maar bij alle juistheid van definiëring voor zijn gebruikers blijft de structureel-semantic factor te zeer verhuuld: temeer daar alle gevallen van niet-dwang in aparte categorieën worden ondergebracht, wordt de gedachte gewekt dat *moeten* in eerste instantie „dwangmatig” is. En dit geldt slechts in zoverre als er inderdaad van een externe orde sprake is, die inwerkt op het subject (C) en tegenwerking ondervindt (F).

Zonder ons verder te verdiepen in of een bindende uitspraak te doen over het complexe begrip „modaliteit”, kunnen we hier toch constateren, dat essentieel voor een persoonlijke nuance de dynamiek van de beide tegengestelde ordes is. In de controverse C–F ligt de weerslag van de verhouding spreker-toegesprokene: veelal immers is men gebonden aan het pronomen personale singulare en ook in het bovenstaande geval kan de plurale vorm slechts toegepast worden, indien de verhouding zeer intiem is. (Ook wanneer „geklets” vervangen wordt door „gepraat”.)

Uit dit laatste blijkt dat de centripetale dwang in C is toegenomen: de druk is moreel, maar ze doet meer dan alleen appelleren aan de redelijke inzichten van het subject. Er wordt dan ook een geactualiseerd-zijn van F verwacht; weliswaar geen blijvende reactie, maar toch een wijkend verzet. De dynamiek in E is dus ook gericht, expressief voor de extra-persoonlijke stuwung, die tegen de persoon van het subject ingaat (D).

In G wint de emotionaliteit het langzamerhand van het inzicht.

§ 26. *Moet je hém horen!*

(situatie: openlijke bespotting van vorige spreker.)

cfr: Hoor hem eens. Je moet eens naar hem luisteren. Wil je eens naar hem luisteren? Vgl. Engels: *Do listen to me.*

Betekenis: het is beslist noodzakelijk (ironisch), ik spoor je aan om het waarachtig te doen.

Evenals in § 8 noteren we hier weer het sociale spel, de verhouding spreker–hoorder die mede bepalend is voor de semantische waarde van de zin. Alleen wanneer de spreker direct appelleert aan het „taalgevoel” van de hoorder, kan de zin als betekenisgeheel een juiste typering geven van de bedoelingen van de spreker. Een dergelijke ironische wending pleit voor de opvatting, dat betekenis niet een objectieve structuur zonder meer is, maar een sociaal gebonden structuur, structuur van taalgebruikers.

In § 9 signaleerden we reeds deze op zichzelf staande grammatische structuur: *verbum finitum* + enclitisch pronomen. Ook hier is deze structuur weer verbonden met een vast semantisch beeld; de C-factor geeft geen directe dwang, maar draagt een aansporend, adhortatief karakter.

Dat deze basis-structuur *verbum finitum* + subject tot een vaste, onbeweeglijke verbinding kon uitgroeien, vindt zijn verklaring in de semantische structuur van dit werkwoord. De C-factor verwijst namelijk naar een orde, die inwerkt op het subject, of anders geformuleerd: het subject wordt afhankelijk gesteld van een externe orde, die het „zijn” van het subject bepaalt; en waar de semantische positie van het subject afhankelijk c.q. ongeaccentueerd is, daar kan zij het ook in grammaticis zijn, namelijk enclitisch! Een belangrijk specimen van de invloed die de semantische structuur op de grammaticale ordening heeft! Typisch voor de structuur van *moeten* is het feit, dat ook deze ironiserende vorm gebonden is aan de tweede persoon: weer een extra-linguistisch gegeven, dat manifest wordt in een syntagma, i.e. in een syntactische verbinding.

Wat de structuur der lagen betreft: C is inviterend, getuigt van een zekere overtuigingsdrang bij de spreker, is minder imperatief dan de eerste parallel. De F-factor vertoont een O-variant, wat

een zeer geringe belasting van D impliceert. E toont een sterke dynamiek, intern gericht vanuit de inviterende orde.

In G onderkennen we de sterke emotionaliteit, die een wezenlijke trek is van de ironie: weer is dus aanwezig de relatie spreker-hoorder, die parallel loopt aan de semantische structuur van het verbum zelf (vgl. ook § 24).

§ 27. *Je moet nu zeggen „Vader”, want . . . .*

(situatie: verloofde jongeman begint zijn gesprek met: „Je vader . . . .”, waarop het meisje reageert met bovenstaande opmerking. (L. v. D.))

cfr: Je mag nu wel „Vader” zeggen. Je behoort te zeggen „Vader”. Het spreekt vanzelf, dat je nu „Vader” zegt. Wil je nu „Vader” zeggen?

Moeten nadert hier: behoren, normaal zijn.

In eerste instantie schijnt de spreker een orde te stellen vanuit zichzelf. Reeds eerder merkten we dit verschijnsel op, waarbij de C-factor niet vanuit een extra-persoonlijke orde functioneert, maar vanuit een persoonlijke, i.c. vanuit de spreker.

In feite lopen hier twee lagen dooreen, die oorspronkelijk parallel gingen: de spreker stelt een objectieve orde (1), waarmee zijn eigen opvattingen (2) evenwijdig lopen. Een bewust onderscheid tussen deze twee stuwende, aandringende factoren wordt niet meer gemaakt, wat te begrijpen is, daar de structuur niet wezenlijk verandert.

Tengevolge hiervan is het mogelijk dat de orde identiek wordt met de spreker, temeer daar deze terug kan grijpen op een morele achtergrond.

Voor het bovenstaande geval is daardoor een scherpe definiëring van laag C onmogelijk; zowel objectieve als subjectieve factoren spelen hierin een rol, al vormt de objectieve morele achtergrond hier waarschijnlijk nog de belangrijkste factor.

De morele stuwkracht kent, algemeen gezien, allerlei nuances, een scala van waarden, lopend van onvermijdelijkheid tot vanzelfsprekendheid. De basis van C in dit geval is weinig dwingend, de morele drang draagt het karakter van: dat hoort nu eenmaal zo.

Ondanks deze zwakke stuwkracht van C ligt er een verzet in de F-laag, blijkens de explicatieve bijzin die gericht is tegen dit verzet: mede door de morele inslag in laag C wordt een reactie verondersteld die niet blijvend is: wijkend verzet.

Het personale karakter in D is sprekend, E wordt dynamisch na aanvankelijk subjectief verzet (dynamiek is altijd centripetaal in deze laag). G draagt een tweezijdig emotioneel karakter, betreft daarnaast het subject geheel bij de act.

§ 28. *Zoiets moest toch eigenlijk niet mogelijk zijn.*

(situatie: reactie op een situatie, die niet in deze tijd past: een trekhond voor een slee beladen met koopwaar.)

cfr: Zoiets mag toch eigenlijk niet mogelijk zijn. Zoiets behoort onmogelijk te zijn. Zoiets moet en zal onmogelijk worden.

De waarde nadert hier tot behoren, behoorlijk zijn.

Een algemene sfeer van onzekerheid is eigen aan de semantische waarde van deze zin; deze vaagheid wordt gesuggereerd door: 1. intonatie (fatalistisch, meewarig); 2. adverbia; 3. preteritale vorm⁹; 4. *moeten*, voor zover dit prospectieve i.e. niet-huidige waarde impliceert.

Vergelijken we bovenstaande zin met de laatste parallel, dan blijkt de integratie van het subject in het schema minder scherp te verlopen. Wel is in beide gevallen de orde van laag C gelijk, namelijk moreel dwingend, maar bij het eerste type blijkt de F-laag van grotere kracht: de reactie is blijvend, daar de spreker de feitelijkheid niet kan ontkennen en in de bijkomende semantische verschijnselen is reeds een statische waarde verdisconteerd: beide ordes werken tegen elkaar in, de dynamiek (A, B) bereikt een bijna-statisch moment, zodat E een evenwicht vertoont (O-variant). Het subject wijkt hier dus niet of nauwelijks voor de stuwkracht van de externe orde, maar vanzelfsprekend overwint de subjectieve kracht het niet van de uiterlijke tegendrang.

Emotionele facetten in G zijn alleen aanwezig van de kant der externe orde, waarmee de spreker zich geïdentificeerd heeft. De totale structuur wordt gekenmerkt door een innerlijke onoplosbare spanning.

§ 29. *Een mens moet de dingen eerst aan den lijve ondervinden.*

(situatie: oordeel uitgesproken naar aanleiding van een ongeluk, dat kennelijk had kunnen worden voorkomen, indien de betrokken persoon zich aan zijn voorganger had gespiegeld.)

cfr: Een mens behoort te ondervinden. Een mens kan beter eerst ondervinden. Het kan niet anders of eerst ondervindt men deze dingen aan den lijve. Een mens wenst dat nu eenmaal zelf mee te maken.

Deze nuance van *moeten* heeft een zeer geringe dynamiek en nadert tot: het kan niet anders, het is maar het beste.

Van dwang kan dus in dit geval geen sprake zijn, maar wel blijft de confrontatie bestaan met een orde. C is hier zuiver moreel van karakter en impliceert het verwijzen naar een stelsel van begrippen, die logice aanvaard kunnen worden. Het ordenend principe is ontstaan uit een serie ervaringen, waarbij het verzet als zodanig niet verwacht kan worden. Als tegenwerkende, remmende kracht staat er de niet-ervaring van het subject, die dus personaal is (D). Erkenning van het externe principe brengt evenwel een wijken van deze remmende factor met zich mee (wijkend „verzet” in F).

E berust op een redelijke aanvaarding van het morele principe, terwijl het subject in toto opgenomen is in de semantische structuur (G_t). Emotionele aspecten zijn niet essentieel voor dit objectieve gebruiksgeheel ($G_s = O$).

§ 30. *En mijmerend over Jozef, die vanavond komen moest, sluimerde ze half.*

(situatie: het geldt hier een afspraak tussen twee verloofden. (L. v. D.))

cfr: En mijmerend over Jozef, die vanavond kwam. En mijmerend over Jozef, die vanavond zou komen. En mijmerend over Jozef, die verplicht was vanavond te komen.

Betekenis: behoren, vanzelfsprekend zijn.

Ook in de parallellen constateren we weer de semantische functionaliteit van een grammaticaal beginsel: de preteritale vorm is gebonden aan deze structuur, de graad van aanschouwelijkheid ligt hierdoor dus lager.

Vergelijken we bovenstaande formule met de parallellen dan blijkt: (1) hier is sprake van een feitelijke constatering, waarbij geen enkel facet van onzekerheid ingesloten is; gebruikelijker is daardoor (2), waarin weliswaar geen direct desideratum aanwezig behoeft te zijn, maar waarin door het toekomstige aspect de mogelijkheid van niet-komen niet is uitgesloten. In (3) is er sprake van een directe dwang, waarbij de ordenende factor van geheel verschillende aard kan zijn (bevel, afspraak, noodzaak). De vorm van *moeten* heeft met (3) de werkzame orde gemeen, met (2) het element van onzekerheid.

C is verantwoordelijk voor de orde die in de (extra-linguistische) verhouding van de betrokken personen ligt opgesloten. Een bindende afspraak noodzaakt tot de genoemde komst. Waar de afspraak als ordenend principe fungeert, kan er geen sprake zijn van rechtstreekse dwang; de stuwende kracht is moreel gekleurd, draagt het stempel van: behoren.

Erkend wordt een mogelijke reactie in F en hieraan ontleent deze formulering zijn onzeker karakter; van welke aard deze reactie is, kan onbeslist blijven: extra-linguistische factoren kunnen de komst verhinderen, zodat D een objectief karakter draagt. E heeft een zwakke centripetale gerichtheid tengevolge van de onzekerheid aangaande F, waarvan de remmende kracht niet bekend is en slechts als eventualiteit aanvaard wordt.

De totale structuur in G is gekenmerkt door een subjectief getint equilibrium, waarbij het subject als totale persoonlijkheid ondergeschikt gemaakt is aan de sociale orde.

§ 31. *Ik moet zeggen, dat er hier heel vreemde dingen gebeuren.*

(situatie: spreker voelt zich op onplezierige wijze getroffen door de onverklaarbare verdwijning van bepaalde objecten uit zijn nieuwe omgeving.)

cfr: Ik voel me genoodzaakt te zeggen. Ik mag wel zeggen. Ik ben verplicht te constateren. Ik wil wel zeggen.

Vergelijkend met § 12 noteren we een betekenis, die dicht nadert tot *willen*. Het element G is in bovengenoemde paragraaf uitvoerig toegelicht; hier volgt een nadere bepaling van de verhouding C-F.

De zin uit genoemde paragraaf heeft een ironische nuance, die bij dit geval ontbreekt en hierdoor is de verhouding van de lagen C en F dus anders. C is hier sterker, getuigt van een noodzaak die weer terug te voeren is op verschillende extra-linguïstische factoren, zoals verontwaardiging, onbehaaglijkheid, maar ook: verantwoordelijkheidsbesef.

Bij erkenning van een morele druk die het subject leidt tot de constatering, dienen we tevens de factor F te beschouwen: deze vertoont hier geen O-variant, al is er sprake van een heel duidelijk meegeven. In feite echter is de F-factor geactualiseerd en wijst op een verzet, dat in deze fase (namelijk van de constatering) overwonnen is. Ook van een O-variant kan bij D niet gesproken worden: wel is in F de dynamiek ten voordele van de externe kracht evident.

Vergelijken we tot slot deze formulering met de semantisch verwante zin van § 12, dan zien we naast elkaar de schema's: ABC (= moreel) D₀EF₀G (§ 12).

ABC (= moreel) DEF (= overwonnen verzet) G (§ 31).

§ 32. *U moet maar eens een flinke wandeling maken, Moeder.*
(situatie: geen bijzonderheden.)

cfr: U mag wel eens een flinke wandeling maken. Het is noodzakelijk dat U een flinke wandeling maakt. U zou wel eens een wandeling kunnen maken. Wilt U niet eens een wandeling maken?

Moeten is hier zwakker dan *behoren*; het nadert de semantische waarde van: gezond zijn, verantwoord zijn (wenselijk zijn).

De voor de hand liggende constatering: *moeten* is hier persoonlijk van structuur, is onjuist. Het feit dat de spreker achter het ordenend principe staat, impliceert geenszins dat hijzelf normatief is voor de verhouding. Integendeel, veelal krijgt men in constructies van deze aard de indruk, dat de spreker *moeten* gebruikt heeft om zelf slechts zeer zwak betrokken te zijn in de sfeer van de ordening.

De spreker kan op verschillende wijzen zijn inzichten en advies kenbaar maken. Hij kan dit doen door omschrijving: „Ik zou het verstandig vinden, als U eens een wandeling ging maken”; hij kan het directer doen door een imperatief: „Ga eens een flinke wandeling maken, Moeder”.

De laatste vorm is door zijn directheid meer geëigend voor deze (extra-linguistische) situatie. Logice zijn er echter twee elementen, die de *moet*-vorm aannemelijker maken: (1) de drang van een orde, gesteld door de redelijkheid, is overtuigender; (2) een imperatief is minder passend bij de verhouding der beide gesprekspartners.

In dit laatste punt zien we een ontsnappingsmogelijkheid, een zich losmaken van directe verantwoordelijkheid. Dit verschijnsel zullen we noemen *depersonalisatie*¹⁰.

De depersonalisatie kan structureel semantisch verantwoord worden in de C-factor: deze immers wijst naar een externe, impersonale kracht, waarbij de overtuiging van de spreker altijd secundair is. Voor het bovenstaande geval is C niet dwingend, maar normatief beginsel door zijn aanbevelenswaardigheid.

Reactie is niet blijvend in F, wel zijn de omstandigheden (bijvoorbeeld constitutie van de toegesprokene) remmende factoren, die echter wijken moeten.

De dynamiek in E is daardoor centripetaal, terwijl D een objectief karakter draagt.

§ 33. *Neen, Mijnheer, U moet eerst les 21 nog behandelen.*

(situatie: leerlingen herinneren hun leraar aan het feit als vermeld in de formulering.)

cfr: U zou eerst les 21 nog behandelen. U behoort eerst les 21 nog te behandelen. Wilt U, kunt U eerst les 21 nog behandelen?

De toegesprokene is gebonden aan bovengenoemde act en de betekenis nadert hierdoor tot: het ligt in de goede gang van zaken, er is een afspraak die bindend is.

In eerste instantie noteren we hier weer depersonalisatie, het verwijzen naar een dwingende tendens vanuit een externe orde. Alleen hierdoor is het gebruik van dit verbum aanvaardbaar, want reeds enkele malen constateerden we dat *moeten* niet geëigend is voor de situatie mindere-meerdere; daarenboven suggereert het verbum een sfeer van vertrouwelijkheid: uiteraard kan deze laatste ook in deze verhouding toegepast worden; het behoeft geen intimiteit te zijn.

Vergelijken we bovenstaande zin met parallel (1) dan zien we, dat daarin geappelleerd wordt aan een orde binnen de spreker

(te vergelijken met F), terwijl bij *moeten* dit appel een externe orde geldt. In (1) is de rol van het subject actief-dominerend, in het andere geval gesubordineerd.

In de laag C onderscheiden we een drang, gebaseerd op de logische gang van zaken, een volgorde die als maatschappelijk systeem aanvaard is (vergelijk § 17 – Wie *moet* er nu?). Blijvende reactie wordt niet verwacht, maar uitgangspunt van het gebruik is (naast de depersonalisatie die fundamenteel is) laag F. De spreker constateert namelijk een handeling die indruist tegen de volgorde (C) en poogt deze te overwinnen door het stellen van C. Verwacht wordt een wijken in de F-laag, zodat de dynamiek weer positief, dus subject-zoekend is. D is neutraal, terwijl G geen directe emotionaliteit veronderstelt. Wel is het subject weer in de structuur betrokken als totale persoon.

§ 34. *Je moet mij wat vertellen. Die vent is toch altijd te lui geweest om te werken.*

(situatie: gesprek tussen collega's; de voorgaande spreker heeft een vertrouwelijke mededeling gedaan over de portier.)

cfr: Vertel mij wat! Je hoeft mij niets te vertellen. Wou je mij soms wat vertellen? Je kunt me nog meer vertellen.

Met weglating van de ironische wending, hebben we hier de betekenis van: „het is waarachtig niet nodig, dat U mij dat vertelt!”

De ironie in de taal – uiteraard gezien vanuit de gezichtshoek van een psycholoog – definieert DUYKER als: „iets te verstaan geven, dat het tegendeel is van wat men eigenlijk zegt”. Hij beschouwt ironie als een negatie van het oordeel dat de gebruikte woorden, letterlijk, zouden betekenen. Terecht merkt hij hierbij op, dat de intonatie een belangrijke rol speelt, terwijl de frequentie in de gevoels sfeer veel groter is dan bijvoorbeeld in de wetenschappelijke taal ¹¹.

Dat we met deze gegevens het probleem niet volledig uitgeput hebben is duidelijk. Zonder te pogen dit interessante (en voor de semantiek) belangrijke verschijnsel in enkele woorden vast te leggen, mogen we het volgende constateren: inderdaad verkeert de ironie „betekenis” in haar tegendeel, d.w.z. de ironiserende

intonatie geeft aan, dat men het hoofdelement in de zin in tegenovergestelde richting verklaren moet.

We treffen dergelijke gevallen veelvuldig aan in de taal: in feite bevestigen zij, dat het volledige taalbeeld geconstitueerd wordt door spreker en hoorder, dat taal een opgave is. Liefkozende benamingen: jou(w) boef, kleine schooier, m'n kleine gansje, roepen bij de hoorder een aangenaam beeld op. Willekeurig gebruik is echter niet mogelijk: men kan een kind, dat een koekje pakt aanspreken als: „Jij kleine dief”, maar dezelfde betiteling past niet op het kind dat een vrijmoedige opmerking maakt.

De actualisering blijft dus gebonden aan een of meer elementen der innerlijke structuur van het woord. Ook bij *moeten* is dit het geval. De bovenstaande gebruiksvorm namelijk komt in aanmerking voor ironisering, juist door z'n dynamische structuur en wel in het bijzonder door de stuwende kracht in laag C. Waar de intonatie de strekking in het tegendeel verkeren doet, daar kan men hier een rechtstreekse dwang laten gelden, die het subject aanzet tot een act.

De andere lagen zijn in dit geval minder direct geactualiseerd: van verzet in F kan nauwelijks sprake zijn, aangezien dit element juist overeenstemt met de tendens van sprekers uiting. Dynamiek in E is daardoor niet geremd, de kracht is direct centripetaal. E vertoont een O-variant. Wel is er sprake van emotionaliteit in G, zij het dan dat deze ook quasi (i.c. ironisch) opgeroepen wordt; er is weer een totale betrokkenheid van het subject.

§ 35. *Ze moeten me nog eens uitnodigen, zeg!*

(situatie: commentaar op een volkomen mislukte bijeenkomst, waarvoor de spreker uitgenodigd was.)

cfr: Laten ze mij nog maar eens uitnodigen! Ze mogen mij nog eens uitnodigen. Ze hoeven mij nooit meer uit te nodigen.

Ook hier weer draagt de betekenis de ironische suggestie van een sterke dwang.

Bij § 34 bleek de factor F een O-variant te zijn, m.a.w. daar was geen verzet geactualiseerd. Toch blijkt vooral bij bovenstaande zin een sterk verzet in de spreker aanwezig te zijn. En waar *moeten* geactualiseerd wordt in een crisismoment, schijnt de F-factor ook

relevant. Het wezen echter van *moeten* berust op een crisismoment binnen het subject, althans in onmiddellijke betrekking op het subject. Als er dus een verzet in de spreker is, kan hij appelleren aan een bepaalde laag, maar daarmee is de F-factor nog niet geactualiseerd.

Als we de situatie genetisch ontleden, dan zien we de volgende reeks ontstaan: verzetshouding van de spreker – ironisering van dit moment – oproepen van dwingende factor, die dit verzet teniet doet – actualisering van laag C.

Bij de dwang van C wordt veeleer een instemmende reactie in F gesuggereerd dan een centrifugale kracht.

Schema: ABC (= dwang) D₀EF₀G

§ 36. *We moesten maar eens opstappen.*

(situatie: spreker heeft geen behoefte om langer op het vrij vervelende feestje te blijven; hij wil echter niet al te direct hiervan blijk geven.)

cfr.: Zullen we maar eens gaan? Ik wil nu wel eens vertrekken. Het is nodig, dat we opstappen.

Semantische strekking: de redelijkheid vereist deze handeling, we dienen dit te doen. (Vgl. ook §§ 32, 33, 37 en 41.)

In deze gedepersonaliseerde structuur appelleert de spreker aan een bepaalde code: conventie, vergevorderd tijdstip, afspraak. Blijkens de adverbia (*maar* en *eens* komen steeds weer terug in deze ordening) is deze code niet van een dwingend karakter: de hoofdstrekking is weer sociaal-moreel.

Bepalend voor het gebruik van *moeten* is hier dus laag C, die een objectief karakter draagt en verwijst naar een morele orde, die bij redelijke overeenkomst bestaat.

De dynamiek in E is centripetaal en ondervindt geen remming; F is namelijk vrijwel opgeheven: voor zover er verzet is geweest, is dit geheel overwonnen en voor deze laag mogen we dus een O-variant substitueren. Gevoelsfactoren werken in G, doordat de spreker (die tevens deelneemt als subject) zich achter de objectieve C-orde plaatst.

§ 37. *Hij moet erg rijk zijn geweest.*

(situatie: als de behoeftige omstandigheden van de betrokken persoon besproken worden, komt een der gesprekspartners met de bovenstaande opmerking.)

cfr: Ze zeggen, dat hij erg rijk geweest is. Hij schijnt erg rijk geweest te zijn. Hij zou erg rijk geweest zijn. Hij is erg rijk geweest.

De waarde nadert hier tot: waarschijnlijk zijn, het kan niet anders of . . . , m.a.w. er is een element van waarschijnlijkheid, van nog niet geheel overwonnen onzekerheid.

Het gebruik van *moeten* is weer in eerste instantie bepaald door element C. Er is een orde werkzaam waar de spreker aan appelleert. Deze orde is gevormd uit feiten, die de spreker in verhalen van anderen opgemerkt heeft. Het element van onzekerheid wordt ingevoerd, doordat de spreker hier de toestand niet benadert vanuit eigen kennis, maar verwijst naar de kennis van anderen. De bewuste, objectieve depersonalisatie maakt deze uitspraak tot een niet-feitelijkheid, die echter aan de grens van feitelijkheid ligt.

Ook de F-factor is geactualiseerd in deze gebruiksvorm. Er is geen bewust subjectief verzet van het onderwerp, maar de omstandigheden, waarin hij zich bevindt (i.c. zijn armoede) vormen een remmende waarde. Tendens C wordt geopponeerd door een tegengesteldheid van F. D draagt dus een objectief karakter en in E zien we een duidelijke botsing tussen centripetale en centrifugale kracht met een overheersing van de eerste. G is subjectief gekleurd in de benadering vanuit de externe orde en is al-omvattend ten opzichte van het subject.

NADERE OMSCHRIJVING VAN LAAG C EN LAAG F.

De ruwe en generaliserende definiëring: *moeten is dwang* omschrijft het wezen van het hierbesproken verbum, namelijk het crisismoment (vgl. ook nog een *moetje* en: het is een *moet*, § 16). Essentieel zijn dus de lagen C en F, beide omvattend een tegengestelde orde; de krachten die aan deze ordes appelleren zijn resp. centripetaal en centrifugaal, extern en personaal. De ontmoeting van beide stromingen vindt plaats in het subject. De verhouding van beide

krachten is niet statisch, maar de dynamiek overheerst, aangezien een grotere kracht van C principieel wordt verondersteld.

Deze centripetale dynamiek hangt samen met de teleologische waarde van het verbum (een doelgerichtheid die ook de andere zogenaamde modale verba hebben en die hun prospectief aspect verklaart). Bij *moeten* leeft de tendens het subject in te voegen in een actief schema, i.e. het verbum zoekt de vereniging van subject en predicaat (in zijn meest algemene zin).

In de dynamische verhouding C-F zijn een drietal grammaticale feiten semantisch functioneel. (1) Het pronomen personale 2e pers. sing. als subject van de zin is frequenter dan de plurale vorm; (2) veelvuldig komen negatieve en vragende constructies voor; (3) het pronomen personale 2e pers. sing. komt voor in enclise bij de imperatieve constructie (*moet je hem horen!* § 26).

Semantisch is het subject ondergeschikt aan een externe orde, waarnaar het zich uiteindelijk moet richten: deze ondergeschiktheid komt in de drie grammaticale feiten eveneens tot uitdrukking. De actualisering van *moeten* sluit dan ook gewoonlijk aan op de code uit C, al komt de aansluiting op F ook incidenteel voor (*ik moet die som oplossen* § 21).

De dynamiek ten gunste van de centripetale kracht is fundamenteel voor wat we noemden de *depersonalisatie*: de spreker onttrekt zich aan de verantwoordelijkheid door de ordening ten opzichte van de toegesprokene te localiseren buiten zichzelf. De depersonalisatie kan doel zijn van de actualisering van *moeten*, waarbij uiteraard de extra-linguistische situatie geëigend moet zijn voor dit gebruik (§ 32).

Beide lagen bezitten een grote variabiliteit, een scala van waarden, die in elkaar overlopen en van gebruiksvorm tot gebruiksvorm verschillen kunnen.

In C kan het ordenend principe impliceren: onontkoombare dwang – morele dwang – objectieve noodzaak – onvermijdelijkheid – maatschappelijke code, volgorde – bindende afspraak – behoren (adhortatief) – niet anders kunnen, normaal zijn – vanzelfsprekendheid – omstandigheden die het aannemelijk maken – zomaar het beste zijn.

Overheersend is hier dus de morele inslag, zoals wel blijkt uit de diverse momenten van stuwende kracht.

In F onderscheiden we: blijvende reactie (met het weten, dat C sterker is) – wijkend verzet – weerstand in de existentie van het subject zelf – reactie in de vorm van niet-zo-zijn – niet-ervaring – zeer zwak, overwonnen verzet – O-variant.

Wat de verhouding der lagen in het algemeen betreft, we zien dat actualisering van een daarvan steeds met zich meebrengt, dat ook de andere lagen in meerdere of mindere mate actueel worden.

Wezenlijke trek van de actualisering van bepaalde lagen is, dat dit geschiedt in de relatie spreker–hoorder. M.a.w. niet alleen de spreker activeert, maar de hoorder activeert mede: veelal bleek bijvoorbeeld in hoe grote mate de verhouding (intimiteit) bepalend was (§ 20).

DE CONFLICTSITUATIE (LAAG D EN LAAG E).

§ 38. *Wat moet? Er valt niets te moeten.*

(situatie: emotionele reactie op dwang, die door de voorgaande spreker gesteld is: „We *moeten* naar die bijeenkomst”.)

cfr: Jij hebt niet te beslissen. Er is geen noodzaak.

Betekenis: dwang opleggen, beslissen vanuit jouw orde.

De spreker verzet zich hier tegen een orde, die zo dwingend is, dat hij er niet aan ontsnappen kan. De formulering die hij dan bezigt, is van dien aard, dat hij de overheersende ordening van C erkent: zijn verzet speelt namelijk niet binnen de orde van *moeten*, maar hij tracht de hele crisissituatie te elimineren.

Deze totale depreciatie van *moeten* impliceert, dat in de C–F-verhouding C principieel sterker is; de spreker verwerpt de ordenende kracht van C, maar hij kan dit niet doen via de centripetale kracht van F, daar deze immers uiteindelijk wijken moet.

We zien hier dus een extra-linguistische situatie, waarin een centripetale kracht botst met een centrifugale, welke laatste sterker is: daar een dergelijke dynamiek essentieel verschilt van de centraal gerichte beweging in *moeten*, verwerpt de spreker dit verbum voor deze situatie.

De verhouding der lagen stelt zich dus als volgt: AB fundamenteel aanwezig, C geeft een directe dwang vanuit een orde, die

eventueel die van de toegesprokene is; in F noteren we een verzet, dat niet sterk genoeg is voor de kracht van C.

E omvat de beide bewegingen die elkaar treffen, maar waarin de personale kracht (D) wijken moet voor de externe. E is dus verbonden met de orden C en F, omvat het crisismoment van de botsing.

De situatie is emotioneel gekleurd, maar houdt geen totale betrokkenheid in, daar het subject ontbreekt, althans semantisch geen functionale waarde bezit.

§ 39. *Ik moet hem niet.*

(situatie: bedachtzaam, zij het niet objectief bedoeld oordeel, waarbij de intonatie geen directe nadruk suggereert.)

cfr: Ik mag hem niet. Ik wil hem niet. Ik kan hem niet uitstaan.

De waarde is hier negatief, t.w.: ik aanvaard hem niet, ik wijs hem in laatste instantie af.

Vergelijken we deze zin met de eerste parallel dan blijkt dat bovenstaande vorm uitsluitend negatief voorkomt, terwijl *mogen* zowel positief als negatief gebruikt kan worden om een graad van appreciatie aan te duiden (ik mag hem wel; ik mag hem graag; of ik hem mag?).

Dat de vorm „*ik moet hem graag*” niet voorkomt, vindt zijn grondslag in de verhouding der lagen. Daar *moeten* een crisismoment geeft, een botsing van dwingende krachten (met een overheersing van de externe dwang), kan het niet gebruikt worden voor een positieve beaming: een gedwongen relatie, die juist op vrijwilligheid gebaseerd zou moeten zijn, kan alleen maar verworpen worden.

Basis voor bovenstaande gebruiksvorm zijn dus weer de elementen C en F en wel in het bijzonder de laatste: het subject verzet zich tegen een relatie met het „psychologisch” object, zoals die opgelegd schijnt door de centripetale orde C (= wat men eventueel veronderstelt). Gezien de overheersende tendens van C wordt *moeten* hier afgewezen.

Duidelijk is de personale inslag bij de centrifugale kracht (D). De ontmoeting van beide tendenties vindt plaats in E; de botsing

is weer zeer bewogen en verloopt ten gunste van C. De oppositie is echter zo hevig, dat bijna een O-variant, i.c. een evenwicht, bereikt wordt.

§ 40. *Wat moet je nou weer?*

(situatie: spreker is verstoord over het zich opdringen van toegesprokene, hetzij via een vraag, hetzij via aanwezigheid.)

cfr: Wat wil je nou weer? Wat wens je nou weer? Wat verlang je nu weer?

Afgezien van de copulatieve nuance (H) hebben we hier de semantische waarde van: (noodzaak), aandrijven.

De dwingende waarde overheerst in deze formulering blijkens vergelijking met de parallellen. Het subject wordt bij de botsing der ordes nauwelijks betrokken. Er is een verzet in de spreker tegen de aanwezigheid van het subject. Gevraagd wordt dan niet naar de gerichtheid van het subject (*willen*), maar naar wat hem richt.

De botsing van C en F, geactualiseerd vanuit de verzetshouding, de personale, centrifugale kracht, draagt een objectief karakter: E nadert de O-variant, maar uiteindelijk is de vraag naar, tevens de erkenning van de „overwaarde” van C, zodat we een zwakke dynamiek ten gunste van de laatste orde kunnen noteren.

G toont een totale betrokkenheid (c.q. ondergeschiktheid) van het subject. Emotionele factoren spelen geen bijzondere rol, al is de uiting van de spreker wel bepaald door gevoelsargumenten.

§ 41. *Nee joh, ik moet weg.*

(situatie: antwoord op de vraag: „Blijf je hier vanavond eten?”)

cfr: Het is nodig, dat ik vertrek. Ik ben verplicht weg te gaan. Ik wil weg. Ik mag wel eens opstappen.

Semantische strekking: ik ben verplicht, er is een morele dwang die mij aanspoort.

Allereerst manifesteert zich hier weer een evident geval van depersonalisatie (vgl. § 32). De spreker localiseert de drijvende krachten buiten zichzelf en ontnemt daardoor de toegesprokene

een argument: hij stelt zichzelf buiten de verantwoordelijkheid voor de gang van zaken.

Geactualiseerd zijn weer de elementen C en F. De eerste is moreel gekleurd (afspraak, persoonlijke omstandigheden) en hoewel F een zekere oppositie suggereert, moet die weerstrevende orde wijken voor de morele inslag van de externe orde.

De ontmoeting en het dynamische spel van de beide krachten is uitgedrukt in laag E. Er is een ontwikkeling ten gunste van de externe orde, waartegen het verzet ($D = \text{personaal}$) niet op kan. E is dus principieel beweeglijk moment, zoals trouwens het hele verbum gekleurd is door deze dynamische onderstroom: het invoegen van het subject in het betekenispatroon van de gestelde situatie kan niet statisch zijn.

G is gekenmerkt door een objectieve argumentatie ($G_s = 0$), de totale persoon wordt opgeëist door de structuur.

§ 42. *Hij had het moeten opgeven en met een zwaar hart was hij vertrokken.*

(situatie: echtgenoot kan zijn vrouw niet overtuigen van de noodzaak haar afzondering op te geven. (L. v. D.))

cfr: Hij had het willen opgeven. Hij was gedwongen het op te geven. Hij had het behoren op te geven.

Betekenis: gedwongen zijn.

De dwang wordt hier bijna lichamelijk ervaren; de situatie heeft dan ook een sterk emotionele achtergrond en de crisis heeft een bewogen moment gekend.

Zeer actueel in deze situatie is de weerstand van het subject: die weerstand is geboren uit een overtuiging die persoonlijk beleefd is; hiervan getuigt het tweede lid van de koppeling. D ligt dus in de emotionele orde.

De ontmoeting in E is weer positief: C is zwaar geaccentueerd, getuigt van een dwang die geen mogelijkheid tot ontkomen heeft. Ook F suggereert een sterke stuwing: op het moment van het verwoorden der situatie is het verzet echter overwonnen. De dynamiek gaat ten koste van de centrifugale kracht, voegt het „ik” in in het momentane „wereldbeeld” tegen zijn wil, zij het dan dat hij die wil opgegeven heeft.

Uit dit laatste blijkt weer de gebondenheid van de structuur der lagen: het invoegen van het subject in een beeld impliceert een totale deelname van dit subject, zoals we dat vastlegden in laag G. De emotioneel-corporele ervaring van het conflict is typerend voor G_s.

§ 43. *Nu moet U niet met dreigementen komen, want dan zal ik eens een boekje over U opendoen.*

(situatie: betrokken personen kennen elkaar vrij goed, al behoeven we geen intimiteit te veronderstellen.)

cfr: Nu mag U niet met dreigementen komen. Nu behoort U niet te dreigen. U hebt niet te dreigen. Het past U niet te dreigen. Nu adviseer ik U niet te dreigen.

„(Behoren), aanbevelenswaardig zijn, dienen te.”

Vergelijking met de parallellen levert de volgende bijzonderheden over het semantische karakter van *moeten* in deze situatie: in parallel (1) ontbreekt de factor F, waardoor er geen sprake kan zijn van een crisismoment, zoals zich dat openbaart in E. De zin is daardoor minder gespannen, objectiever; parallel (2) draagt een volkomen objectieve tendens, confronteert het subject met een orde C, waarbij eveneens een F-orde nauwelijks erkend wordt. De C-orde is op een andere wijze werkzaam dan in (1), maar wel ontbreekt ook hier de emotionele botsing, de dynamiek van E.

Essentieel voor de *moet*-constructie is hier de laag E, waardoor ze zich onderscheidt van evenwijdige gebruiksgevallen. Het subject is onderhevig aan een dynamiek van twee verschillend gerichte krachten. Overheersend daarbij is C, gesteld vanuit de spreker. Deze laag is niet enkelvoudig, maar wordt geconstitueerd door verschillende elementen: niet alleen is er een aansporing, een zekere raadgeving, maar ook onderscheiden we gebiedende tendenzen.

Laag F vormt het (wijkende) tegenwicht, zijnde een komen-met-dreigementen, i.c. een niet „zo-zijn”. Uiteraard is dit kenmerk onverbrekkelijk verbonden met het subject (D = personaal).

G tenslotte is zeer sprekend, zowel in zijn totaliteitswaarde als in zijn emotionele strekking.

§ 44. *We moeten toch onze eigen verantwoordelijkheid dragen, of we willen of niet.*

(situatie: met zachte drang probeert volwassene zijn opgroeiende zoon te overtuigen: de laatste is door de omstandigheden in een richting gedreven, waarheen hij niet wil gaan.)

cfr: We behoren toch onze eigen verantwoordelijkheid te dragen. We hebben de morele plicht onze eigen verantwoordelijkheid te dragen. We kunnen toch maar beter zelf verantwoordelijk zijn.

De semantische achtergrond is hier die van onvermijdelijkheid, van morele drang.

Blijkens het tweede lid van de bovengenoemde zin staan we hier weer voor een situatie die wel geen crisismoment, maar toch een zeker conflict verwoordt. M.a.w. de laag E is weer geactualiseerd in de oppositie: *moeten* – *niet-willen* (ev. *niet-durven*).

Het *niet-willen* is representatief voor de factor die bij *moeten* minder expliciet naar voren treedt, omdat hier de extra-persoonlijke kracht overheerst: wezenlijk blijft echter ook die personale weerstand (N.B.: D) die hier zelfstandig functioneert via het tweede verbum.

Bij het conflict in laag E zijn de dynamische momenten C en F weer ongelijkwaardig door de morele inslag van de eerste orde, die het totale semantische beeld zijn eigen kleur meegeeft, t.w. die van onvermijdelijkheid. De dynamiek in E is dus weer centripetaal en het subject stelt zich fatalistisch *onder* de overheersende orde, die de centrifugale krachten terugdringt.

§ 45. *Ik moet toegeven, dat hij arrogant is.*

(situatie: spreker verdedigt de betrokken persoon (hij), maar is gedwongen tot bovenstaande restrictie, hem gesuggereerd door de vorige spreker.)

cfr: Ik geef toe, dat hij arrogant is. Ik wil wel toegeven, dat hij arrogant is. Goed, laat ik toegeven, dat hij arrogant is, maar wat zou dat dan nog? Ik ben bereid dat toe te geven.

Semantische waarde: redelijk zijn, dienen te.

Confrontatie met parallel (1) maakt het duidelijk, dat de F-factor actief is: er is een personale afweershouding, een toegeven dat niet

spontaan gebeurt. In feite is het subject vooringenomen, wat al evenzeer uitdrukking vindt in het toepassen van het verbum *toegeven*.

Tegen de wijkende personale expansie van F werkt een morele orde vanuit C: essentieel is hier de morele inslag bij een dwang, die veroorzaakt kan zijn door de realiteit of door uitvloeisels van die onderkende realiteit.

Het dynamisch patroon is met deze morele inslag reeds gekend: de realiteitsbeaming impliceert een centripetale dynamiek van geringe hevigheid: er is geen conflictsituatie, daar de F-krachten wijken voor C. We zien dat D, hoewel symptoom van het personale, toch een vrij objectief karakter dragen kan: men kan hierin zowel onderkennen een „zo-zijn” van het subject als een emotionele houding.

De laag G draagt geen uitgesproken emotioneel karakter; is echter uiteraard totaal, waar het deelname van het subject (hier identiek met spreker) betreft.

§ 46. *Wat moet dat voorstellen?*

(situatie: negatieve instelling van spreker, die weigert de voorstelling als zodanig te aanvaarden.)

cfr: Wat stelt dat voor? Wat mag dat in 's hemelsnaam betekenen? Wat kan dat voorstellen? Wat zou dat voorstellen?!

De waarde nadert hier tot het Engelse *to do* in versterkende functie (vgl. § 26), dus een versterkend hulpwerkwoord, zij het met een dwangmatig karakter: hebben te.

De versterkende waarde aanwezig in het hulpverbum sluit niet uit, dat hier weer twee krachten tegen elkaar werken.

Het actualiseren van *moeten* is gebaseerd op het „personale”, d.w.z. vanuit het subject afkomstige verzet: dit verzet localiseert de spreker in het betroffen „object”, daardoor suggererend dat dit object per se zich verzet tegen de interpretatie die de toegesprokene eraan wil geven. Er is (volgens de spreker) een niet-zo-zijn dat revolteert tegen de zo-zijn-interpretatie, die gesuggereerd wordt door een externe orde, i.c. de voorgaande spreker.

E is dus weer symbool voor een conflictsituatie, waarbij ditmaal de orde die centrifugaal is een zeer sterke tendens vertoont. Er

wordt dus een (labiel) evenwicht bereikt, wat wijst op een zeer sterke dynamiek van beide ordes. In feite echter bereikt E geen O-variant, doordat er toch nog sprake kan zijn van een lichte overheersing der C-orde. De vraag op zichzelf veronderstelt namelijk, dat de spreker toch nog wel bereid is (dit althans zo doet voorkomen!) de zo-zijn-interpretatie te aanvaarden.

Overigens blijkt wel hoe poly-interpretabel een „opgave” van deze aard is: aanvaarding van de interpretatie van de toegesprokene door de spreker is namelijk niet zeker en mogelijksterwijs geeft E dus toch een evenwicht.

Wat de andere lagen betreft: G is emotioneel en totaal-omvattend, D is personaal, i.e. gebonden aan het subject.

NADERE OMSCHRIJVING VAN LAAG E EN LAAG D.

Dat we hier volstaan met een vrij gering aantal gebruiksgevallen vindt zijn grond in het feit, dat deze lagen reeds in de voorafgaande paragrafen genoteerd en, althans voor een deel, omschreven werden.

In die vorige samenvatting onderscheidde we twee lagen, beide representatief voor een orde, namelijk C en F. Deze ordes bleken op elkaar betrokken te zijn. De verhouding nu van deze geopponeerde krachten is weergegeven in de laag E.

In laag E blijkt dat de twee ordes, de stuwende en de remmende, de centripetale en de centrifugale, elkaar constitueren. Wezenlijk voor *moeten* is immers de conflictsituatie, welke alleen bestaan kan bij twee elkaar weerstevende krachten. Het crisismoment in laag E nu is dynamisch, d.w.z. de crisis blijft niet bestaan, maar vindt een oplossing ten gunste van een der beide krachten.

Deze dynamiek ontwikkelt zich in centripetale (= positieve) richting, waarbij de graad van hevigheid irrelevant is. Ze kan gemakkelijk verlopen, namelijk wanneer de oppositie in F minimaal is, i.c. overwonnen verzet uitdrukt: de centripetale krachten kunnen hierbij dus ongehinderd werken.

De andere grens geeft de zogenaamde O-variant van E: hier is sprake van een dynamisch evenwicht tussen de beide ordenende principes, wat slechts bereikt wordt bij een zeer heftig contrariëren vanuit F (vgl. o.m. § 8 *Mot je mijn hebben?*). Dit dynamische evenwicht (dat emotioneel de grootste spanning impliceert) sluit steeds

in de mogelijkheid van een doorslaan ten gunste van C, dus subject-zoekend (§ 8, § 39).

De samenhang der lagen is in deze analyse van E weer manifest: E betreft namelijk in essentie het invoegen van het subject in het totale structuurbeeld, i.e. het invoegen van het „ik” in de momentane gegeven „wereld”. In feite kan deze totale en constituerende act slechts plaats vinden, wanneer het subject onverdeeld betrokken is bij de verbale act, t.w.: van *moeten*. Laag E bevestigt dus uiteindelijk wat in laag G principieel en langs andere weg reeds was vastgesteld.

Wat laag D betreft, de personaliteit van dit element werd bevestigd. Onder personaal dient verstaan te worden: gebonden aan het subject. Dit kan weer op verschillende wijzen tot stand komen; er kan een subjectief-emotionele binding zijn (vooral bij identiteit spreker-subject), maar ook een objectief normgeven. In het laatste geval verzet het „zo-zijn” van het subject zich tegen de interpretatie gegeven in C, die dan dwangmatig is: een „interpretatie als niet-zo-zijn” (§ 46 *Wat moet dat voorstellen?*).

Laag D hangt uiteraard nauw samen met F: een O-variant van de laatste brengt veelal eenzelfde variatie van D met zich mee.

DE COPULA-ACHTIGE NUANCE EN HET „ZO-ZIJN”. (LAAG H)

§ 47. Tot dusver hebben we niet meer gedaan dan laag H een enkele maal signaleren, maar een nadere omschrijving hebben we vermeden. Reden hiervoor is het feit dat deze geleiding niet in iedere vorm van *moeten* direct aan te duiden is, d.w.z. minder manifest is, daar zij algemener, maar tevens vager van karakter schijnt voor de semantische structuur. We staan voor een aantal bijzondere gebruiksgevallen.

Wat moest de politie hier?

Ik moet zo nodig!

Wat moet dat daar?

Wat moet je dan, hummeltje?

Wat moet jij hier in vredesnaam?

Hij moet erg knap zijn.

Hoe moeten we nu met hem aan in zo'n situatie?

De eerste vraag die zich hierbij voordoet betreft de grammaticale distinctie: bij welke categorie moeten we het verbum indelen, bij de transitieve of intransitieve, of ligt dit geval buiten een dergelijke indeling?

Het veelvuldig gebruik van het pronomen doet vermoeden, dat *moeten* een transitief verbum is, waarbij *wat* een objectsfunctie vervult. Merkwaardig is dan evenwel het feit, dat bijna uitsluitend genoemd pronomen het object bij het transitivum vormen kan, terwijl ook een passieve nevenvorm niet voorkomt. Mogelijk blijft evenwel, dat we te doen hebben met een van die transitiva, die geen passivum naast zich dulden en die, naar de omschrijving van WILS, het volgende structuurbeeld vertonen: „In het algemeen kan men zeggen, dat de actieve constructie alleen dan omkeerbaar is, wanneer de verbale handeling duidelijk als een zekere expansie van de zijde van het subject wordt gevoeld en de tegenstelling met het object dus scherp en sprekend is. Blijft de handeling echter min of meer tot diens eigen zelf beperkt, dan is er ook geen passief. Paul's theoretische wet ¹² wordt hier door de feiten dus volkomen bevestigd.” ¹³

Als voorbeelden van dergelijke transitiva zien we o.m.: bevatten, inhouden, hebben; iemand niet kunnen uitstaan, lijden; iemand mogen, liefhebben.

Vergelijking van deze verba met *moeten* evenwel toont twee verschillen, die gelijkschakeling onmogelijk maken: (1) *moeten* kent geen synoniemen, die een passieve nevenvorm bezitten; (2) bij *moeten* fungeren slechts de pronomina *iets* (*ik moet iets, maar ik weet niet wat*) en *wat* als afhankelijk zinsdeel, waarvan men echter nauwelijks zeggen kan, dat ze als object gedacht zijn.

Geheel apart staat de vorm in: *ik moet hem niet* (§ 39); de mogelijkheid doet zich voor, dat we hier te doen hebben met een verbale vorm: *niet-moeten*. Zeker is evenwel, dat deze gebruiksvorm geheel op zichzelf staat en niet representatief is voor de „normale” structuur.

Dan toch een intransitivum? Ook dit is niet zonder meer te aanvaarden; we staan immers voor een vorm die eenmaal zeer duidelijk een object bij zich heeft en verder verscheidene malen het structurele feit vertoont van subject-predicaatverbinding + afhankelijk zinsdeel.

De mogelijkheid blijft bestaan, dat we hier te doen hebben met een groep die buiten de distinctie transitief-intransitief valt. Eventueel kan *moeten* ingevoegd worden in de derde categorie, door Wils uitgezonderd, namelijk die der copulatieve verba.

Zijn er nog andere verba die copulatief toegepast kunnen worden zonder uitsluitend copulatieve kenmerken te vertonen? Inderdaad vertonen meer werkwoorden deze eigenschappen. Paul heeft indertijd een serie bijzondere structuurtypen samengebracht, waarbij hij de verklaring zuiver grammaticaal tracht vast te leggen. *Die Augen rinnen mit Tränen; Die Markt wimmelt von Menschen; Die Bank sitzt voller Menschen; Ihm hängt der Himmel voller Geigen* ¹⁴.

Het is niet vreemd dat Paul hier de eenvoudigste verklaring, namelijk van een copula-achtige gekleurdheid der verba, niet poneerde: zijn substantivische benaderingswijze stelde de betrokkene, i.c. het subject, primair en zo kwam hij ertoe hier te spreken van subjectsverschuiving. In hoeverre hier *logisch gedacht* (of eventueel psychologisch) inderdaad een omkering van entiteiten plaats vond blijve buiten beschouwing. Semantisch staan we voor een taalfact, dat „as such” functioneel is en dus ook in deze structuur verklaring behoeft.

Een andere visie op constructies van gelijke aard gaf De Vries. Hij signaleert een aantal merkwaardige impersonale constructies in ons taalsysteem, speciaal optredend waar het betrokken wezen afhankelijk is van een factor buiten zijn wil: *het zit hier mooi; het woont daar rustig; het wandelt nu aangenaam; het wandelt weer vlugger na zo'n rust; het zit ongemakkelijk in die stoel*.

De verklaring van dit verschijnsel moet volgens De Vries gezien worden in een contaminatie, waarbij de belanghebbende „geusurpeerd” zou worden. Zijn logificerende, volkomen a-linguistische verklaring luidt: „In gevallen van de typen „Zijn gezicht stroomde van zweet”, „De kan lekte” betekent het verbum: „was het tooneel waar het van zweet stromen, het lekken (in de beteekenis waarin de vloeistof lekt) plaats had”. Hier hebben we een nieuwe usurpatie voor ons, die wij *locale usurpatie* noemen.” ¹⁵

Ongetwijfeld juist is de slotsom van CARLBERG, die naar aanleiding van deze locale usurpatie schrijft: „Durch beständige

Erweiterung des Gebrauchs verliert aber das Verbum in solchen Verbindungen immer mehr von seiner konkreten Bedeutung; *der hund sitzt voller flöhe; der rock sitzt voller staub; er sitzt voll der lustigsten einfälle* (. . .); *ihre Augen standen voll Tränen* (. . .) *sitzen* und *stehen* fungieren zulezt als Kopula." 16

Impliceert deze laatste uitspraak nu, dat Carlberg al dergelijke gevallen primair semantisch benadert en het verbum ook als een semantische structuur ziet die in relevante delen te splitsen is?

Dit is geenszins het geval. Primair immers is ook bij deze schrijver het substantief en in gebruiksvormen als „*die Felder liegen voll Korn*”, „*der Wald steht dicht mit Bäumen*” typeert hij Wald en Felder als deictische subjecten, waarbij het verbum nog zijn concrete betekenis heeft. De verklaring die hierbij moet dienen spreekt van het dooreenlopen van twee beelden in het bewustzijn van de spreker (dus Felder-Korn en Wald-Bäume).

Een semantische verklaring mogen we dit niet noemen en de wezenlijke elementen, die de structuur van *liegen* in het betekenispatroon van de zin betreft, blijven onopgemerkt. Een analyse van het verbum als semanteem inplaats van een psychologiserende hypothese met betrekking op de substantiva zou ongetwijfeld een helderder beeld hebben gegeven. Door de gebondenheid aan grammaticale categorieën kan Carlberg alleen de eerst geciteerde voorbeelden een copulatieve verbale structuur toekennen, aangezien copula voor hem gelijkwaardig is aan „betekenisloos” verbindings-element.

Wat leren ons evenwel de bijzondere gebruiksgevallen van *moeten*, zoals ze in het begin van deze paragraaf gegeven werden? Een systematische analyse, zoals in de andere onderdelen, lijkt hier weer het overzichtelijkst.

§ 48. *Wat moest de politie hier?*

(situatie: geen bijzonderheden.)

cfr. Wat wou de politie hier? Was de politie hier? Wat had dat gedoe van de politie te betekenen? Hoe was de politie hier? Wat deed de politie hier?

Structureel-semantisch vertoont deze zin het beeld: wat betekende

de aanwezigheid, wat was er voor een noodzaak voor een „zijn” hier?

Omschrijven we het bovenstaande beeld dan valt op, dat *moeten* hier centraal gesteld is; de functionele belasting van het vraagwoord is minimaal en „het zijn van de politie op deze plaats”, „de noodzaak van hun zijn” is essentieel. M.a.w. de spreker richt zijn belangstelling niet op de daad (waar het pronomen interrogativum naar vraagt) en de openheid van de *moet*-structuur is hier dus relevant.

De geledingen A t/m G sluiten als volgt in elkaar: AB principieel aanwezig, C niet bekend, maar wel onderscheiden. Er is hierin namelijk een orde werkzaam, die het subject beheerst en diens handelingen richt en bepaalt; „er moet een verklaring zijn voor de aanwezigheid van de politie hier”. De orde in F toont een minimale gerichtheid: alleen voor een werkelijke dwang wijkt dit subject, wiens komst dus vooraf gegaan moet zijn door een conflict der beide ordes. In E noteren we nu dus een dynamiek die centripetaal gericht is, terwijl D eveneens actief is (algemene sfeer van belangstelling).

Wat impliceert nu deze structuur en kan zij bepalend zijn voor het copula-achtige aspect in H?

Bij de afgrenzing van de laag C en de laag F stelden we vast, dat bij *moeten* de tendens leeft het subject in te voegen in een actief schema. Deze gerichtheid openbaart zich via de contrariërende ordes in E; het verbum is dus gericht, is middel tot vereniging van twee elementen, t.w. subject en (nominaal en verbaal) predicaat.

Bezien we nu nogmaals de bovenstaande zin en zijn omschrijving: „Wat betekende de aanwezigheid van de politie?”, dan krijgen we het volgende (voorlopige) schema: H is fundamenteel voor deze gebruiksvorm, die gesplitst is in copulatief element en dynamisch predicaat waarin de lagen A t/m G werkzaam zijn. Dus in extenso omschrijvend: hoe was de noodzaak van het hier-zijn der politie? Een nadere analyse van dit structuurpatroon is hier allereerst vereist.

§ 49. *Ik moet zo nodig!*

(situatie: jongetje van drie, vier jaar rent naar zijn moeder met bovenstaande noodkreet.)

cfr: Ik zit in moeilijkheden. Ik kan niet meer wachten.

Betekeniswaarde: ik word gedwongen, ik word fysiek gedrukt.

We hebben met de analyse van het bovenstaande voorbeeld gewacht, omdat hierin de algemene structuur van *moeten* zeer evident wordt.

Allereerst constateren we dat de structuur gesloten is: dus geen aanvulling met „naar de WC”, „een plas doen”. De dwang wordt zo volkomen en zo zelfstandig ervaren, dat deze verwoording zonder verdere toevoeging voltooid is.

Deze opvatting wordt gestaafd door de volgende feiten: een volwassene kent deze formulering niet, daar zij uiting is van een onbeheerste emotionele en conventioneel niet als uiting getolereerde ervaringsgebeurtenis. Daarenboven gebruikt ieder kind deze formule opnieuw als eigen, geëigende taalervaring. Het *moeten* is essentieel voor het kind en behoeft geen verlengstuk naar een volgende act, daar die niet ervaren of gedacht is gedurende de periode waarin bovenstaande uitdrukking gebezigd is!

De ervaring van het kind is corporeel, de dwang wordt aan den lijve ondergaan en in de grote nood stelt het kind zijn wezen als „gedwongenheid”. M.a.w. juist de copula-achtige nuance opent de mogelijkheid tot deze „zelf-expressie” die tegelijk de existentie raakt.

„Ik ben het, die zo nodig moet”, „Ik ben zo-nodig-moetende”, „Ik ben een gedwongene”. In H stelt zich dus het zo-zijn van het subject, het „esse suo modo”, waarbij het suo modo de verdere structuur van *moeten* demonstreert.

Dat de fundamentele H-laag de andere elementen niet aantast, blijkt uit dit voorbeeld: principieel aanwezig zijn weer de lagen A en B, in C onderkennen we de orde die voornamelijk het gebruik van *moeten* bepaalt tegenover de copula-achtige verba. Het kind ondergaat deze orde namelijk als een dwang, die buiten zijn macht ligt, waarbij het feit dat zijn eigen constitutie de stuwende werking verricht uiteraard irrelevant is.

Verzet in F is aanwezig, in sterke mate zelfs, maar ondanks de emotionele kracht hiervan moet deze remmende orde wijken. Daardoor zien we in E een hevige botsing, een crisismoment, dat afloopt in centripetale richting. D is persoonlijk en krijgt ook een persoonlijk karakter; ook G is geactualiseerd, doordat de totale

persoon als heftig geëmotioneerd wezen bij het spel der ordes betrokken is.

§ 50. *Ik moet iets, maar ik weet niet wat.*

(situatie: half excuserend gesproken antwoord op een informatie als: „Wat zoek je hier?“, „Wat wil je hier?“)

cfr: Ik zoek iets. Ik wil iets. Ik ben op zoek naar iets. Ik ben tot iets verplicht.

De semantische nuance nadert hier het pragmatische: staan voor voor iets, iets te doen hebben, gebonden zijn aan iets.

Blijkens de vergelijking met de andere zinnen wijzen we hier de mogelijkheid af van een elliptische zin: voor het taalbewustzijn is de zin in se voltooid, wat niet uitsluit dat het pronomen een deictische functie heeft. De structuur (met name de subject-predicaatverbinding) treedt hier op als een geslotenheid. Dit vindt zijn bevestiging in de intonatie van de zin, die een geslotenheid suggereert: dus geen zwevende „open” intonatie, maar een zogenaamde dalende accentlijn.

De copulatieve nuance in H ontkent uiteraard geen semantische waarde: het „zijn” is een „wijze van zijn”, een „moetend zijn”.

Deze structuur, hoewel gesloten in zichzelf, sluit niet uit dat er een bepaalde gerichtheid is: als copula-achtig verbum tendeert *moeten* naar een slotact. Aan deze tendens zijn de andere lagen ondergeschikt; men zou H kunnen zien als een omgevende laag die de structuur der andere elementen omsluit. Functioneel is *moeten* dus een iets verder genuanceerde vorm, waarbij H het eerste element en A t/m G de tweede component omvatten.

Het *moeten* van het subject wordt dus een esse (H) suo modo (A-G), waarbij de verbonden termen (infinitief, adverbium, „object”) functioneren als bepaling.

Ik moet iets kunnen we dus semantisch analyseren als de constructie: *ik ben een gedwongene tot iets.*

Wat de compositie der overige lagen betreft het volgende: C als ongekende grootheid wordt hier ervaren en aanvaard, zodat het verzet emotioneel afwezig is en alleen bestaat in het (objectieve) niet-zo-zijn van het subject. In laag E is dus een rustig verlopende

centripetale dynamiek aanwezig. D is objectief en in G ontbreekt de emotionele achtergrond.

§ 51. *Ga weg, ik moet eruit!*

(situatie: spreker duwt omstanders opzij en loopt de kamer uit, aangegrepen door een benauwdheid, een vlaag van misselijkheid.)

cfr: Ik wil eruit. Ik zal eruit.

Betekeniswaarde: corporele dwang, een „zijn” op gedwongen wijze.

Ook in deze gebruiskvorm is de functie van *moeten* overbruggend: op dwingende wijze wordt het subject geconfronteerd met de bepalende notie, namelijk „eruit”. Doel is in deze structuur het „eruit zijn van het subject” en wel ingevolge de werkzaamheid van een orde. Voegen we hier de elementen in, dan zien we dat H de overbrugging omvat, terwijl A-G de dwingende wijze verwoorden.

De laatste lagen tonen het volgende beeld: A en B zijn fundamenteel aanwezig. C verwijst naar een orde die fysiek ervaren wordt: het geeft een dynamiek, waartegen verzet onmogelijk is. Voor zover er dan ook sprake is van actualisering der tegenwerkende orde F, kan dit alleen maar zijn door de omstandigheden waarin het subject zich bevindt. E toont een recht centripetale dynamiek tengevolge van het feit, dat het subject zo snel mogelijk de weerstrevende orde liquideert. In G demonstreert zich een totale betrokkenheid die emotionele factoren draagt.

§ 52. *Joh, ik moet wel: ik zit zelf in het bestuur.*

(situatie: antwoord op de vraag: „Ga jij naar die bijeenkomst die morgen wordt gehouden?”)

cfr: Ik ben wel genooddaakt. Ik behoer wel. Dat mag ik heus wel doen: ik zit namelijk in het bestuur.

De semantische nuance is hier moreel: gebonden zijn, behoren.

De structuur is weer gesloten en van een elliptische zin is hier geen sprake: de zelfstandigheid van *moeten* wordt nog geaccentueerd door het adverbium.

In laag H is weer het „zo-zijn” van het subject gesteld: duidelijk

manifesteert zich ook de samenhang van H en G. In G immers demonstreert zich de totale deelname van het subject, de totale betrokkenheid in de act. Een dergelijke totale absorptie is voorwaarde voor de zijnsfunctie, zoals deze vervat is in H.

In § 48 wezen we erop, hoe ook laag E samenhangt met de copula-achtige nuance van deze laag. Er is dus een zeer hechte structuur in de lagen, die elkaar constitueren.

Het structurele patroon toont verder een sterk overwicht van C: in het tweede zinsdeel (*ik zit zelf in het bestuur*) wordt de onvermijdelijkheid van deze externe orde nog eens expliciet toegelicht en hoewel het beeld *ik moet wel* gesloten is, geeft dit toch een onmisbare toelichting, zoals ook de intonatieve factoren aangeven (intonatie aanvaarden we als semantisch element, als blijken moge in hoofdstuk IV).

Het verzet in F is overwonnen, dus van een O-variant kan niet gesproken worden: kennelijk is het subject in eerste instantie niet geporteerd voor de act, gesteld door de voorgaande spreker. De dynamiek in E is centripetaal en verloopt rustig, zonder hevige emotionaliteit. D is personaal, subjectief.

§ 53. *Wat moet je dan, hummeltje?*

(situatie: moeder ziet, dat haar zieke kind naar iets verlangt, maar het niet tot uitdrukking brengt of kan brengen; mogelijk praat het kindje nog niet of nauwelijks.)

cfr: Wat wil je dan? Wat heb je dan? Is het niet goed met m'n jongetje? Wat is er dan, hummeltje?

Het copula-achtige aspect, het zo-zijn, is hier weer in hoge mate relevant: de gebruiksvorm sluit aan op een situatie die geëigend is voor de laag H. Voorzover we de term „disjunctieve relevantie” kunnen toepassen, is het dus de laag H die in eerste instantie geactualiseerd is.

Van de parallellen nadert de semantische strekking van de laatste het dichtst tot bovenstaande gebruiksvorm: er wordt dan ook eerder naar een „zijn” van het kind in de gegeven situatie gevraagd dan naar een bepaald object (zoals gesuggereerd kan worden door het pronomen interrogativum).

Uiteraard is dit „zijn” een „dwingend-zijn”: *moeten* geeft een „esse suo modo” zoals we het eerder noemden.

Het structuurpatroon van de zin is hier: „*Tot wat gedwongen ben je dan? Waartoe genoodzaakt ben je?*”

Het schijnbare object fungeert dus als bepaling en is betrokken op de lagen A t/m G van het verbum. Deze lagen verhouden zich als volgt: A en B fundamenteel aanwezig; F vertoont een zwakke variant, doordat het subject blijkbaar instemt met de centripetale orde C, die hier een nauwelijks omschreven karakter draagt; alleen het niet zo-zijn van het subject zou als reactie van F aangemerkt kunnen worden. Blijkens parallel (1) wordt ook niet rechtstreeks gevraagd naar de wil van het subject: dit bevindt zich in een crisismoment en ondergaat eerder dan het ageert. In E is dan ook een onmiddellijk subjectzoekende drang kenbaar, terwijl G naast het totale karakter ook een sterke emotionaliteit draagt.

§ 54. *Wat moet jij hier in vredesnaam?*

(situatie: spreker is uitermate verrast door de aanwezigheid van toegesprokene, die hij op een heel andere plaats waande.)

cfr: Wat wil jij hier? Wat doe jij hier? Wat brengt jou hier? Wat heb jij hier te doen?

Semantische waarde: een dwingend zo-zijn, noodzakelijkerwijs zijn.

Ook hier wordt weer naar een „esse” gevraagd en zelfs directer dan in de vorige paragraaf. Niet de noodzaak wordt in eerste instantie aan de orde gesteld, maar de aanwezigheid. Deze aanwezigheid vormt een probleem voor de spreker en daar hij niet geneigd is aan vrijwilligheid van het subject te denken, stelt hij het „zijn” als een crisismoment.

Het pronomen interrogativum is sterk adverbiaal gekleurd en is verwant aan het gebruik in andere copulatieve of copula-achtige gebruiksvormen: *wat zie je bleek, que vous êtes paresseux, was siehst du schlecht aus*. Vgl. ook nog § 48: *wat moet dat daar?*

Fundamenteel voor het bovenstaande geval is dus weer H: het „zijn” van het subject wordt door de spreker gesteld, waarbij hij veronderstelt dat dit een „esse suo modo” i.e. „invito modo” is.

Ten aanzien van deze gedwongen wijze merken we op, dat een

(eventueel morele) kracht werkzaam is, die het subject drijft tot zijn presentie: het feit van zijn aanwezigheid is resultaat van die drijvende kracht, die immers gericht is op inpassing van het subject in het objectieve actie-schema. De kracht F, zo hij aanvaard wordt, is gesteld als wijkend verzet, waardoor het crisismoment (E) verplaatst wordt naar een vroeger tijdstip. G draagt een emotioneel en totaal karakter.

§ 55. *Ik moet je nog even iets over haar vertellen, Joop.*

(situatie: sfeer is vertrouwelijk: gesprek „achter de hand“.)

cfr: Het is nodig, dat . . . . Ik wou je nog even iets vertellen. Ik zal je nog iets moois van haar vertellen! Ik ben je nog een verhaal schuldig.

Semantisch beeld: zich gedrongen, zich aangespoord voelen.

De structuur van bovenstaande zin kunnen we ontleden in de drie hoofdmomenten: *ik/moet/je nog even iets over haar vertellen/*. In deze structuur heeft *moet* weer een typisch verbindende waarde met de tendens tot samenvoeging: als doel gesteld is de verbinding, het confronteren van het eerste met het derde lid, zodat „mijn vertellen” reële act wordt.

Moeten is hier dus functioneel copulatief, wat uiteraard een eigen semantische waarde van dit verbum niet uitsluit; integendeel, juist de semantische bouw maakt een copulatieve functionaliteit mogelijk.

Die semantische structuur is hier weer primair centripetaal: E geeft dus de tendens van het invoege van het subject in het totale patroon, waarbij de laag C actief is. Het ordenend principe is hier de omstandigheid, de maatschappelijke orde, de sociale code. Van verzet is nauwelijks sprake: het is niet relevant, zodat het subject zich niet bewust onderschikt aan de C-orde: F vertoont een O-variant.

De actualisering van de H-laag is dus alleen mogelijk, indien het crisismoment een dynamiek heeft die uiteindelijk centripetaal is: dan immers wordt het constitueren van de beide verbonden delen (subject en predicaatsnomen) werkelijkheid. Bij een verloop in centrifugale richting zou deze structuralisatie niet plaats vinden en zou *moeten* dus niet copulatief kunnen functioneren.

§ 56. *Hij moet erg knap zijn.*

(situatie: vergelijk § 37.)

cfr: Hij is erg knap. Hij is, naar men zegt, erg knap. Het schijnt dat hij erg knap is.

Betekenis: (waarschijnlijk zijn), aannemelijk zijn, redelijkerwijs zijn.

Blijkens de structuur van bovenstaande zin, kunnen we *moeten* niet als een copula in de gangbare betekenis beschouwen, wat uiteraard een copula-achtig functioneren niet uitsluit. Dit laatste blijkt uit het feit, dat een omschrijving – die uiteraard slechts semantische benadering is – uitsluitend mogelijk is met een copula. Ook de parallellen dragen een copula-achtige inslag.

Het verbum finitum stelt hier weer een zijnsfunctie van het subject met verwijzing naar de dirigerende orde. Het is een *schijnen* (copula!), waarbij de achtergrond dwangmatig is.

Vermeldenswaard is nog het grammaticale feit, dat deze constructie geëigend is voor de derde persoon: doordat hier (semantisch) een zijnsfunctie op vrij onzekere basis wordt gesteld (verwijzing naar een extra-persoonlijke orde van het verhaal, de faam) leent zich de niet-aanwezige derde het best voor een dergelijke waardering.

Wat de structuur der lagen betreft, deze is reeds in § 37 vastgelegd. Overheersend bleek daar weer de C-stuwing, wat fundamenteel is voor het copula-achtige aspect van dit verbum.

N.B. Gelijkg gevormde constructies komen wel bij de eerste en tweede persoon voor, indien de verbale vorm vermeden is of een vergaande graad van onzekerheid aangeeft. De semantische waarde is dan niet als in bovenstaande vorm: redelijkerwijs zijn, maar: waarschijnlijk, mogelijk zijn.

Ik moet wel enorm dronken geweest zijn toen ik dat deed. Je moet toch wel een brutale vlegel zijn om zoiets te durven zeggen. Wat moet U een onverzettelijke energie hebben. Duidelijk is het, dat deze gevallen de objectieve waarde missen, die kenmerkend is voor het eerste gebruiksgeval.

§ 57. *Wat moet dat daar?*

(situatie: de spreker is verstoord, verschrikt door een verschijnsel of gebeurtenis, die hij niet precies kan plaatsn.)

in het semantische vlak gezocht dient te worden? De kern van het verschil moet gezocht worden in de laag C, eventueel in de oppositie C-F. Terwijl in (a) verwezen wordt naar een geobjectiveerde orde, namelijk een logische gang van zaken waarbij de F-factor sterk is geactiveerd, is de C-orde in (b) persoonlijk, namelijk dwingend vanuit de „bovengeschikte” rectorsfiguur. Ten opzichte van de minderen (c.q. leerling) kan de toegesprokene deze personale dwang niet aanvaarden. Wel kan hij dit van een gelijke (c.q. collega) accepteren en de gebruiksvorm (en daarmee de totale structuur) wordt dus in eerste instantie bepaald door de sociale verhouding.

We concluderen derhalve: de functionaliteit der totale structuur is door de beweeglijkheid van de lagen onderling niet slechts representatief voor een gegeven uiterlijke realiteit, maar eveneens voor de „spelverhouding” tussen de gesprekspartners. In die laatste hoedanigheid is het stelsel der lagen personaal en sociaal. De semantische waarde wordt derhalve in drie vlakken bepaald, is drie-dimensionaal: de betekenis voor een gegeven gebruikgeval is representatief voor een gegeven situatie (1) en manifesteert zich via een personaal (2) en een sociaal (3) vlak, beide gebonden aan spreker en hoorder in die gegeven situatie.

II. DISJUNCTIEVE RELEVANTIE.

§ 4. Herhaalde malen spraken we in het derde hoofdstuk over de opvattingen van Reichling en wezen we erop, dat hier eventueel gesproken kon worden van een parallel met de betekenisontleding, zoals die bij deze analyse was opgezet. Anderzijds meenden we echter ook enige malen een zekere divergentie waar te nemen in beide structuurpatronen.

We willen ons thans rekenschap geven van deze zaken en Reichlings methode en opvattingen vergelijken met de onze. Allereerst dient te worden vastgesteld wat Reichling met disjunctieve relevantie bedoelt.

Een historisch onderzoek, waarbij het totale betekenispatroon ontleed wordt in „betekenende” delen werd reeds door VAN GINNEKEN in nuce uitgevoerd ten aanzien van de tijden van het werkwoord. Hij betoogt hierbij, „dat een woord of vorm waarvan

de betekenis uit meerdere elementen bestaat, door uiterlijke of innerlijke omstandigheden dikwijls gaandeweg één of meer van die elementen verliest, en daarvoor soms andere in de plaats neemt".³

Zijn we hier nog maar aarzelend op weg naar het punt waar Reichlings belangrijke analyse aanvangt, verder gaat Wils bij zijn semantische omschrijving van de grammaticale categorie in het werkwoord *zitten*. Zich baserend op een serie gebruiksvormen onderscheidt hij in dit verbum een negental elementen, waarbij ieder element beantwoordt aan een reeks betekenissen. Opvallend hierbij is, dat bepaalde elementen soms groepsgewijs aaneensluiten, hetgeen meer dan een mechanische structuur veronderstellen doet⁴.

Aan Reichling komt evenwel de eer toe de systematiek van deze betekenis-elementen onderzocht te hebben en gelijk met de term „disjunctieve relevantie” een nieuw en hanteerbaar systeem ontdekt te hebben.

Hij betoogt namelijk, dat zowel fonetisch als semantisch het woord is opgebouwd uit een aantal relevante elementen; in de actualisering van een woord behoeven echter niet al deze elementen geactualiseerd te zijn: „Aan de woord-gestalt onderscheiden zich leden, die de complex-kwaliteit van dit geheel mede tot uiting brengen, doch deze relevante momenten zijn alleen disjunctief relevant, d.w.z. niet alle relevante momenten samen zijn nodig om de Gestalt te doen functioneren, doch zij volstaan, hetzij het ene of het andere, of althans slechts met enkele samen tegenover de andere”.

Deze opvatting wordt geadstrueerd met de begroetingsformule „Morgen”, die functioneel is, ook wanneer slechts twee van de vijf fonemen geactualiseerd zijn. De disjunctieve relevantie stelt dus duidelijk de verschillende relevante elementen los van elkaar en bij de actualisering van enkele elementen blijven de andere ongeactualiseerd, d.w.z. zij worden niet geïnterpoleerd en dus niet opgeroepen in een totaal beeld. Ieder disjunct aangewend element is op het moment van de actualisering zichzelf genoeg: „de Gestalt als ervaringsmoment veronderstelt derhalve slechts enkele relevante aanschouwelijke momenten. En ook hierin weer toont zich het verschil tussen de vrije synthese tot het gebruiks-geheel zin, en de blijvende eenheid die we in het woord gemaakt hebben. De

woord-gestalt veronderstelt tot volkomen begrip geen interpolatie der ontbrekende relevante momenten tot een „volledige” Gestalt-realisatie; de zin, om als deze zin begrepen te worden, veronderstelt wel de interpolatie van de ontbrekende woorden”.

Deze uiteenzetting omtrent de fonetische constellatie van het woord hebben we geciteerd als inleiding tot de semantische analyse, omdat de laatste een voortzetting en parallel van de voorgaande is. Reichling vergelijkt namelijk de semantische structuur met die der fonemen, maar deze methode schijnt ons evident gevaarlijk, aangezien vormcategorie en extern-gerichte „duidende” categorie principieel verschillend georiënteerd zijn.

In het hoofdstuk over de betekenseenheid (VIII) gaat Reichling uit van de stelling, dat het woord „koe” van de bioloog en dat van een baby in betekenis verschillen. Dat beiden evenwel met elkander over het object „koe” kunnen converseren zonder het gevaar, dat zij elkaar misverstaan komt, „omdat de beide gebruiksvormen een verschillend interpretatie-niveau uitmaken van eenzelfde betekenis-eenheid. En waarom is het mogelijk eenzelfde eenheid op verschillend interpretatie-niveau te gebruiken? Omdat de betekenis-onderscheidingen, evenals de phonemen der Gestalt, alleen disjunctief relevant zijn voor het bestaan der eenheid”.⁵

Het hier uiteengezette systeem is van grote betekenis gebleken voor de semantiek en bezwaren of aanvullingen zullen dan ook in genen dele het praktische principe der disjunctieve relevantie aantasten. In twintig jaar evenwel mag er een zekere ontwikkelingsgang veronderstelt worden voor dit terrein en bovendien moest de Gestalttheorie, waarop Reichling zo duidelijk steunt, ten dele wijken voor nieuwe inzichten.

§ 5. Op grond van onze analyse menen we een viertal punten te kunnen onderscheiden, waarop Reichlings theorie aanvulling behoeft:

- a. Woordstructuur en gebruiksvorm. Doordat Reichling niet werkt volgens de inductieve methode, maar uitgaat van een enkel concreet geval, komt de beweeglijke werking tussen woord en toegepaste serie gebruiksvormen niet voldoende duidelijk tot uitdrukking.

- b. Het nominale aspect. De uitkomsten voor niet-nomina wijken gedeeltelijk af van de resultaten, verkregen door analyse van substantieven.
- c. Het personale aspect. De benadering van de gegeven woorden is onder invloed van de Gestalttheorie te mechanistisch en niet personaal gedacht.
En het vierde punt, dat een aparte behandeling vraagt:
- d. Woord en zin. Is deze verhouding niet eenzijdig uitgelegd ten gunste van het woord?

Daar de eerste drie aspecten een nauwe samenhang vertonen, zullen we niet trachten deze in afzonderlijke capita te behandelen; aspect d verdient een zelfstandige confrontatie van de twee analyses.

§ 6. Het uitgangspunt van Reichlings onderzoek is de betekenis-eenheid van het woord, die naar zijn zeggen constant is en dus een objectieve grootheid. Is de stelling juist, dat er een objectief woord-als-betekenisdrager bestaat, of is ieder woord woord-van-de-gebruiker en dus een gesubjectieerd taalgegeven?

Stellen we ons het volgende geval voor: een vader maakt tegen zijn kind de volgende opmerking: *Wat moet je dan, hummeltje?* Het kind kent tot nu toe, zo kan men aannemen, *moeten* slechts als dwingende notie en wordt dus op dit moment met een nieuw aspect geconfronteerd. Nu leert het een nieuwe gebruikswijze van het verbum kennen en breidt dus voor zichzelf het semantische terrein van het gegeven woord uit. Wil dat zeggen, dat het voordien niet werken kon met het verbum *moeten*? Dit is zeker niet het geval.

Bezien we de structuur van de gebruiksvorm, zoals die tot op bovengenoemd moment aan het kind bekend was. Het kende bijvoorbeeld de linguïstische structuur: *Ik moet zo nodig!* Blijkens de analyse in § 49 (III) zijn hierbij de volgende lagen geactiveerd: A en B als „basic elements”, een directe dwang in de orde C, sterk emotioneel, doch wijkend verzet (F), E als momentaan aspect van de crisis, D voor het personale karakter van het (lichamelijk) verzet, G voor de totale betrokkenheid; H tenslotte stelt hier het copula-achtige gebruik van deze vorm voor deze situatie.

Hoe onderscheidt deze structuur zich van die, waarmee de vader

het kind toespreekt en waarbij het semantische veld van *moeten* voor het kind verruimd wordt?

Ook in de laatste zijn alle lagen actief functionerend voor het semantisch beeld. In § 53 (III) noteerden we immers: A en B fundamenteel aanwezig, een lichte centripetale drang in C, zeer zwakke reactie in F (alleen het zijn-op-deze-plaats is reactie voor C), een subject-zoekende dynamiek in D, O-variant van E en een emotionele belasting van G. Ook hier is H weer geactualiseerd voor het „zo-zijn” van de situatie.

Alle lagen, die de totale structuur van het semanteem *moeten* vormen, zijn dus evenzeer in de eerste als in de tweede toegepaste vorm aanwezig, en voor deze structuur van de lagen kan de disjunctieve relevantie niet worden toegepast. Uiteraard mag dit niet als argument tegen Reichlings systeem worden aangevoerd: *moeten* heeft een sterk gebonden structuur, waarbij de lagen geen componenten zijn zonder meer, maar sterk gebonden constituerende delen, waarbij de lagen C t/m G voortbouwen op het „werkende” principe van A-B en deze lagen ingevoegd zijn in de copula-achtige structuur van H.

Anderzijds evenwel mogen we toch aannemen, dat voor het kind bij het horen (en begrijpen) van de nieuwe gebruiksvorm de betekenis op een of andere manier een verruiming ondergaat. De geconstitueerde en constituerende lagen kunnen aan gebruiksmogelijkheden winnen en kunnen dus ook toegepast worden bij eliminatie van gegeven elementen der betekenis.

Is hierop van toepassing, dat de „Gestalt als ervaringsmoment slechts enkele relevante aanschouwelijke momenten (veronderstelt)”? Hieronder verstaat Reichling het feit, dat éénzelfde woord in verschillende gevallen met verschillende „notae” wordt gebruikt. Zegt men: De hoogleraar schreef over het *spel* van mens en dier, dan betekent *spel*: ontspanningshandeling. In de zin: het *spel* van Dr. Euwe was knap, betekent *spel*: de techniek van een wedstrijdhandeling volgens bepaalde regels. In dit geval dus is de nota „techniek” aanwezig, terwijl het eerste geval de nota „ontspanning” draagt. Deze notae zijn zeer bepaald niet verwisselbaar.

Kunnen we deze disjunct relevante notae ook onderkennen in ons structuurpatroon? Inderdaad is dit mogelijk en wel binnen de

variantenserie van iedere laag op zichzelf. Voor de laag C bijvoorbeeld onderscheiden we een spectrale reeks met de volgende elementen: onontkoombare dwang – morele dwang – objectieve noodzaak – onvermijdelijkheid – maatschappelijke code, volgorde – bindende afspraak – niet anders kunnen, normaal zijn – vanzelfsprekendheid – omstandigheden die het aannemelijk maken – behoren (adhortatief) – zomaar het beste zijn.

In het bovenomschreven geval gold voor het kind als C-laag: onontkoombare dwang, terwijl in deze gegeven situatie en in deze gegeven sociale verhouding een ander element in deze laag geïnterpoleerd moest worden, namelijk: vage, nauwelijks omschreven aandrang.

Was voor de gekende vorm de dwang disjunctief relevant als betekeniselement, voor het nieuwe semanteem werd dit de vage aandrang.

Een essentieel onderdeel dient hier echter besproken te worden: Reichling leidt zijn theorie af op de manier der filosofen, namelijk op grond van een zeer beperkt aantal voorbeelden. Op basis van onze methode, die een inductie geeft van alle voorkomende gevallen, krijgen wij echter een veel rijkere spreiding. Hierdoor komen bovendien enkele zeer belangrijke feiten naar voren: in de activering der elementen blijken de handelende spreker en de handelende hoorder, als persoon, een aandeel te hebben. Reichlings theorie biedt niet voldoende plaats aan deze personale factoren en zou de indruk kunnen wekken, dat hier sprake is van een mechanisch spel. De semantische actualiteit evenwel is niet alleen gebonden aan een gegeven situatie, maar ook aan spreker en ook aan hoorder, aangezien de activering via een personaal en sociaal vlak geschiedt. De taal komt hier naar voren als menselijk-geestelijk gegeven en duidelijk moet dan ook de mechanische werking van de taal als systeem worden afgewezen.

Een bevestiging van deze personale waardering der semantiek vinden we in de grote beweeglijkheid der toegepaste structuur.

Voor een extra-linguistische situatie A kan niet zonder meer de actualisering van het linguistische element a gesupposeerd worden. In een gegeven sociale verhouding zal element b–c–e relevant zijn, in een andere sociale verhouding evenwel laag b–c–d, terwijl hier

teruggeregpen wordt op eenzelfde extra-linguistische situatie.

Wanneer Reichling dus beweert dat een bioloog en een kind over het object „koe” kunnen converseren, doordat beiden op eigen interpretatieniveau het woord „koe” gebruiken en dus verschillende elementen disjunctief relevant zijn, is dit gedeeltelijk onjuist, want in de sociale verhouding bioloog-kind zal de eerste het semantisch beeld op het kind afstemmen en zodoende andere elementen actualiseren dan in een gesprek met een collega. Dat hierdoor niet een enkel betekenselement verschuift, maar dat er een hele reeks samenhangende veranderingen plaats vindt, blijkt bij ons verbum. Het is nuttig dit laatste punt duidelijk vast te stellen. Vandaar nog een voorbeeld ter adstructie:

1. *Nu moet je eens goed naar me luisteren, jongen.*
2. *Je moet luisteren, jongen.*

Tegenover de adhortatieve tendens van C in (1) staat directe dwang in (2). We zien hiermee samenhangende verder respectievelijk: F (1) nadert tot de O-variant, waarbij de tegenwerking hoogstens gelegen kan zijn in onbekendheid-met-de-situatie van het subject, F (2) grote actualiteit door verzetshouding van het subjeet; E (1) een rustig verlopende dynamiek in centripetale richting, E (2) een zeer emotionale conflictsituatie, die moeizaam verloopt ten gunste van de externe dwang; D (1) O-variant, D (2) sterk personale binding; G (1) totale betrokkenheid met zwakke subjectieve inslag, G (2) totale betrokkenheid met direct personale subjectiviteit.

De onbeweeglijkheid, die door Reichlings systeem gesuggereerd wordt, is te wijten aan twee oorzaken: allereerst is zijn onderzoek eenzijdig, doordat het zich uitsluitend richt op nominale taalgegevens. Weliswaar scheidt deze linguïst betekenis van begrip wanneer hij zegt: „Het begrip: aap kan niet zonder meer gepraediceerd worden van 'n mens; de betekenis: aap kan dat wel”⁶, maar het onderzoek van uitsluitend substantiva geeft een eenzijdig beeld van „de betekenis”. We komen hierop terug in deel IV van dit hoofdstuk.

Doordat Reichlings methode niet volledig inductief is kan bovendien het personale element in de betekenis nauwelijks tot uiting komen en kan de variabiliteit van iedere structuur niet tot haar recht komen. Ongetwijfeld kunnen er „notae” zijn, die vrij

onafhankelijk staan ten opzichte van andere semantische data, maar evenzeer kan de structuur gekenmerkt worden door één hoofdmoment, waarbij andere actuele momenten secundair zijn (vgl. de zware functionele belasting der oppositie in *moeten*).

De onbeweeglijkheid in Reichlings systeem schijnt samen te hangen met de Gestalttheorie, die een vrij invariabel beeld toont van een bepaalde Gestalt. Het voorbeeld van de kubus, door Reichling in dit verband geciteerd, demonstreert het mechanistische aspect van deze beeldvorming.

We menen hier dan ook te mogen vaststellen, dat het „keine Gestalt ohne Gestalter” nog een variant heeft namelijk: „keine Gestaltvariation ohne Gestalter”.

De disjunctieve relevantie der betekenende elementen in de totale structuur wordt bevestigd door ons onderzoek, zij het dan dat *moeten* een variabelere beeld geeft van deze disjuncte delen, waarbij de actualisering-ad-hoc mede bepaald wordt door spreker en hoorder en dus door een personaal en sociaal interpretatievlak geleid wordt vóór invoeging in het actieve taalsysteem. De structuur wint hierdoor aan nuancering: taal is spiritueel, menselijk en ook sociaal georiënteerd in zijn semantische functionaliteit.

§ 7. Een enkel facet van de disjunctieve relevantie willen we tot slot nog belichten: de verhouding *woord-zin*, die eveneens een zijdelingse relatie inhoudt met bovengenoemde opvatting.

De zin als linguïstisch gegeven wordt door Reichling verwaarloosd, ook al erkent hij tot op zekere hoogte de waarde van de context. Ons onderzoek toont echter aan dat de zin onmisbaar deel is van het semantisch geheel. De argumenten hiervoor zijn van tweeërlei aard: A. elk van onze analyses is pas verstaanbaar in een zeker zinsverband; B. comparatief: er zijn talen in en buiten het Europees taalgebied, waarin een grammaticaal-syntactisch onderzoek noodzakelijk is om de betekenis van ieder woord nauwkeurig vast te stellen.

A. In onze analyse van hoofdstuk III gingen we uit van *moeten* als gebruiksvorm, hetgeen uiteraard alleen kon geschieden in het gebruiksgeheel, i.c. de zin. Wat echter is nu precies de semantische waarde van de zin? Of functioneert deze niet semantisch en moeten

we met Hjelmslev zeggen, dat „la phrase ne semble pas être une notion d'ordre linguistique”? De semantici die de laatste tijd een zeer intensieve studie hebben gemaakt van het taalterrein, besteden algemeen weinig aandacht aan de zin als semantische notie. Wel constateerde bijvoorbeeld ULLMANN, dat er een zekere waarde voor de semantische bepaling van het woord uitgaat van de context: “Once these extreme views (van Humpty-Dumpty e.a.) have been disposed of the impact of context on meaning can be seen in its proper perspective. This impact is all-important and manifold. Starting with the simplest cases, we can devise a sliding scale showing the increasing vital role of context in the determination of meaning”.⁷

Maar verder dan deze theoretische constatering gaat hij niet en bij zijn semantische analyse van het woord wordt de context slechts zeer zijdelings betrokken.

Onze studie van *moeten* maakte echter duidelijk, dat de totale zinsstructuur de noodzakelijke omgeving was voor de functionaliteit van ieder woord op zichzelf, terwijl zelfs de context in de ruimste zin (uitgedrukt in de extra-linguistische „situatie”) dikwijls waardevolle facetten voor het geheel van de woordstructuur naar voren bracht.

Uiteraard tast deze opzet de autonomie van het woord niet aan: we zochten tenslotte het semantisch patroon van *moeten*, een woord dus, maar dit bevestigt in harmonische wisselwerking met de zin zijn functionele waarde. Syntagma's als *het moet* (III, § 3, 4), *moet je* (III, § 9), *ik moet hem niet* (III, § 39) en een verbinding als *je moet* (tegenover het weinig frequente: *U moet*) pleiten voor een „groter” beeld dan het woord alleen geeft. De betekeniselementen, zo blijkt hier, constitueren elkaar en krijgen hun functionaliteit via het totale betekenispatroon en uiteraard eveneens via het syntactische patroon.

B. Een summiere vergelijking met andere talen, Indogermaanse zowel als niet-Indogermaanse, maakt duidelijk, dat het verwaarlozen van de functionele waarde van de zin een logicistische benadering in de hand werkt. Hier komt namelijk tot uitdrukking, dat woordcategorieën dikwijls niet samenvallen met begripcategorieën, terwijl het isoleren van het woord de semantische

waarde volkomen in het onzekere laat. Bovendien blijkt hier, dat de zin directe semantische functionaliteit bezit.

Voor het Indogermaans vormt hiertoe een onderzoek van Meillet een sprekende bijdrage. Hij toont namelijk aan, dat het Indogermaanse substantief in oorsprong geen begrip heeft kunnen dekken, daar het niet in abstracto voorkwam. Zo heeft nog het Latijn alleen gebruiksvormen: een woord als „lupus” omvat niet een notie, maar een notie-als-nominatief, terwijl bijvoorbeeld „lupi” notie-als-genitief impliceert. Het substantief bestaat dus alleen als functioneel moment, hetgeen congruentie met een abstractum of begrip uitsluit ⁸.

Vanzelfsprekend wil een dergelijke visie niet het bestaan van de categorie ontkennen: voorzover de categorie bestaat in het taalbewustzijn van de gemiddelde taalgebruiker is zij onmiskenbaar ⁹. De categorie is evenwel gebruikscategorie en in zekere zin zelfs semantische categorie, voorzover als zij semantisch functioneel is.

Ook andere data uit het Indogermaanse taalgebied bevestigen trouwens de relevantie van de zin voor de semantische functie van de taaluiting. In het Engels bijvoorbeeld vinden we, zij het incidenteel, singularia die een pluraal begrip uitdrukken, zodat de actuele betekeniswaarde door contextuele gegevens nader bepaald wordt: *Carp are mostly caught in the very early morning;*

We came across a herd of eland;

We have caught nine mackerel ¹⁰.

Vormen als „deer” and „sheep”, waarbij singularis en pluralis samenvallen naar de vorm, wijzen eveneens op de semantische functionaliteit van de zin voor het woordbeeld. Wagen we ons buiten het gebied van de Indogermaanse talen dan blijkt, dat betekeniswaarde zeker niet overeenkomt of parallel loopt met de begripscategorie, zoals Ullmann en anderen schijnen te veronderstellen ¹¹. Logische noties als subject en predicaat, in ons systeem toevalligerwijs samenvallend met grammaticale distincties, blijken geen onmisbare elementen voor de structuur van een zin te zijn. Een dergelijke identiteit werd trouwens al betwijfeld door Brøndal ¹²; en Sandmann heeft in zijn recente studie duidelijk de divergentie tussen taal en logica te dezen opzichte aangetoond.

Enkele vrij willekeurig gekozen data uit andere taalsystemen

mogen toelichten, dat woordvorming en betekenispatroon zich evident onderscheiden van begripsleer en dat dus beide genoemde systemen los van elkaar moeten worden gezien.

Het onderscheidt tussen verbum en substantief, voor onze taal fundamenteel, blijkt bijvoorbeeld in een negertaal als het Banda, dat in het gehele Iturigebied gesproken wordt, veel minder scherp te liggen en linguïstisch zeker niet „wetmatig” te zijn.

De equatoriale talen, waartoe ook het Banda behoort, dragen voor ons gevoel bijzondere elementen en, zoals Wils schrijft, staan „in het bijzonder het verbum, het substantief en het adjectief elkaar nog zeer na. Voor deze drie typen kan men met dezelfde vorm volstaan. Banda *ava* is bijvoorbeeld evengoed „strijd, gevecht” als „vechten, strijden”; *okon* „mannelijk, de echtgenoot”; *silla* „jaloerschheid, op iemand jaloersch zijn”; *pôndra* „naakt, naaktheid” of ook „de naakte delen, wat bloot is”; *korò mandrà* „open de deur!” maar *mândra korò* „de deur is open”.”¹³

Ook andere talen bevestigen op deze of soortgelijke wijze de discriminerende en dus semantische functionaliteit van de zin. SAPIR, die zelfs bij zijn studie van de Indiaanse talen woorden-zonder-betekenis wil onderscheiden, schrijft: “As a matter of fact the Nootka word is utterly incapable of composition in our sense. It is invariably built up out of a single radical element in a greater or less number of suffixed elements, *some of which may have as concrete a significance as the radical element itself.*” (Curs. Dr.)¹⁴

Ook hier zien we weer een zinsstructuur, die als totaliteit semantische waarde bezit, aangezien immers de suffixen niet zelfstandig kunnen functioneren en dus ook niet een zelfstandige semantische functionaliteit bezitten.

§ 8. Wat nu onze eigen studie betreft, ook hier constateerden we dat de waarde van de zin mede tot uiting komt in iedere toegepaste vorm van *moeten*. Wil men de lagen van dit verbum omschrijven en hun betekeniswaarde vaststellen, dan is het van groot belang te weten met welke andere zinsdelen het verbum verbonden is. Niet alleen immers wordt het woord als semanteem bepaald door het sociale aspect (gesprekspartners), maar het feit dat bepaalde

syntagma's ontstaan zijn wijst op een semantische waarde van een groter gebruiksgeheel.

Het woord is kenbaar via de totale situatie, wordt geconstitueerd in deze totaliteit, zoals het zelf ook weer de totaliteit mede vormt. Zo kan bijvoorbeeld ook de laag H functioneel worden in het gebruiksgeheel „zin” en deze nuance is zeer bepaald niet geactualiseerd vóór de invoeging in het totale schema, maar „wordt” in het schema zelf, zoals dit schema voor deze situatie existeert via dit copula-achtig aspect.

Terugkerend tot de studie van Reichling constateren we dus:

1. Reichlings slotformule, dat het woord de grondslag van taal en taalgebruik vormt, is eenzijdig en dreigt in zijn reactie op de XIXde eeuwse opvatting het evenwicht tussen woord en zin te verbreken;
2. Voor de beweeglijkheid van de semantische structuur en het disjunct relevant toepassen van een gegeven element is de semantische structuur van de zin actief noodzakelijk;
3. Zonder dat autonomie van het woord in twijfel mag worden getrokken, constateren we dat woord en zin elkaar constituerende data zijn, een bipolair stelsel, waarbij het woord als semanteem gesteld wordt via de totaliteit van de zin.

III. VERBALE TYPOLOGIE.

§ 9. Tot nu toe hebben we geen rekening gehouden bij onze analyse met de gebruikelijke grammaticale indeling: hoofdverbum – hulpverbum – modaal verbum. We willen thans op systematische wijze rekening geven van dit standpunt. Tevens zullen we pogen na te gaan in hoeverre deze distinctie voor ons werkwoord semantisch is gefundeerd, teneinde vast te stellen tot waar grammaticale en semantische categorieën parallel lopen.

Grammaticaal is de distinctie hoofdwerkwoord–hulpwerkwoord duidelijk. In hoeverre nu is deze grammaticale distinctie semantisch functioneel of, andersom, in hoeverre is de grammaticale distinctie gebaseerd op semantische data?

Als uitgangspunt nemen we weer enkele toegepaste vormen van *moeten*, zoals deze geanalyseerd werden in hoofdstuk III:

- (1) *Wat moet jij hier?* (III, § 2)
- (2) *Ik moet hem niet.* (III, § 39)
- (3) *Wie moet er nu?* (III, § 17)

waarnaast we als (grammaticale) auxiliaria noteren:

- (4) *Je moet bij de baas komen.* (III, § 22)
- (5) *Moet je hem horen!* (III, § 26)
- (6) *Ik moet je nog even iets over haar vertellen.* (III, § 55)

In de eerste groep is *moeten* centrum van de zinsstructuur en stelt in wezen de semantische structuur van de zin als zodanig. Is het nu zo, dat in de tweede groep respectievelijk de verba *komen*, *horen* en *vertellen* bepalend zijn voor deze semantische structuur, waarbij *moeten* slechts een ondergeschikt syntactisch-semantische functie vervult?

In de analyse der gebruiksvormen konden we vaststellen, dat *moeten* de totale betrokkenheid van het subject vraagt (G_i) en dit geldt evenzeer voor de laatste als de eerste drie vormen. Daarenboven is het verbum finitum intermediair bij een persoonlijke relatie van de gesprekspartners en in (5) met name kwam dit sociale spel door ironisch gebruik van *moeten* (en niet van *horen!*) tot uitdrukking.

Zoals in (1), (2) en (3) de personale notie wordt uitgedrukt via het verbum *moeten*, blijkt ook bijvoorbeeld in (6) duidelijk, dat de extra-linguistische sociale spelvorm tussen spreker en hoorder allereerst manifest wordt in het verbum finitum.

Daarenboven is voor de semantische structuur van de totale zin het verbum finitum in (4), (5) en (6) geenszins hulpelement voor de infinitief, noch om het semantische beeld noch om het tijdsbeeld in het bijzonder te voltooien.

De vraag rijst derhalve of we de zin, en speciaal het predicaat, niet dienen te splitsen in een tweetal groepen, waarbij de infinitief afhankelijk is van het verbum finitum. Dus *Je moet bij de baas komen* is dan geconstitueerd uit de elementen: *je* – *moet* – (*bij de baas komen*). Semantisch lijkt een dergelijke structuur meer aanvaardbaar dan een structuurpatroon, waarbij de persoonsvorm van *moeten* ondergeschikt is aan het zogenaamde hoofdverbum.

Het beeld wordt nog duidelijker als we ons verbum vergelijken

met twee andere verba die duidelijk auxiliair zijn, t.w. *hebben* en *zijn*. Het verschil dat zich hierbij voordoet ligt in twee vlakken en wel (a) structureel en (b) semantisch.

(a) (1) *Je hebt die jongen met geen vinger aangeraakt.*

(2) *Je bent door die jongen met geen vinger aangeraakt.*

(3) *Je moet die jongen met geen vinger aanraken.*

Structureel zijn in (1) en (2) de persoonsvormen gecombineerd met een participium, dus een verbogen werkwoordsvorm, terwijl in (3) het verbum finitum gelieerd is met een infinitief. In (1) en (2) vormt dit verbum finitum een eenheid met het participium en wel in die mate, dat dit het totale beeld van het predicaat helpt voltooien. Voor (3) geldt deze gebonden structuurvorm niet, zoals reeds bleek. *Moeten* helpt niet het tijdsbeeld van de infinitief te voltooien, maar geeft dit tijdsbeeld per se volledig en is in dit opzicht noch structureel voor de infinitief noch is de laatste dit voor de persoonsvorm.

Syntactisch zijn de hulpverba *zijn* en *hebben* dus ondergeschikte noties, die geïsoleerd geen tijdsbeeld oproepen, maar dit helpen constitueren; *moeten* daarentegen is geen constituante met ondergeschikte syntactische functie.

De zelfstandige functionaliteit van *moeten* vindt bevestiging in het feit, dat het zogenaamde modale adverbia bij zich kan hebben: *We moesten maar eens opstappen* (III, § 36). Bij een parallelle constructie met *hebben* of *zijn* is het uitgesloten, dat de adverbia nadere bepalingen of modificaties van het hulpverbum zijn, maar ze behoren dan essentieel bij het hoofdverbum.

Een ander argument voor de zelfstandige positie van *moeten* in combinatie met een infinitief kan men vinden in het feit, dat *moeten* veeleer de zinsstructuur bepaalt dan de infinitief, hetgeen wederom de centrale syntactische positie bevestigt: *Moet je eens horen, zeg!* (III, § 9). Laten we hier de semantisch structurerende invloed der lagen buiten beschouwing, dan blijft nog het grammaticale feit, dat de positie van *hebben* en *zijn* een minder overheersende waarde vertegenwoordigt voor de structuur van het predicaat dan *moeten*.

(b) De distinctie hulpverbum – zelfstandig verbum voor *hebben* en *zijn* is ongetwijfeld semantisch gebaseerd¹⁵. Aangezien die

duidelijk aangetoond is voor de verba *avoir* en *être* en gezien het feit, dat deze werkwoorden semantisch parallel lopen aan de Nederlandse vormen, menen we aan de hand van het Franse stelsel het verschil met *moeten* te mogen demonstreren.

In een studie, waarin met name het werkwoord *avoir* ter sprake komt, wijst BALLY er op, dat dit verbum veelal de functie overnam van een constructie met de datief van de deelnemende persoon (*Mihi sunt capilli nigri*). Deze nieuwe functionaliteit hangt samen met de semantische betrokkenheid van dit verbum op het subject, dat als totale persoon aan de actie deelneemt. In de loop van zijn ontwikkelingsgang kreeg *avoir* evenwel ook een zuivere relatie te verwoorden, zonder bezit in te houden. Dit verdwijnen van de bezitsverhouding in genoemd verbum maakt de auxiliaire functionaliteit aannemelijk, temeer daar ook bij het hulpwerkwoord de betrokkenheid op het subject blijft voortbestaan¹⁶.

Van Ginneken werkte Bally's systeem verder uit. Hij toont bijzondere belangstelling voor het psychologische aspect van de „sphère personnelle” en uitgaande van dit systeem demonstreert hij de semantische verzwakking van *avoir* en *être* tot zuivere auxiliaria. „Les deux verbes auxiliaires forment donc une catégorie pour exprimer les rapports subtils d'une action ou d'un état aux différentes zones concentriques de notre sphère personnelle.”¹⁷

Dat beide genoemde verba veel van hun eigen semantische „kleur” verliezen konden, vindt zijn verklaring in de semantische structuur zelf. In hun typische betrokkenheid op het subject en zijn „sphère personnelle” zijn zij namelijk minder veelzijdig ge-structureerd dan *moeten* en waar de primaire semantische waarde een relatie uitdrukt, daar kan gemakkelijk dit relatiesysteem verbleken tot een syntactische functionaliteit met ondergeschikte semantische strekking. Voor *moeten* met zijn brede, sterk samenhangende structuurpatroon zijn de voorwaarden voor „verbleking” der betekenis veel minder gunstig. Dit theoretische feit vindt volledig bevestiging in de analyse. *Moeten* behoudt (grammaticaal-) hulpwoordelijk zijn semantische waarde en iedere laag vertoont dezelfde actualiteit voor een gegeven situatie als bij *moeten* als hoofdverbum.

Willen we dus toch spreken van *moeten* als hulpverbum dan dient

allereerst vastgesteld, dat het als zodanig in een andere categorie thuis hoort dan *hebben* en *zijn*. Deze laatste functioneren als typisch relatiemoment in de zin en zijn semantisch sterk gereduceerde vormen. De structuur van *moeten* echter blijft volledig intact en boet ook semantisch niet aan rijkheid van toepassingsmogelijkheden in.

We vinden hierin bevestiging van het feit, dat semantiek en grammatica geen gelijkgerichte linguïstische functies zijn. Integendeel, eerder kan gesproken worden van wisselwerking in dit vlak: wat grammaticaal ondergeschikt is, is semantisch bovengeschiedt. Ook in dit opzicht demonstreert zich weer de bipolariteit van de betekenisstructuur woord-zin. Het semantisch patroon van het enkele werkwoord wordt verwerkt, functioneel telkens weer anders geactiveerd en gerealiseerd in de zinsstructuur, hetgeen ook grammaticaal tot uitdrukking kan komen.

In hoeverre deze grammaticale distinctie zinvol is waar de semantische achtergrond ontbreekt, kan hier buiten beschouwing blijven. Vast staat, dat de semantische structuur niet voldoende basis biedt voor gezegde splitsing.

§ 10. Het onderscheid hulpverbum – modaal verbum is zeker niet duidelijker of eerder aanwijsbaar dan de boven behandelde distinctie. Een grammaticale scheiding kunnen we niet aanbrengen en een semantische analyse schijnt dus aangewezen. Wat de modaliteit als linguïstische categorie betreft, houden wij ons aan de omschrijving van Stutterheim, mede vanwege haar vage karakter. De term „subjectief element” is veeleer een semantische dan een grammaticale of syntactische. Vindt deze distinctie, die we dus in het semantische vlak dienen te zoeken, een bevestiging in de analyse der gebruiksvormen van hoofdstuk III?

Wanneer we pogen het onderscheid te toetsen aan deze toegepaste gebruikgevallen, dan willen we tegenover elkaar stellen de sterk subjectief gekleurde zinnen en de meer „objectieve” structuren, op basis van Stutterheims genoemde distinctie.

- (1) *Moeten we nog niet weg?* (III, § 7)
- (2) *... toen hij haar zijn liefdesverklaring maar had menen te moeten doen.* (III, § 10)

(3) *Nu moet je eens uitscheiden met dat geklets.* (III, § 25)

(4) *Zoiets moest toch eigenlijk niet mogelijk zijn.* (III, § 28)

Hiertegenover staan dan de meer „directe” voorbeelden:

(5) *Het moet lukken: alles hangt hiervan af.* (III, § 5)

(6) *Je moet betalen, schooier!* (III, § 20)

(7) *Je moet bij de baas komen.* (III, § 22)

(8) *Ik moet die som oplossen.* (III, § 21)

Gaan we de semantische structuur van *moeten* na in bovenstaande voorbeelden, dan blijkt dat in al deze vormen alle lagen (eventueel uitgezonderd de variant H) relevant zijn, zodat binnen iedere laag afzonderlijk naar bepaalde facetten gezocht moet worden, die voor de eerste groep gelden en niet voor de tweede, of andersom.

Opvallend in (1) is de emotionele kleur van G, dat de totale betrokkenheid van het subject duidelijk demonstreert. Ook in (2) noteren we deze subjectieve benadering, waarin emotionele factoren een rol spelen. De zogenaamde niet-modalia (6) en (8) kennen echter ook een sterke geladenheid van G_s; van een essentieel verschil tussen beide groepen valt althans in deze laag niets te bespeuren.

Wat de verhouding C-F betreft, voor (3) geldt hier een overheersing van de C-factor, waarbij F een langzaam wijkend verzet toont. Ook (4) wordt gekenmerkt door een vrij heftige oppositie tussen beide lagen en ook hier is het verzet van F slechts langzaam wijkend. Daar staat evenwel tegenover, dat in de tweede groep (6) eveneens een dergelijke verhouding van krachten bestaat en ook hier zien we in E een conflictsituatie, die afloopt in centripetale richting.

Hetzelfde geldt *mutatis mutandis* voor de andere lagen, waarbij geen enkele maal verschillen kunnen worden aangegeven, die voor de ene groep als geheel gelden ten opzichte van de andere. Zo we ergens een verschil zouden willen zoeken, dan zou dit moeten zijn in het extra-linguistische vlak.

Gezien de omschrijving van Stutterheim zouden we mogen veronderstellen, dat in de eerste groep een spelverhouding bestaat tussen de gesprekspartners die ontbreekt of minder evident is in de tweede groep. Een dergelijke verhouding bestaat inderdaad en is met name zeer duidelijk aanwijsbaar in (1), (3) en (4). In (7)

echter is deze subjectieve, personale basis ook aanwezig en wel direct kenbaar. Zoals we bovendien in deel I en deel II van dit hoofdstuk vaststelden, is voor iedere communicatie via de taal een dergelijke verstandhouding tussen de gesprekspartners principieel aanwezig.

We constateren, mede op grond van ons diachronisch onderzoek in hoofdstuk II: noch grammaticaal noch semantisch zijn er scherpe kenmerken aan te wijzen, die een indeling van linguistische data naar modaal en niet-modaal aanvaardbaar maken. Blijkbaar hebben we bij de terminologie „modale verba” te doen met een wijsgerige reminiscentie in de taalkunde. Vast staat althans, dat op basis van onze onderzoekingen dit criterium van indeling afgevoerd moet worden: voor de taalkunde vindt het op geen enkele wijze een pragmatische of theoretische achtergrond.

IV. ALGEMENE CONCLUSIES BETREFFENDE SEMANTIEK.

§ 11. Herhaaldelijk reeds kwamen we in aanraking met opvattingen en beginselen van de „betekenisleer”. Wat mogen we vaststellen omtrent deze leer en welke algemene conclusies kunnen we verbinden aan onze analyse, waarin een zeer beperkt gebied zo intensief mogelijk onderzocht werd?

Meer dan eens constateerden we een zekere divergentie tussen heersende opvattingen en onze inzichten, zoals die door het onderzoek gevormd werden. We willen derhalve pogen enkele gangbare systemen te toetsen aan deze analyse en zo nodig correcties aanbrengen.

De semantiek in zijn huidige stadium kent twee wijzen van benaderen, die niet principieel behoeven te verschillen, maar toch een andere gerichtheid bezitten.

A. Numeriek in de meerderheid is de groep, die welbewust van principiële omschrijvingen afziet en zich in de eerste plaats afvraagt: welke verschijningsvormen noteren we en welke diachronische lijn loopt er door de diverse betekenisvlakken. Ullmann, Öhman¹⁸ en andere bekende semantici zijn representatief voor deze wijze van benaderen, die in de eerste plaats pragmatisch is.

B. Een tweede groep linguïsten houdt zich bezig met de vraag: wat is semantiek? en tracht het terrein ideologisch af te bakenen. Het gaat hierbij veeleer om een werkmethode dan om incidentele

resultaten. Uiteraard vindt men taalkundigen van deze richting in het beginstadium van het semantisch onderzoek, maar dat deze fundamentele onderzoeken nog geenszins afgesloten zijn blijkt uit het feit, dat met name in Amerika zeer recente publikaties over deze materie zijn verschenen.

Terwijl in de eerste groep tot op zekere hoogte het logicisme de semantiek haar zuiver linguistische basis ontnemt, poogt men bij de theoretische benadering de wijsgerige notie te doorbreken. Naast oudere linguïsten als Stern, Bloomfield en Sapir, hebben vooral Nida en Zellig Harris en de Franse fenomenologen belangrijk werk gedaan op dit gebied.

§ 12. Zonder een geschiedenis van de studie der semantiek te geven (in het eerste deel van zijn dissertatie deed KRONASSER dit op verantwoorde en nauwgezette wijze), willen we toch met enkele typerende citaten de visie van de eerste groep semantici toelichten. Tevens moge dan blijken in hoeverre bij hen nog resten van de logicistische benadering doorwerken in hun analyse.

Waarom men zich distancieert van de vraag: wat is semantiek? blijkt o.m. bij Kronasser: „Fragen *wie ist das Verhältnis zwischen alter und neuer Bedeutung?* und *warum kommt Bedeutungswandel überhaupt zustande?* traten gegenüber der Frage *was ist die Bedeutung?* stark in den Vordergrund.”

Bij de behandeling van de soorten betekenisverandering en hun psychologische wortels licht hij dit standpunt nog eens duidelijk toe: „Als Aufgaben der sprachwissenschaftlichen Semasiologie hat man nach dem Dargelegten die Erforschung der Wortinhalte, ihrer Beziehung und Wandlungen, nicht aber die Klärung der Frage nach den wesensmäßigen Beziehungen zwischen Wort und Inhalt oder Wort und Sache zu betrachten; diese Probleme sind an sich Gegenstand der Erkenntnistheorie oder gar der Metaphysik, wurden jedoch von der Experimentalpsychologie dem Verständnisse wesentlich näher gebracht.”¹⁹

De laatste opvatting, o.m. gedeeld door Ullmann, bergt een tweeledig gevaar in zich en wel juist doordat de principiële waarde der semantiek niet benaderd wordt: 1. men concentreert zich volkomen op het woord; 2. bij het woord valt de nadruk in de

eerste plaats op het „begripmatige” woord, met name het substantief.

Bij de behandeling van de disjunctieve relevantie (dl. II) wezen we reeds op het gevaar van een semantische analyse, uitsluitend of hoofdzakelijk bij substantiva: ook bij een duidelijk onderscheid tussen betekenis eenheid en begrip, zoals Reichling dat maakt, blijft het gevaar van logicistische impulsen in de semantische omschrijving.

Een gevolg van de substantivische benadering der betekenis is het feit, dat de woordvoorraad gesplitst wordt in twee grote groepen: de betekenisdragers en de betekenisloze elementen. Reeds bij BRÉAL, een scherp opmerker, die in vele opzichten nog „modern” aandoet, vinden we deze discrepantie. Wel streeft ook hij naar een scheiding van logica en linguïstiek, maar hij schrijft eveneens: „les prépositions les plus avancées en âge ont une tendance à se vider de leur signification pour devenir des simples outils grammaticaux. (. . .) C'est la présence de ces mots en apparence vides qui a fait paraître la création du langage une œuvre supérieure à la raison humaine.”²⁰

Dezelfde „betekenisloze, grammaticale werktuigen” treffen we aan bij bijvoorbeeld Ullmann. In zijn meest recente werk over de Franse betekenisleer behandelt hij „le mot sémantique et le rôle du contexte”, waarbij hij vier groepen onderscheidt, alle bestaande uit substantiva of combinaties hiervan met adjectiva! Dat het betekenisloze woord ook bij hem een grote groep uit de woordvoorraad omvat zegt hij trouwens expliciet: „Soient maintenant les mots *et, il, de, où, est* (dans *il est allé*). Leur constitution sémantique et leur rôle dans la phrase sont tout à fait différents (van woorden als: pen, schrijven, blauw). Ils n'ont pas de „sens” proprement dit: ce sont des outils grammaticaux, des particules qui déterminent les rapports syntaxiques à l'intérieur de l'énoncé. Au point de vue sémantique, ce sont des unités syntaxiques et non des signes lexicaux.”²¹

Bij deze opvatting sluit Kronasser zich geheel aan, en wanneer hij de „semasiologie” karakteriseert als het signaleren van „genaue Bedeutungen”, bevinden we ons weer in het vlak van de verhouding woord-object, waarbij het substantief eveneens de meeste aandacht vraagt.

De invloed van de logica is evident: alleen die woorden, die staan voor een begrip, worden erkend als semanteem en we zien hier een parallel met het wijsgerige adagium „stare pro”. Op de gevaren hiervan wezen we in deel II bij de verhouding woord-zin. Veelal immers – en met name in de niet-Europese talen is dit evident – is het woord geen directe copie van het begrip en omspeelt de taal de realiteit in een eigen tekenleer.

§ 13. Reeds herhaalde malen is gepoogd deze starre, logificerende typering der semantiek te doorbreken. Op nieuwe mogelijkheden werd reeds gewezen door STERN, die weliswaar zelf nog geen vergaande veranderingen aanbracht, maar gevaren zag in de gebruikelijke benadering van „betekenis”: “Most writers have concentrated on nouns; verbs and adjectives (with adverbs) have also had a share of attention, while pronouns and particles require much additional research.”²²

Een eerste poging om tot een herwaardering der semantiek te geraken ondernam BLOOMFIELD. De zinloze benaming „betekenisloos element” kan hij niet in overeenstemming met de functionaliteit van het woord en de zin brengen. Hij tracht ieder element zijn communicatief karakter terug te geven en deel te laten nemen aan het betekenisproces en schept daarvoor een nieuw indelingssysteem: „If the meaning of the English past tense and of the word *go* are defined, the linguist can define *went* as „the past of *go*”. If the difference male: female is defined for the linguist, he can assure us that this is the difference between *he*: *she*; *lion*: *lioness*; *gander*: *goose*; *ram*: *ewe*. The linguist has this assurance in very many cases, where a language, by some recognizable phonetic or grammatical feature, groups a number of its forms into *form-classes*: in any one form-class every form contains an element, the *class-meaning*, which is the same for all forms of this formclass.”²³

Als voorbeeld deelt hij de pronomina in bij de zogenaamde „substitutes”, waarvan de betekenis voornamelijk of helemaal uit deze klasse-betekenis bestaat.

We mogen hier een sterke vooruitgang constateren. Er is geprobeerd ook die woorden, die niet samenvallen met een begrip, te betrekken in het functionele taalsysteem, dat in iedere uiting

semantisch is, aangezien het bijdraagt tot een totale „betekenende” situatie. Wel maakt Bloomfield zich nog niet geheel los van zijn voorgangers; wanneer hij woorden uitsluitend een zuivere klasse-betekenis toekent, dan sluit hij ze dus buiten de betekeniswaarde die de taal verbindt met de extra-linguistische realiteit. In feite bestaat er dus nog een scherpe dictinctie, maar de categorie der „betekenisloze” woorden heeft een „intern functionele” waarde voor de semantiek gekregen.

Ook Sapir is zich ervan bewust, dat het linguistische systeem voor de semantiek tekortschiet wanneer slechts het begrip binnen de betekenende categorie valt. Weliswaar wordt de functionaliteit van het woord voor de totale structuur nog geen semantische functionaliteit in zijn uiteenzetting, maar anderzijds wordt de waarde van een verwaarloosde categorie benadrukt: “Change any of the features of the sentence and it becomes modified, slightly or seriously, in some purely relational, non-material regard. If *the* is omitted (farmer kills duckling, man takes chick) the sentence becomes impossible; it falls into no recognized formal pattern and the two subjects of discourse seem to hang incompletely in the void. We feel that there is no relation established between either of them and what is already in the minds of the speaker and his auditor. As soon as *the* is put before the two nouns, we feel relieved. (. . .) These little words, *the* and *a* have the important function of establishing a definite or indefinite reference.”²⁴

Het is een merkwaardig verschijnsel, dat Sapir hier spreekt van een ongave structuur; hij zoekt naar een oplossing, waarbij zelfs de functionele waarde der partikels duidelijk wordt gesignaleerd, maar hij komt niet tot een beslissende erkenning, die de oplossing in zich bergt: de semantische functionaliteit der lidwoorden.

Ondanks dit laatste mogen we toch reeds een sterke vooruitgang constateren in de pogingen de semantiek een zelfstandige wetenschap te maken. Ook Jespersen hield trouwens al een pleidooi voor de eenheid van vorm en functie²⁵, en ging dus in dezelfde richting.

Pas met Nida evenwel zijn we wezenlijk in het vlak van de linguïstiek. Voortbouwend op het principe van indeling, gesteld door Bloomfield, voert hij een aantal nieuwe begrippen in en wel de

seme: (1) the meaning of a particular type of (a) a morpheme of (b) a formal part of a morpheme, or (2) a meaning implicit in the form of a paradigmatic series. Een *sememe* (vgl. phone-phoneme) is een klasse van semantisch gebonden *semes*, zoals blijkt in een serie voorbeelden, alle het woord „charge” betreffend, (charge the line, the gun, the bill, a charge of electricity etc.).

Aan iedere vorm nu kent Nida betekenis toe en wel betekenis, samenhangend met de linguistische context. Een betekenisminimum in deze categorie der *semes* noemt hij een *linguisme*; het laatste staat in tegenstelling tot het *ethnoseme*, dat een relatie inhoudt met het extra-linguistische ²⁶.

Ten voorbeeld analyseert hij de Engelse vorm „man”, die voorkomt als identificatie van een object en van een proces. Waar de vorm nu gekenmerkt wordt als object, daar zien we het *linguisme*: substantief, en bij de functie van proces herkennen we het *linguisme*: verbum.

In feite gaat Nida hier veel verder dan Bloomfield. Want terwijl de laatste geen conclusies trekt ten aanzien van de syntaxis, deelt de eerste de grammatische categorieën in bij de semantiek en hij bevestigt hiermee Schuchardts stelling: alles in de taal is semantiek.

§ 14. In hoeverre nu kunnen we dit systeem toepassen op de door ons geanalyseerde vormen? Allereerst zij vastgesteld, dat de grammaticale feiten in ons onderzoek eveneens herhaalde malen belangwekkende gegevens verschaften omtrent de semantische constellatie van *moeten* (zie o.m.: *het moet*; *moet je hem horen*). Zonder theoretische basis bevestigt onze studie dus reeds deze belangwekkende uiteenzetting van Nida, die weliswaar de syntaxis niet met name in zijn semantische analyse betreft, maar in werkelijkheid toch beschikt over de gegevens hiervan.

In *moeten* nu onderscheiden we een aantal lagen, die we aangaven met de nummers A t/m H. Zijn deze lagen in de eerste plaats *ethnosemes* of *linguismes*, om in de terminologie van Nida te blijven?

Bezien we een van deze lagen, bijvoorbeeld E: er is een crisis, die zich ontwikkelt in centripetale richting, d.w.z. ten gunste van de externe kracht, waarbij de intensiteit der krachten irrelevant

is. Het duidelijkst spreekt hier de relatie met de extra-linguistische situatie. Hierin doet zich eveneens een conflict voor, waarbij twee ordes werkzaam zijn. Element E draagt dus het kenmerk van het ethnoseme.

Daarnaast echter onderscheiden we een intern gerichte semantische waarde. Voor de zuiver „taalmatige” structuur van het verbum is deze laag onmisbaar. We kennen hierin namelijk de volgende structurerende elementen: 1. er is een relatie met laag C; 2. er is een relatie met laag F. Binnen het verbum kunnen we dus een zeer nauwe samenhang der lagen aanwijzen (vgl. ook deel I van dit hoofdstuk) en deze structuur is niet alleen van morfologische betekenis, maar is als zodanig representatief voor het extra-linguistische. Deze structuur, die dus een extern semantische functionaliteit bezit (ethnoseme), is eveneens bepalend voor de plaats van het verbum *moeten* in de totale structuur van de zin. Juist het feit, dat we geen essentieel onderscheid konden maken tussen *moeten*-als-hulpverbum en *moeten*-als-zelfstandig verbum wijst er op, dat de innerlijke structuur zodanig is, dat *moeten* een verbinding met een infinitief toestaat. Even goed als we de betekenisverandering van een gegeven woord verklaard willen zien uit de semantische structuur, willen we bepaalde syntactische mogelijkheden van het woord baseren op die structuur. Nida meent de grammatische categorie te kunnen typeren als linguisme, als interne betekenisdrager, maar gezien het bovenstaande mogen we verder gaan: in de categorie der verba onderscheidt *moeten* zich van andere werkwoorden door deze structuur, die semantisch functioneel is.

Nauw hiermee samenhangend is de creativiteit van de taal. We merkten op, dat iedere taaluiting de realiteit herschept (dus niet afbeeldt zonder meer). Maar deze herschepping, deze positieve, linguistische act, wordt mede bepaald door de structuurwaarde van het gegeven woord en vindt juist hierin zijn beperking, nodig voor het communicatief gebruik.

We stellen dus vast: naast zijn waarde als ethnoseme heeft laag E ook een waarde als linguisme en wel voor het verbum van deze functionaliteit en van deze intrinsieke structuur. Uitgaande van deze conclusie willen we trachten de semantiek een nadere principi-

ele omschrijving te geven en de toepassing der beide „semes” ook aan andere categorieën te toetsen.

Nida schrijft, dat: „some forms have meanings, which are describable almost wholly in terms of the linguistic context”, d.w.z. als linguisemes.

Hoe moeten we deze opvatting verstaan? Ongetwijfeld is dit een poging om de betekenisloze woorden, de „outils grammaticaux”, in te voegen in een alomvattend semantisch taalbeeld. Dit impliceert dus dat we een verschijnsel, als we constateerden bij *moeten*, namelijk een organische eenheid linguisme-ethnoseme, niet op iedere willekeurige taaluiting kunnen toepassen. Uiteindelijk aanvaardt dus ook Nida, dat dergelijke woorden geen relatie met de extra-linguistische realiteit bezitten en dat slechts de „begripmatige” woorden als ethnoseme fungeren!

Tegen een dergelijke interpretatie menen we bezwaar te moeten maken. Sprekend over de samenhang woord-zin, naar aanleiding van de disjunctieve relevantie, kwamen we tot de conclusie dat semantiek geen eenzijdige „woordelijke” functionaliteit is, maar een bipolair systeem, waarin woord en zin elkaar constitueren en als constituenten representatief zijn voor een gegeven extra-linguistische situatie. Op die wijze constitueert een gegeven gebruiksvorm van *moeten* de zin, maar evenzeer wordt door en in die gegeven zin die bepaalde vorm geactiveerd. Of anders gezegd: door de zin wordt een gegeven structuur van lagen manifest, zoals dit bepaalde woordpatroon de zin mede vormt. In de terminologie van Nida wil dat zeggen: als constituante van de zin is *moeten* linguisme, en als linguisme kan het functioneren voor de extra-linguistische situatie, d.w.z. als ethnoseme.

Maar Sapir toonde aan, dat een dergelijke functionaliteit evenzeer geldt voor het lidwoord. Dit vormt namelijk het patroon van de totale linguistische situatie mede en als zodanig functioneert het ook ten opzichte van de realiteit buiten de taal. Als zodanig geeft het de al- of niet-bekendheid van het object weer en heeft het dus wel terdege semantische waarde. Of moeten we ook nu nog vasthouden aan de opvatting, dat alleen *boek* en *broer* „betekenis” hebben in de zin: *dat boek is van mijn broer*. Of, nogmaals in Nida's termen vervat: dat alleen *boek* en *broer* ethnosemes zijn en de andere

elementen niet meer dan linguisemes. Een dergelijke beperking vindt geen grond in de linguïstiek. Logice zijn inderdaad deze beide woorden alleen betekenisdragers, maar voor de semantische structuur zijn *dat*, *is*, *van* en *mijn* evenzeer relevante momenten. Het feit, dat de „zin”: *boek broer* geen enkele semantische kracht bezit, maar dat pas het volledige zinsbeeld semantisch functioneert, bevestigt het volgende: ieder woord als zelfstandig linguïstisch gegeven draagt bij tot de structuur van een totaal beeld; dit totale beeld is een herschepping van de extra-linguïstische situatie en als eigen creatief beeld van deze situatie fungeert het in de zin van Nida's ethnoseme.

Het zijn de Franse fenomenologen, die over deze kwestie belangwekkende opmerkingen hebben gemaakt. Met name Gusdorf komt vanuit zijn wijsgerige visie tot enkele conclusies, die ook hun waarde voor de taalkunde bezitten. Semantiek is meer dan een statische relatie object – woord, blijktens zijn woorden: „Le mot doit son efficace au fait qu'il est non pas notation objective, mais *index de valeur*. Le nom le plus banale ne limite pas son action à l'objet qu'il dénomme, en paraissant l'isoler du contexte; il détermine l'objet en fonction de son environnement. Il cristallise la réalité, il la condense en fonction d'une attitude de la personne (. . .). Autrement dit, chaque mot est le *mot de la situation*.”²⁷

Terugkerend tot ons eigen verbum constateren we met betrekking tot zijn semantisch beeld: voor *moeten* geldt evenzeer als voor de substantiva dat zijn semantische structuur bipolair is. Deze structuur bezit een functionaliteit, die zowel intern als extern gericht is, waarbij opgemerkt zij, dat deze verschillend gerichte aspecten onverbrekkelijk verbonden zijn. Het woord kan dus niet in een gegeven situatie uitsluitend externe of uitsluitend interne semantische waarde bezitten. Deze bipolaire functionaliteit schijnt evenzeer te gelden voor de zogenaamde betekenisloze woorden, d.w.z. die woorden, die niet gedekt worden door wijsgerige begrippen. Het lidwoord *de* bijvoorbeeld functioneert als structurerend moment in de zin, waarin het een constructieve waarde vertegenwoordigt en is via deze totale structuur betrokken op de extra-linguïstische situatie, die het zijn „einmalige” aspect verleent.

Concluderend mogen we de semantische functionaliteit aldus typeren:

1. semantiek moet los gedacht worden van de begripsleer, van het adagium „aliquid stat pro aliquo”: niet alleen bepaalde aanschouwelijk gegeven extra-linguistische data vallen binnen het bereik van deze leer. Ieder taalgegeven namelijk, dat de vorm van een woord heeft, is functioneel moment voor de totale semantische structuur i.c. de zin.
2. De semantische functionaliteit van het woord is bipolair, waarbij opgemerkt zij dat beide aspecten, het intern gerichte en het extern gerichte, onverbrekkelijk verbonden zijn. In deze bipolaire structuur manifesteert elk woord zich als „zinswoord”, d.w.z. het is constructief element in het semantisch patroon. Via deze intern functionele waarde als „zinswoord” is het woord semantisch relevant voor de extra-linguistische situatie, die door dit gegeven woord herschapen wordt in de eigen tekenleer van de taal. Anders gezegd: als intern functioneel semantisch gegeven kan het woord extern semantisch functioneren.

1. Vgl. voor terminologie: A. G. F. van Holk: *The Semantic Spectrum of the Russian Infinitive*, diss. Leiden 1953, p. 7-8.
2. Vgl. G. Gusdorf: *La Parole*, Paris 1953, p. 45.
3. Dr. Jac. van Ginneken S.J.: *Taalkundige Afdwalingen*, Utrecht-Nijmegen 1923, p. 47.
4. J. Wils: *Zitten, Onze taaltuin I*, Rotterdam 1932.
5. Reichling: op. cit., resp. p. 199, 203, 321 evv.
6. Reichling: op. cit., p. 259-260.
7. St. Ullmann: *Words and their Use*, London 1951, p. 28.
8. A. Meillet: *Le Caractère Concret du Mot*, *Journal de Psychologie* 20, 1923.
9. Vgl. N. van Wijk: *Aspekt en Aktionsart*, *Nieuwe Taalgids* XXII, p. 225.
10. Ontleend aan J. Wils: *De Nominale Classificatie van de Afrikaanse Negertalen*, diss. Nijmegen 1935, p. 24.
11. Zie o.m. St. Ullmann: *The Principles of Semantics*, Glasgow 1951; St. Ullmann: *Précis de Sémantique Française*, Paris-Bern 1952; H. Kronasser: *Handbuch der Semasiologie*, Heidelberg 1952.
12. Viggo Brøndal: *Essais de Linguistique Générale*, Kopenhagen 1943, p. 62.
13. Wils: op. cit., p. 19-20.
14. E. Sapir: *Language*, New York z.j., p. 68.
15. De uitvoerige syntactische studie van J. H. Kern: *De met het Participium Praeteriti omschreven Werkwoordsvormen in 't Nederlands* (A'dam 1912) geeft slechts indirect bewijsmateriaal voor de auxiliaire

functie van *hebben* en *zijn*, uiteraard wordt niet gesproken over een semantische basis van de hier behandelde distinctie

16. Ch Bally: L'expression des idées de sphère personnelle et de solidarité dans les langues indo-européennes – Festschrift Louis Gauchat, Aarau 1926
17. J van Ginneken *Avoir et être*, du point de vue de la linguistique générale – Mélanges de Linguistique, offerts à Charles Bally, Genève 1939, p. 89
18. S Öhman: Theories of the „Linguistic Field“, Word 9, 1953, nr 2.
19. Kronasser. op cit, p 77.
20. M Bréal: Essai de Sémantique, Paris 1897, p. 204
21. Ullmann: Précis, p 85
22. G Stern Meaning and Change of Meaning, Goteborgs Hogskolas Årsskrift XXXVIII, 1952, p. 8
23. L. Bloomfield Language, London 1950, p. 146–147.
24. Sapir: op cit, p 89–90
25. O Jespersen Philosophy of Grammar, London 1924, p. 36.
26. Nida: op cit, p. 1 evv.
27. Gusdorf. op cit, p. 8.
Zie verder o m L Lavelle: La Parole et l'Ecriture, Paris 1952, 10de druk, p. 114 Geheel aan de oppervlakte van deze probleemstelling blijft J. A Ponsioen in zijn: Symboliek in de Samenleving, Utrecht 1952, p 137–138.

LIJST VAN GEANALYSEERDE VORMEN IN HOOFDSTUK III

- § 1. Dat moet ik wel; anders komt er niets van terecht.
- § 2. Wat moet jij hier?
- § 3. Nou het moet dan maar!
- § 4. Het moet, het kan, op voor het plan . . . .
- § 5. Het moet lukken: alles hangt hiervan af.
- § 6. Er moet een oplossing komen: anders loopt alles mis.
- § 7. Moeten we nog niet weg?
- § 8. Mot je mijn hebben?
- § 9. Moet je eens horen, zeg!
- § 10. . . . , toen hij zijn liefdesverklaring maar had menen te moeten doen.
- § 11. Ik moet je nog altijd iets zeggen.
- § 12. Ik moet zeggen, dat jij je veel durft permitteren.
- § 13. Wat moet er van dat kind terechtkomen?
- § 14. Je wilt niet? Je moet!
- § 15. Misschien had hij weêr op reis gemoeten.
- § 16. Moeten is dwang en huilen is kindergezang.
- § 17. Wie moet er nu?
- § 18. Je zult wel moeten.
- § 19. Wij moeten eruit.
- § 20. Je moèt betalen, schooier!
- § 21. Die som moet opgelost worden.
- § 21. Ik moet die som oplossen.
- § 22. Je moet bij de baas komen.
- § 23. U moet onmiddellijk Uw maatregelen nemen, inspecteur!
- § 24. Je moet goed begrijpen, dat we zoiets niet kunnen toestaan.
- § 25. Nu moet je eens uitscheiden met dat geklets.
- § 26. Moet je hèm horen!
- § 27. Je moet nu zeggen „Vader”, want . . . .
- § 28. Zoiets moest toch eigenlijk niet mogelijk zijn.
- § 29. Een mens moet de dingen eerst aan den lijve ondervinden.
- § 30. En mijmerend over Jozef, die vanavond komen moest, slui-merde ze half.
- § 31. Ik moet zeggen, dat er hier heel vreemde dingen gebeuren.

- § 32. U moet maar eens een flinke wandeling maken, Moeder.
- § 33. Neen, mijnheer, U moet eerst les 21 nog behandelen.
- § 34. Je moet mij wat vertellen. Die vent is toch altijd te lui geweest om te werken.
- § 35. Ze moeten me nog eens uitnodigen, zeg!
- § 36. We moesten maar eens opstappen.
- § 37. Hij moet erg rijk zijn geweest.
- § 38. Wat moet? Er valt niets te moeten.
- § 39. Ik moet hem niet.
- § 40. Wat moet je nou weer?
- § 41. Nee joh, ik moet weg.
- § 42. Hij had het moeten opgeven en met een zwaar hart was hij vertrokken.
- § 43. Nu moet U niet met dreigementen komen, want dan zal ik eens een boekje over U opendoen.
- § 44. We moeten toch onze eigen verantwoordelijkheid dragen, of we willen of niet.
- § 45. Ik moet toegeven, dat hij arrogant is.
- § 46. Wat moet dat voorstellen?
- § 48. Wat moest de politie hier?
- § 49. Ik moet zo nodig!
- § 50. Ik moet iets, maar ik weet niet wat.
- § 51. Ga weg, ik moet eruit!
- § 52. Joh, ik moet wel: ik zit zelf in het bestuur.
- § 53. Wat moet je dan, hummeltje?
- § 54. Wat moet jij hier in vredesnaam?
- § 55. Ik moet je nog even iets over haar vertellen, Joop.
- § 56. Hij moet erg knap zijn.
- § 57. Wat moet dat daar?

DE CONSTITUERENDE LAGEN VAN MOETEN

- A. er is een dubbele dynamiek in de situatie;
- B. er is een orde die stuwt, er is een orde die remt;
- C. het eerste aspect is boven-persoonlijk, onontkoombaar, impersonaal;
- D. het tweede aspect is personaal, aan het subject gebonden;
- E. het eerste aspect schijnt sterker dan het tweede;
- F. toch verzet het subject zich met alle kracht;
- G. het subject is geheel bij de situatie betrokken (G_t), er zijn gevoelsfactoren die meespreken (G_s);
- H. een „copula-achtige” nuance is fundamenteel voor de totale structuur.

STELLINGEN

I

Het is principieel onjuist in de taalbeschouwing de woordvoorraad te splitsen in betekenisloze en betekenende woorden.

II

Om geheel verantwoord te zijn dient een algemeen taalkundige betekenisleer op een zo volledig mogelijke inductie te berusten. Behalve met de substantivische gevallen, dient ook rekening te worden gehouden met de betekenisstructuren van verba, pronomina, preposities, conjuncties enz.

III

Evenals bij een lexicaal woord is de betekenisstructuur van een grammaticale categorie in beginsel opgebouwd uit een aantal disjunctief relevante en onderling vrij te combineren elementen.

IV

Men kan de zin niet uitsluitend beschouwen als een secundaire vorm van taalgebruik. In de grondslag van het taalgegeven als zodanig is deze categorie mede ingesloten.

V

St. Ullmanns definitie: "Meaning is a reciprocal relation between name and sense, which enables them to call up one another", berust op een typisch substantivische betekenisanalyse en vormt in feite slechts een variant op het bekende betekenisdiagram van Ogden en Richards.

(The Principles of Semantics, p. 70)

VI

De historisch georiënteerde semantiek legt bij de studie van de betekenisveranderingen te zeer de nadruk op verschuivingen binnen het aangeduide begrip; het is van belang deze wijzigingen in de eerste plaats structureel te zien.

VII

De sleeptoon die in het Nijmeegs dialect kan worden opgemerkt, verdient een nader onderzoek; er zijn aanwijzingen die duiden op een functionele waarde van dit intonatietype.

VIII

De opvatting van Dr. G. Stuiveling, dat geniale figuren niet representatief zijn voor hun tijd, is in haar algemeenheid onjuist.

(Rondom de Economische Liedjes van Wolff en Deken)

IX

Erasmus' pacifistische ideeën worden mede bepaald door zijn typische vrees voor de dood, zijn verlangen naar rust, zijn zin voor studie.

X

Experimentele poëzie in haar extreme vorm onderschat het actieve aandeel van de hoorder in de taaluiting en dreigt hierdoor aan zeggingskracht te verliezen.

XI

De bijzondere betekeniswereld van het lichaam manifesteert zich vooral in het taalgebruik van het kind, zoals de moderne psychologie constateert. Dezelfde trek komt tot uiting in de taal van de volwassene, met name bij het gebruik van verba van lichaamshouding en lichaamsbeweging met copula-achtige functionaliteit.

XII

Het verdient ernstige overweging het Russisch in te voeren als facultatief vak op de middelbare school.

XIII

De lyceumstructuur biedt zekere onderwijs-technische voordelen, niet alleen door de uitgestelde keuze, maar ook door het minder domineren van de typische vakleraren.

XIV

Het is aan te bevelen bijbelkennis als verplicht leervak in te voeren bij het M.O., het U.L.O. en het zogenaamde zevende leerjaar van het L.O.

